

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

12 MART'IN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

**MEDET TURAN
03716006**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. TANER TİMUR**

**İSTANBUL
2010**

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK
LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

12 MART'IN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

**MEDET TURAN
03716006**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. TANER TİMUR**

**İSTANBUL
2010**

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

12 MART'IN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

MEDET TURAN
03716006

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: .....
Tezin Savunulduğu Tarih: .....

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Taner TİMUR
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Fulya ATACAN
Doç. Dr. Elçin MACAR

İSTANBUL
Ocak 2010

ÖZ

12 MART'IN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

Medet TURAN

Ocak, 2010

Bu çalışmanın amacı, 12 Mart 1971 muhtırasının romanlardaki yansımalarını incelemektedir. 12 Mart muhtırası, siyasal açıdan 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından gelen görece özgürlük ortamını ortadan kaldırmış sol hareket için baskı ve şiddet ortamı yaratmıştır. Bu durum ordudan devrimci atılımlar bekleyen bazı siyasi çevrelerin tezlerinin çürümesi anlamına gelmiştir. 12 Mart romanları da, sol çevreler açısından yaşanan bunalımı dışlaştırmışlardır.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik ve sosyolojik eleştiri yaklaşımları benimsenmiştir. Bu yaklaşımların sentezlenerek bütüncül bir dizge içinde kullanılması amaçlanmıştır. Araştırmada Bir Düğün Gecesi (Adalet Ağaoğlu), Yarın Yarın (Pınar Kür), Her Gece Bodrum (Selim İleri), Yaralısın (Erdal Öz), 47'liler (Füruzan), Gün Döndü (Tarık Dursun K.), Kanlı Düğün (Kemal Bekir) ve Şafak (Sevgi Soysal) adlı romanlar incelenmiştir.

Çalışmada sonuç olarak görülmüştür ki, 12 Mart dönemine ilişkin pek çok veri barındırmalarına karşın, 12 Mart romanları genel olarak küçük burjuva sosyalistlerinin muhtıranın ardından içine düştükleri bunalım, değer yitimi, teorik ve psikolojik çöküş durumunu yansıtmaktadırlar. Ancak genel olarak bu eserlerde karakterler nesnel koşullar, sınıfsal ilişkiler çerçevesinde verilmemişlerdir. Karakterlerin yaşadıkları bunalımın, içinde buldukları nesnel koşullarla ve taşıdıkları küçük burjuva bilinciyle ilişkisi gözden kaybolmaktadır. Bunalım, umutsuzluk, tükenmişlik durumu insan doğasına içkinmiş gibi ortaya konmaktadır. Kemal Bekir'in Kanlı Düğün ve Sevgi Soysal'in Şafak adlı romanları ise bu eleştirilerin dışında kalır.

Anahtar kelimeler: 12 Mart 1971, 12 Mart Romanları, toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik, sosyolojik eleştiri.

ABSTRACT

THE REFLECTIONS OF MARCH 12 IN TURKISH NOVELS

Medet TURAN

January, 2010

The aim of this study is to analyse the reflections of March 12 (1971) memorandum of Generals in the March 12 novels. May 27 (1960) and March 12 are milestones of the military-politics, military-intellectuals and military-leftist movement relations in Turkish history. Leftist movement became a mass movement between 1960 -1971 period. But the period ends with another military intervention. So it became obvious that military would not be a social power to pioneer a socialist revolution, as some of the leftist intellectuals thought.

12 March novels are the reflections of this disappointment. In this study, these novels are analysed in a socialist realist perspective. The novels analysed in the study are: *Bir Dügün Gecesi* (Adalet Ağaoğlu), *Yarın Yarın* (Pınar Kür), *Her Gece Bodrum* (Selim İleri), *Yaralısın* (Erdal Öz), *47'liler* (Füruzan), *Gün Döndü* (Tarık Dursun K.), *Kanlı Dügün* (Kemal Bekir), *Şafak* (Sevgi Soysal).

It is seen that, although the novels analysed in this study contain data about the 12 March era, they usually reflect the depression, loss of values, theoretical and psychological collapse in which the “petit bourgeoisie” socialists had been. Generally, the main characters are not given in their objective conditions and class relations. The relationship between the objective conditions, class consciousness and the depression of the main characters remain unclear. The situation of depression, hopelessness, collapse is reflected as if it is immanent to human nature. Except Kemal Bekir’s novel *Kanlı Dügün* and Sevgi Soysal’s novel *Şafak*, 12 March novels can not reflect the social basis of the depression of middle class intellectuals and revolutionaries.

Keywords: 12 March 1971, 12 March Novels, socialist realism, critical realism, critical sociology

ÖNSÖZ

“12 Mart romanları” olarak adlandırılan romanlar kuşağı, Türk edebiyatında tipik özellikleri barındıran bir roman kategorisidir. 1970’li yıllarda yazılan bu romanlar, 12 Mart darbesinin toplum ve bireyler üzerindeki etkilerinin gözlemlenebileceği önemli sosyolojik belgelerdir. Ne var ki, bu romanların edebi yönü eksik kalmış, incelediğimiz romanlardan Kanlı Düğün ve Şafak dışında kalanlar nesnel gerçekçi yaklaşıma göre tipikleştirmeyi başaramamışlardır. 12 Mart gözlenen bir diğer özellik de, küçük burjuva sosyalistlerinin bilinç durumunu ortaya koymalarıdır. Bu yazarlardan bazıları, kendileri öznel durumlarını mutlaklaştırarak, küçük burjuva ideolojisinin romanını yazmışlardır. 12 Mart’ın ardından yaşanan şiddet ortamı ve yükselmekte olan devrimci dalganın şiddetle bastırılması, işçi sınıfı mücadelesine değil, sınıfsal zemini olmayan ordu, gençlik gibi unsurlara dayanan yaklaşımların çökmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum bazı küçük burjuva aydınlarını büyük bir bunalımın içine itmiştir. Geleceğe ilişkin perspektifleri iflas eden aydınlara sosyalizm mücadelesi, hatta yaşam bile anlamsız görünmeye başlamıştır. Yanlış bilinç durumu, yazarların kendi öznel gerçeklerini, nesnel gerçeklikmişçesine sunmalarına neden olmuştur. Perspektif yitimi, yazarlara topluma karşı sorumluluklarını da unutturmuştur. Oysa kimsenin kendi öznelinde yaşadığı bunalımı nesnel gerçeklik olarak sunmaya, okurun bilincini çarpıtmaya hakkı yoktur.

Bu tezin yazılması aşamasında birçok kişinin katkısı oldu. Gerekli kaynakların teminini sağlayan Aydın Ataş ve Serkan Tazegül’e, tez boyunca yaşamış olduğum sıkıntılarda yardımlarını esirgemeyen aileme, yorum ve eleştirileriyle katkıda bulunan Arş. Gör. Gökhan Demir, Yılmaz Ağbaht’a teşekkür ederim. Yönlendirmeleri ve yorumlarıyla değerli katkılarını sunan Prof. Dr. Ömer Naci Soykan ve Cengiz Gündoğdu’ya, romanları edinmemde yardımcı olan Burcu Uprak’a ve yorumlarıyla çalışmamı biçimlendiren çok değerli danışmanım Prof. Dr. Taner Timur’a çok teşekkür ederim.

İstanbul; Ocak, 2010

Medet TURAN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1.GİRİŞ	1
2. 12 MART'I HAZIRLAYAN SİYASAL VE TOPLUMSAL SÜRECE GENEL BİR BAKIŞ	6
2.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi.....	8
2.2. 22 Şubat ve 21 Mayıs 1962 Darbe Girişimleri.....	11
2.3. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kurumsal ve Hukuki Sonuçları.....	12
2.4. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kitlelerin Siyasallaşmasına Etkisi.....	13
2.5. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Sol Düşünceye Etkisi.....	18
2.6. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Toplumsal Sonuçları.....	21
2.6.1. Kırdan Kente Göç ve Kentleşme Sorunları.....	21
2.6.2. Planlama Düşüncesi ve Beş Yıllık Kalkınma Planları.....	24
2.7. Türkiye Ekonomisinin 1960 – 1971 Döneminde Dış Dünya ile Etkileşimi.....	25
2.8. 12 Mart 1971 Ordu Müdahalesi.....	29
3. 12 MART'IN TÜRK ROMANINA YANSIMASI	37
3.1. Kuramsal Çerçeve: İncelemede Kullanılan Yöntem ve Araçlar.....	38
3.1.1. Marksist Görüşler.....	39
3.1.1.1. Yansıtma Kuramı.....	39
3.1.1.2. Gerçekçilik.....	39
3.1.2. Sosyolojik Eleştiri.....	46
3.1.3. Ömer Naci Soykan'ın Yöntem Önerisi.....	47
3.2. Uygulama: 12 Mart Romanlarının İncelenmesi.....	49
3.2.1. Aydın Bunalımını Anlatan Romanlar.....	49
3.2.1.1. Adalet Ağaoğlu: Bir Düşün Gecesi.....	49
3.2.1.2. Pınar Kür: Yarın Yarın.....	55
3.2.1.3. Selim İleri: Her Gece Bodrum.....	58
3.2.2. Devrimcilerin Uğradığı İşkenceleri ve Baskıları Anlatan Romanlar.....	62
3.2.2.1. Erdal Öz: Yaralısın.....	62
3.2.2.2. Füzûzan: 47'liler.....	68
3.2.2.3. Tarık Dursun K. : Gündöndü.....	75

3.2.3. Toplumsal Sorunları Roman Karakterlerini Tipleştirerek Veren Romanlar.....	78
3.2.3.1. Kemal Bekir: Kanlı Düğün.....	78
3.2.3.2. Sevgi Soysal: Şafak.....	83
4. SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ.....	96

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EMİNSU	: Emekli İnkılap Subayları Derneği
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
POL - DER	: Polis Derneği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKB	: Türk Silahlı Kuvvetler Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın başlıca konusu, 12 Mart 1971 ordu müdahalesinin romanlardaki yansımalarını incelemektedir. Ancak neyin yansıdığını bilmek amacıyla ülkeyi 12 Mart müdahalesine götüren süreci genel çizgileriyle ve kimi önemli ayrıntılarıyla görmek gerekmektedir. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü bu süreci ele almaktadır.

Toplumbilimsel-tarihsel bir araştırma niteliğinde olan birinci bölümde 12 Mart müdahalesi, gerek genellikle toplum üzerindeki gerekse özellikle sol hareket ve devrimci gençler üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmıştır. İlk olarak 12 Mart sürecini hazırlayan etkenler incelenmiş ve görülmüştür ki; gerek Türk siyasal hayatında Ordunun rolü, gerekse siyasetin Ordudaki rolü açısından 12 Mart müdahalesi, 27 Mayıs darbesi ile başlayan ve son halkası 12 Eylül darbesi olan süreçte önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Bu iki darbe ve bir ordu müdahalesi, sonuçları bakımından kimi ayrılıklar getirmişse de ortak noktası Türkiye'nin demokratik gelişmesine ket vurmak olmuştur.

Sol hareket açısından değerlendirildiğinde, 27 Mayıs darbesi görece özgürlük alanları yaratmıştır. Yeni özgürlük alanlarının başında, bağımsız sendikalar kurma ve grev hakkının tanınması gelmektedir. Bu açıdan Ergun Aydınoglu'nun belirttiği gibi "aynı zamanda 1961 Anayasası demek olan" 27 Mayıs darbesinin, daha sonra gerçekleşecek olan ordu müdahalesi ve darbeden farklı bir konjonktür yarattığı açıktır. Sonradan Sadi Koçuş'ın "birkaç numara büyük bir gömlek" olarak ifade ettiği 1961 Anayasası'nın yarattığı konjonktür, Türkiye tarihinde solun kitleleşmesi, kitlelerin siyasallaşması açısından özgün bir dönem açmıştır. Darbenin sol düşünce üzerindeki etkisi ise, sol görüşlü bazı aydın kesimlerinde Ordunun devrimci bir güç olarak kabul edilmesidir. Bu çevrelerde, Ordu ve aydın gençliğin birlikte öncülük edecekleri tepeden inme devrim anlayışının yaygınlık kazandığı, bu görüşün sol kesimin teorik tartışmalarında önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Ordu açısından değerlendirildiğinde ise, Ordunun komuta kademesindeki subaylar için 27 Mayıs'ın, Ordudaki hiyerarşi dışı örgütlenmelere karşı bir uyarı olduğu görülmektedir. İzleyen dönemde tekrarlayan karşı darbe girişimleri de bu durumu pekiştirmiş, Emekli İnkılap Subayları Derneği (EMİNSU) üyeleri gibi geniş çaplı subay tasfiyeleri ve idamlar (Talat Aydemir ve Fethi Gürcan) gibi tedbirlerle Orduda hiyerarşi pekiştirilmiştir. Ordunun değişen yapısı 12 Mart müdahalesinde somutluk kazanmıştır.

27 Mayıs darbesi ve 12 Mart müdahalesi, Türk siyasal hayatında, ordu-siyaset, ordu-aydınlar, ordu-sol hareket gibi farklı bağlamlarda önemli dönüm noktalarıdır. 27 Mayıs darbesi, tanıdığı görece özgürlük ortamıyla sol hareketin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Oysa on bir yıl sonra gerçekleştirilen 12 Mart müdahalesi, sol hareket için baskı ve şiddet ortamı yaratmıştır.

27 Mayıs darbesinin özgürlükçü sonuçlarının tam tersi yönde uç vermekle, ordudaki nitelik değişiminin bir göstergesi olan 12 Mart müdahalesi, aynı zamanda tepeden inmece, Ordu ve gençlik eksenli devrimci teorilerin çöküşünün de ifadesidir. Ordudan devrimci bir atılım bekleyen aydınlar ve küçük burjuva sosyalistleri, 12 Mart müdahalesini sevinçle karşılamış, ancak kendilerine karşı tutuklamalara, işkencelere ve yargılamalara başladığında büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır. Üniversite gençliğinin önderlerinden Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın idam edilmeleri, Mahir Çayan, Sinan Cemgil ve İbrahim Kaypakkaya'nın öldürülmeleri ideolojik olduğu kadar psikolojik çöküş de yaratmıştır. Solun içine düştüğü ideolojik ve psikolojik çöküntü, uluslararası komünist harekette de bölünmelerin yaşandığı bir döneme denk düşer. 1974 sonrasında sol hareketin kitleselliği artmakla birlikte, bu kitle artık bir araya gelerek tartışma, ortak tavır alma, ortak politika yürütme zemini bulamayacaktır. Parçalı bir yapı sergilediği şekilde karşılanan 12 Eylül darbesi, 12 Mart'a oranla daha büyük bir yıkım getirecektir. 12 Mart romanları, Türkiye solunun tarihinde böylesine trajik bir dönemi ele almaktadırlar.

Bir toplumun tarihindeki dönüm noktalarının yeni yaşam tarzları ve yeni insan tipleri doğurduğu söylenebilir. 12 Mart'ın sonrasında öykü ve roman alanında adını duyuran yazarların önemli bir bölümü "68 Kuşağı" olarak adlandırılan öğrenci hareketi ile ilişki içinde olan kişilerdir. Bu kişiler darbenin yaratmış olduğu baskı ortamı nedeniyle kendilerini devrimcilere yakın hissetmiş ve onların yaşamlarını yansıtan

ürünler vermeye çalışmışlardır. Kendini devrimci harekete yakın hissetme ile hareketin içinde olma arasındaki farklar, dönemin ürünlerinde açıkça görünmekle birlikte, bütün olarak 12 Mart romanları, tarih ve siyaset tarafından üstbelirlenmiş bir ideolojik-psikolojik çöküş ile yazılmıştır. Devrimden umudunu yitirmemiş yazarlar bile gerekli toplumsal koşulların hazır olmadığı, devrimci hareketlerin erken olduğu, dolayısıyla başarısız olacağı görüşünü romanlarında vermiştir.

Bu romanlar, çalışmamızın ikinci bölümünde incelenmiş, ilk olarak incelemede esas alınan kuramsal çerçeve ortaya koyulmuştur. Ardından bu çerçeveye göre romanların çözümlemesi yapılmış, bu yolla 12 Mart müdahalesinin romanlara yansımalarının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Ortaya koyulan kuramsal çerçeve içinde, Marksist görüşler olarak adlandırılan “yansıtma kuramı”, “gerçekçilik”, “toplumcu gerçekçilik ve eleştirel gerçekçilik” ile sosyolojik eleştiri yöntemleri açıklanmış ve bunların bir sentezi olduğunu düşündüğümüz Ömer Naci Soykan’ın “Edebiyat Sosyolojisi” yöntemi anlatılmıştır.¹ Ardından bu yöntem, seçilen romanlara uygulanmıştır. İncelenen romanlar; Adalet Ağaoğlu’nun “Bir Düşün Gecesi”, Pınar Kür’ün “Yarın Yarın”, Selim İleri’nin “Her Gece Bodrum”, Erdal Öz’ün “Yaralısın”, Füzûzan’ın “47’liler”, Tarık Dursun K.’nin “Gün Döndü”, Kemal Bekir’in “Kanlı Düşün” ve Sevgi Soysal’ın “Şafak” adlı romanlarıdır.

“12 Mart Romanları” olarak adlandırılan romanlar kuşağı, Türk edebiyatında tipik özellikleri barındırır. 1970’li yıllarda yazılan bu romanlar, 12 Mart müdahalesinin toplum ve bireyler üzerindeki etkilerinin gözlemlenebileceği önemli sosyolojik belgeler olarak da okunabilir. Belki de bu sosyolojik yönünden ötürü bu romanların edebi yönü zayıf kalmıştır. İncelediğimiz romanlardan “Kanlı Düşün” ve “Şafak” dışında kalanların özellikle tiplene konusunda başarılı olduklarını söylemek zordur. 12 Mart romanlarında gözlenen bir diğer özellik de küçük burjuva sosyalistlerinin bilinç durumunu ortaya koymalarıdır. Bu yazarlardan bazıları, kendi öznel durumlarını mutlaklaştırarak, küçük burjuva ideolojisinin romanını yazmışlardır. 12 Mart’ın ardından yaşanan şiddet ortamı ve yükselmekte olan devrimci dalganın şiddetle bastırılması, sınıfsal zemini olmayan ordu, gençlik gibi unsurlara dayanan yaklaşımların çökmesi sonucunu doğurmuştur. Bu sonuç, bazı küçük burjuva

---

¹ Bkz. Ömer Naci Soykan, “Edebiyat Sosyolojisinde Uygulamalı Bir Yöntem Denemesi”, **Adam Sanat Dergisi**, s. 46 (1989): 19 – 22.

aydınlarını büyük bir bunalımın içine itmiştir. Geleceğe ilişkin perspektifleri iflas eden bu aydınlara sosyalizm mücadelesi, hatta yaşam bile anlamsız görünmeye başlamıştır. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonucu, tüm dünyada siyasal desteğini yitiren sol hareketin günümüzde de içinde bulunduğu bunalımın ülkemizdeki bir göstergesi olmuştur.

Eldeki çalışmada 12 Mart romanları kendi aralarında üç gruba ayrılmıştır. Bunlar, “Bir Düşün Gecesi”, “Yarın Yarın”, “Her Gece Bodrum” gibi aydınların bunalımını konu alan romanlar; “Yaralısın”, “47’liler”, “Gün Döndü” gibi işkenceye maruz kalmış devrimcileri ve baskıları anlatan romanlar; “Kanlı Düşün”, “Şafak” gibi toplumsal sorunları roman karakterlerini de tipleştirerek veren romanlardır. Çalışmamızı bu romanlarla sınırlamamızın nedeni, onların belirlediğimiz temalar açısından öne çıkmalarıdır. Berna Moran, Fethi Naci, Murat Belge, Ömer Türkeş, Cengiz Gündoğdu gibi eleştirmenlerce de en çok adı geçen romanlar incelenmişlerdir.²

Yaptığımız araştırma sonucunda, 12 Mart romanları üzerine üniversitelerde de akademik çalışmalar yapıldığı ve bu romanları ele alan iki yüksek lisans tez çalışmasının bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmalar, Defne Bilir’in Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda hazırladığı “12 Mart romanları – Tematik İnceleme -” başlıklı tezi ile Ali Murat Akser’in Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’nde hazırladığı “Yitirilmiş Mücadele - 12 Mart Romanlarında Aydının Konumu -” başlıklı tezidir. Defne Bilir, 12 Mart romanlarına tematik açıdan yaklaşmış, belli başlı dört tema çerçevesinde inceleme yapmıştır. Bu temalar; 1. burjuvalaşma ve feodal yapıdaki çözümler, 2. öğrenci olayları, grev, baskın, sorgulama, işkence ve hapisane, 3. aşk, kadın, cinsellik, 4. kişisel çatışmalardır. Ali Murat Akser ise, 12 Mart romanlarını, 1970’lerin aydınını tanımlamak açısından ele almış, bizim tezimizin aksini savunmuştur. Akser tezinin “özet” bölümünde şöyle demektedir: “Devrimci aydının

---

² Bkz. Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – 3**, 10. bs, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981), Murat Belge, “12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış”, **Birikim Dergisi**, s. 12 (1976): 8 – 16, Murat Belge, “Bir “Edebiyat Malzemesi” Olarak 12 Mart Yaşantısı”, **Birikim Dergisi**, s. 14 (1976): 14 – 21, Ömer Türkeş, “12 Mart’ın Masumları”, **Radikal Gazetesi Kitap Eki**, 21 Nisan 2006, Ömer Türkeş, “Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 Kuşağı”, **Birikim Dergisi**, s. 132 (2000): 80 – 85, Cengiz Gündoğdu, “Anımsatıyorum”, **İnsancıl Dergisi**, s. 186 (2006): 1 – 7, Cengiz Gündoğdu, **Taşkıran**, (İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2004).

burjuva sınıfına karşı eleştirel olduğu ve halkını sahiplendiği saptanmıştır.”³ Bizim saptamamızda ise, romanların çoğunda karakterler toplumdan soyutlanmış, yaptıklarından dolayı pişman olmuş kişiler olarak görülmüştür.

Yukarıda (dipnot: 2) belirtilen çalışmalarda Fethi Naci, 12 Mart romanlarını, içerik ve yazarlarının konumlarına göre değerlendirir. Onları tiplendirme, ideoloji, kullanılan dil gibi farklı açılardan eleştirir. Murat Belge ise daha çok işkence ve suçluluk, işkence ve insanlık durumunu başlık edinerek Tarık Dursun K. , Erdal Öz ve Füzûzan’ın romanlarını çözümlenmiştir. Berna Moran, 12 Mart’ı konu edinen Pınar Kür ve Sevgi Soysal’ın romanlarını dönemin nesnel gerçekçiliği bağlamında ele alır. Ömer Türkeş, 12 Mart’a dair yazılan romanları, dönemin devrimcilerini ya da sosyalist düşünce mücadelesini doğru yansıtamadığı için eleştirir. Son olarak Cengiz Gündoğdu, 12 Mart dönemiyle ilgili “Bir Düğün Gecesi” ve “Her Gece Bodrum” romanlarını dil, küçük burjuva bilinci, tiplendirme, nesnel gerçekliği yansıtamama açısından inceler ve eleştirir.

Bizim çalışmamızın diğerlerinden başlıca bir ayrımı, onun genel anlamda bir eleştiri değil, fakat bir edebiyat sosyolojisi incelemesi olmasıdır. Roman incelemesinde yukarıda belirttiğimiz gibi Ömer Naci Soykan’ın yöntemini kullanmamıza karşın, uygulamayı yaparken başka düşünürlerden de yararlandık. Bunların başında aşağıda ayrıntılarıyla açıklayacağımız Georg Lukacs’ın konuyla ilgili görüşleri gelmektedir. Aralarında sıkı bağıntılar olan yansıma kuramı, toplumsal gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik gibi anlayışlar, Lukacs’ın bakış açısından ele alınmıştır. Lukacs’a göre, bir romanın hem nasıl bir estetik nesne olduğunu, hem de toplumsal-ekonomik ilişkilerle nasıl örtüştüğünü ve tiplendirme sorunsalını nasıl ele aldığını göz önünde bulundurarak 12 Mart’ın ekonomik–sosyal ilişkilerinin, küçük burjuva ideolojisinin ve nesnel gerçekçiliğin romanlardaki yansıması incelenmiştir.

---

³ Ali Murat Akser, “The Lost Battle: Representations of the Intellectual In March 12 Novels” (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999), iv.

2. 12 MART'I HAZIRLAYAN SİYASAL VE TOPLUMSAL SÜRECE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye siyasi tarihinin, darbeler ve ordu müdahaleleri ile kesintilere uğrayan biçimsel bir demokrasinin tarihi olduğu söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle iki kutuplu Soğuk Savaş dönemi başlarken Türkiye, savaş yıllarında uyguladığı ikili politika nedeniyle Batılı ülkeler nezdinde kaybettiği güveni kazanmak, Batı Bloku'yla bütünleşmek için sistemini liberalleştirmek durumunda kalmıştır. Böyle bir uluslararası ortamda, İsmet İnönü'nün çok partili yaşama geçildiğini ilan etmesinin ardından kurulan Demokrat Parti (DP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetimine duyulan tepkiyi değerlendirmiş, 1950 seçiminde iktidara gelmiştir.

Türkiye'de 1940'lı yıllar, savaş ekonomisi politikalarının uygulandığı, çalışan kesimler bu politikaların etkisiyle yoksullaşırken, yeni bir varlıklı kesimin ortaya çıktığı dönemdir. Bu kesim güçlendikçe üzerindeki bürokratik kontrol mekanizmalarından rahatsız olmaya ve ekonomik liberalleşme talep etmeye başlamıştır. İçeride ortaya çıkan bu kesimin talepleri, Batı Bloku'nun lideri olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) politikaları ile örtüşmüştür. ABD hükümeti, Avrupa için geliştirdiği kalkınma programı çerçevesinde, askeri bağımlılık ve ekonomik liberalizasyon karşılığında yaptığı hibe ve yardımlarla Türkiye'yi de hazırladığı programa dahil etmiştir.⁴ DP yönetimi de buna paralel olarak 1951 ve 1954 Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları, 1954 Petrol Kanunu ile petrol tekelinin kaldırılması, 1953 Serbest Bölgeler Kanunu gibi birçok düzenlemeye gitmiştir. Ancak ihracatın yalnızca tarım ürünlerine dayalı olması, artan ithalatı finanse edememiş, dış ticaret açığı büyümüştür. Merkez Bankası'nın altın rezervlerinin azalması sonucu ise 1958'de kriz patlak vermiştir.⁵

DP'nin ABD ile girdiği yakın ilişki, orduya çeşitli biçimlerde yansımıştır. Bu durumu Doğan Akyaz şöyle belirtir: "Bu sürecin ordu üzerinde yarattığı sonuçlar

⁴ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 5. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 165.

⁵ Keyder, *age*, 186 – 187.

yalnızca silah, araç-gereç ve malzeme gibi teknik alan ile doktrin ve stratejide görülen ABD bağımlılığı değil, aynı zamanda küçük ve yüksek rütbeli subaylar arasındaki ayrımın teknolojik bilgiye göre de derinleşmesidir.”⁶ Küçük ve yüksek rütbeli subaylar arasındaki bir diğer fark da, birincilerin Türkiye – NATO ilişkilerinin giderek Türkiye – ABD ilişkilerine dönüşmesinden, Türkiye’nin tüm güvenliğini “Ortak Savunma” anlayışı çerçevesinde yapılan işbirliğine bağlamasından rahatsızlık duymalarıdır.⁷

Ordu içinde CHP ve DP’ye yakınlık duyan askerler arasında bir kutuplaşma olduğu görülmektedir. DP yöneticilerinin, 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanmalarının ardından 6 Haziran 1950’da giriştikleri bir tasfiye operasyonu ile eski Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yakın olan Genelkurmay ve Kuvvet Komutanları ile Ordu Müfettişlerini tasfiye etmeleri bunun bir göstergesidir.⁸ Ordunun komuta kademesinde DP yönetimi ile uyumlu bir anlayışın hakim olması, genç subayları müdahaleye yönlendiren bir neden olmaktadır.

Subayların DP yönetimi ile yaşadıkları bir başka sorun, uygulanan enflasyonist politikaların ekonomik durumlarına verdiği zarardır. Yükselen fiyatlar karşısında, asker maaşlarının giderek azalması, Türkiye’deki ABD üslerinde görev yapan ABD erlerinin Türk subaylardan daha yüksek ücret almaları, askerlerin rejime duydukları tepkiyi arttırmıştır. Tepkiler bir nokta da ABD karşıtlığına yönelmiştir.⁹

1960’lara gelindiğinde, iktidarın gittikçe siyasal gücünü arttırmasına karşın, anti demokratik yönetimi, Atatürk devriminden uzaklaşması, özellikle laiklik ilkesine karşı tavrı, aydınlar ve subaylarca tepki çekmeye başlamıştır.¹⁰ Genç subaylar, DP iktidarının dinci ve gerici kesimlerle yakın ilişki içinde olması ve ezanın tekrar Arapça okunmasını kaygı verici gelişmeler olarak görmüşlerdir.¹¹ Laikliğin sağlam bir zemine oturtulmamış olmasından ötürü, dinin daha serbest yaşanmasının, sisteme zarar vereceği endişesi, kendisini geleneksel olarak devlet ve sistem ile özdeş gören subay çevrelerinde tepki yaratmıştır.

---

⁶ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 43.

⁷ Akyaz, **age**, 49.

⁸ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, (İstanbul: Afa Yayınları, 1989), 35. (ayrıca bkz. Doğan Akyaz, **age**, 66.)

⁹ Akyaz, **age**, 86.

¹⁰ Akyaz, **age**, 77.

¹¹ Akyaz, **age**, 81.

2.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi

27 Mayıs darbesinin simgesel göstergesi, 27 Nisan günü DP milletvekillerinin mecliste Tahkikat Komisyonları kurulması yönünde bir yasayı onaylaması olmuştur. Tahkikat Komisyonları, muhalefet ve basın faaliyetlerini denetim altına almak amacıyla kurulmuş komisyonlardır.¹² Öğrenciler, 555K (5. Ayın 5. Günü saat 5'te Kızılay'da) şifresiyle duyurulan gösteriler düzenlemişlerdir. 28 – 29 Nisan tarihlerinden itibaren başlayan öğrenci gösterileri Mayıs ayı boyunca da sürmüş, gösterilere müdahale etmekte zorlanan polisin askerleri çağırması, eylemleri durdurmanın aksine şiddetlendirmiştir. Askerler de öğrencilerle birlikte hareket ederek eylemlere destek vermişlerdir.¹³

Darbenin yaklaştığının en önemli göstergelerinden biri de Harp Okulu yürüyüşü olmuştur. Öğrencilerin dışında okulda görevli olmayan subaylar da bu yürüyüşe katılmıştır. İçlerinde albayların da olması, bu örgütlenmenin alt rütbeli subaylarca ordu içine yayıldığını göstermektedir. Bu haliyle yürüyüş, Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü değil, bir subay yürüyüşü görüntüsündedir.¹⁴

27 Mayıs 1960 günü en yüksek rütbelisi albay olan bir grup subay, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) adına yönetime el koymuştur. Subayların lider olarak belirledikleri isim Kara Kuvvetleri Komutanı (KKK) Orgeneral Cemal Gürsel'dir. 27 Mayıs 1960 günü sabaha karşı Alparslan Türkeş'in radyoda okuduğu bildiriye, darbeyi gerçekleştiren subaylar iki noktanın altını özenle çizmişlerdir. Bunlardan ilki, TSK'nın ülkede kardeş kavgasını önlemek için yönetime el koyduğudur. İkincisi ise Türkiye'nin dış politikada benimsediği genel eğilim olan NATO ve CENTO'ya bağlılığın korunacağıdır.¹⁵ Radyoda yapılan ilk duyuruyla birlikte ilan edilen sokağa çıkma yasağı, akşam saatlerinde kaldırılmıştır. Yasağın kalkmasıyla birlikte sokaklar vatandaşların ordu lehine, devrilen hükümet aleyhine sloganlar attıkları sevinç gösterilerine tanık olmuştur.¹⁶

---

¹² Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 3. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2004): 75.

¹³ **age**, 77 – 79.

¹⁴ Akyaz, **age**, 124.

¹⁵ Çavdar, **age**, 86.

¹⁶ Çavdar, **age**, 86.

Darbeden sonra DP'ye muhalif toplum kesimlerinde büyük coşku yaşansa da, askerlerin darbe sonrasına ilişkin bir plan ya da hedeflerinin olmadığı ortaya çıkmış, başlıca sorun da bu olmuştur. Bu durum alt rütbedeki genç subayların iktidarda etkili olmayı düşünmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Generaller, otoritenin alt rütbeli subaylarla paylaşılmasının disiplini ve otorite prensibini bozabileceğinden endişelenmeye başlamışlardır.¹⁷ Milli Birlik Komitesi (MBK), kurulmasından kısa bir süre sonra darbeciler, plan ve hedefler temelinde ikiye bölünmüştür. İlimli ve radikallerden oluşan bu bölünmede; ılımlılar Cemal Gürsel'in başında bulunduğu generaller grubu, radikaller ise albay dahil daha küçük rütbeli subayların oluşturduğu grup olmaktadır.¹⁸ Alparslan Türkeş'in temsil ettiği radikal grubun temel görüşü "İkinci bir Atatürk Devrimi"ni başarmaktır. Bunun için askeri darbenin dört yıl daha uzatılması istenmiştir. İlimli grup ise bir an önce demokratik düzene dönüşü savunmuştur."¹⁹

Sonunda ılımlıların eğiliminin MBK'da ağır basacağı görülecektir. MBK, ilk olarak geçici anayasayı hazırlamak amacıyla bir grup profesörü Ankara'ya çağırır.²⁰ Komisyonun hazırladığı geçici anayasa 12 Haziran 1960 tarihinde yürürlüğe girer. Geçici anayasanın 1. maddesi, "yeni anayasa ve seçim kanununun demokratik usullerle kabul edilmesinin ardından iktidarın en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) devredileceği tarihe kadar Türk milleti adına hakimiyet hakkını MBK'nın kullanacağını" öngörmüştür. Buradan da anlaşılacağı gibi ılımlıların iktidarın en kısa zamanda sivil yönetime devredilmesi isteği radikallerin isteklerine üstünlük sağlamıştır.²¹

Haziran ayında Celal Bayar, Adnan Menderes, DP milletvekilleri ve diğer zanlılar Yassıada'ya götürülüp Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmaya başlanmışlardır. Ağustos ayında ise orduda geniş çaplı bir tasfiye hareketi yaşanmıştır. Bozulan hiyerarşiyi yeniden düzenlemek amacıyla, aralarında 235 generalin de bulunduğu 4000'i aşkın subay emekliye sevk edilmiştir. Tasfiye edilen subaylar Emekli İnkılap Subayları Derneği (EMİNSU) adıyla dernekleşmiş, ancak çok etkili

---

¹⁷ Akyaz, **age**, 135.

¹⁸ Akyaz, **age**, 140. Faroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980**, (İstanbul: Hil Yayınları, 1994), 198.

¹⁹ Akyaz, **age**, 140.

²⁰ Çavdar, **age**, 87.

²¹ Çavdar, **age**, 90.

olamamışlardır.²² 1960 yılı yaz aylarında alınan bir diğer kararla, hepsi de Kürt olan 55 toprak ağası Batı illerine sürülür. 28 Ekim tarihinde ise 147 öğretim üyesinin üniversitedeki görevlerine son verilir. Darbecilere başlangıçta destek veren üniversite kesimine karşı girişilen bu hareket, büyük tepki doğurmuş, MBK'ya olan desteğin hızla azalmasının önemli nedenlerinden biri olmuştur.²³ MBK'nın gündeme getirdiği düzenlemelerden asıl tepki çeken ise "Ülkü ve Kültür Birliği" yasa tasarısıdır. Radikal kanadın hazırladığı bu tasarıyla "Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı" kurulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı, "Devlet Milli Eğitim Başkanlığı"na dönüştürülmüştür. Bu başkanlık ile onun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün doğrudan Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı'na bağlanması öngörülür. MBK içinde radikal kanat-ılımlı kanat ikiliği, radikal kanat olan "14'ler" in tasfiye edilmelerine kadar sürmüştür. Radikaller, 13 Kasım 1960 tarihinde Cemal Gürsel'in imzaladığı bir bildiriyle tasfiye edilmiş, yurtdışına elçilik müşaviri olarak gönderilmişlerdir.²⁴

14'lerin tasfiyesinin ardından geriye kalan üyelerin oluşturduğu MBK (İkinci MBK da denilmektedir), Kurucu Meclis yasasını 1960 yılının Aralık ayında kabul eder. Buna göre Kurucu Meclis, MBK üyeleri ve Temsilciler Meclisi'nden oluşacaktır.²⁵ 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halk oylamasıyla yeni anayasa geçerli oyların %61.7'sini ile kabul edilmiştir.²⁶ 1960 darbesinin genç subay kesiminde politizasyonu artırması, Kemalizmin sol yorumlarının yaygınlık kazanması, 12 Mart darbesiyle kesin olarak engellenecektir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın 27 Mayıs darbesinden ve 22 Şubat ile 21 Mayıs darbe girişimlerinden çıkardığı sonuç, Ordu içinde siyasal akımları daha sıkı denetim altına almak olmuştur. Milli güvenlik organı adına geliştirilen izleme ve denetim şebekesi, 12 Mart 1971 tarihine kadar Ordu içinde ve dışında siyasi iktidarı ele geçirmek için çalışan pek çok asker ve sivil grubu açığa çıkarmıştır.²⁷

---

²² Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960 – 1980)", **Türkiye Tarihi 4**, yay. yön. Sina Akşin, 7. bs. (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), 235.

²³ Özdemir, **age**, 236.

²⁴ Çavdar, **age**, 95.

²⁵ Çavdar, **age**, 98.

²⁶ Çavdar, **age**, 100.

²⁷ Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, (İstanbul: Afa Yayınları, 1989), 40.

2.2. 22 Şubat ve 21 Mayıs 1962 Darbe Girişimleri

Ordu içinde siyasal iktidara karşı gizli örgütlenmeler olduğu, ilk olarak 1957 yılında “9 Subay Olayı” olarak kamuoyuna yansımıştır. Sekizi muvazzaf, biri emekli dokuz subayın tutuklanması ile sonuçlanan olay, Ordu içindeki gizli örgütlenmelerin daha da güçlenmesine neden olmuştur.²⁸ Türk Silahlı Kuvvetler Birliği'nin (TSKB) çekirdek kadrosunda yer alan Kurmay Albay Talat Aydemir de, 27 Mayıs öncesi örgütlenmelerde öne çıkan biridir. 1957 yılında kendi adını taşıyan “Aydemir Yüksek Kumanda Akademisi” adlı gizli bir örgüt kurmuştur. Örgütün amacı Türkiye'yi hızla kalkındıracak otoriter bir yönetim kurmaktır.²⁹

Örgüt genç subayların bir örgütlenmesi olduğundan en yüksek rütbeyi de albay rütbesi olarak belirlemişlerdir. Albay rütbesinden yüksek rütbeli subaylar örgüte alınmaması öngörülmüştür. Bu sınırlamaların albay rütbesinde kalması, Türkeş'in de örgüte Albay rütbesiyle katılması, bu örgütlenme açısından bir dönüm noktası olmuştur. Doğan Akyaz, Aydemir'in kurmuş olduğu gizli örgütün çekirdeğine Kurmay Yarbay Alparslan Türkeş'i katmasını şöyle belirtir: “Türkeş'in çekirdek örgüte girişi ilerde görüleceği gibi 27 Mayıs müdahalesinden sonra oluşturulan MBK'nin yapısını etkileyecektir.”³⁰

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimlerle askerler yönetimi sivillere devretmişlerdir. Seçim sonuçlarına göre DP'nin mirasçısı olan partilerin oyların yarısından fazlasını alması, askerleri rahatsız etmiştir.³¹ Ardından, kurulan CHP-AP koalisyon hükümetinde AP'nin ordunun talep ettiği ekonomik reformları gerçekleştirmekte gönülsüz davranması, Silahlı Kuvvetler içinde yönetime el koyma düşüncesinin giderek ağır basmasına neden olmuştur. Bu grubun öncülüğünü yapmakta olan, Kurmay Albay Talat Aydemir, çalışmalarını Harp Okulu merkezinde oluşturmuştur. 22 Şubat 1962 akşamı Harp Okulu ve onlara bağlı tanklar önemli kavşakları tutmuşlardır. O sırada Başbakan İsmet İnönü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Çankaya Köşkü'nde toplantı halindedir. O gece Talat Aydemir başarısızlığa uğramasına neden olacak bir karar vererek, kendisine bağlı muhafız alayı Süvari Bölük Komutanı Fethi Gürcan'a, İsmet İnönü ve Cemal Gürsel'i alıkoymaması yönünde talimat vermiştir. İnönü, güvende olacağı Hava Kuvvetleri

---

²⁸ Akyaz, **age**, 100 – 101.

²⁹ Akyaz, **age**, 93.

³⁰ Akyaz, **age**, 98.

³¹ Özdemir, **Rejim ve Asker**, 242.

Komutanlığı'na gitmiş, orada kurulan karargâhta Talat Aydemir'e karşı harekât yönetilmiştir. Cevdet Sunay, Kara ve Hava Komutanlıkları hükümete bağlıdır, yalnızca Ankara'daki birlikler Aydemir'e katılmışlardır. Durumu böylece denetimi altına alan İnönü, darbe girişimine destek veren subayların ceza almadan emekli edilmeleri koşuluyla af edilmeleri de sağlamıştır.³² 21 Mayıs 1962 gecesi Talat Aydemir ve ona bağlı Harbiyeliler bir kez daha yönetimi ele geçirme girişiminde bulundularsa da, bir kez daha başarısız olmuşlardır. Bu darbe girişimi de bütün ayaklananların tutuklanması, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın idam edilmeleri ile sonuçlanmıştır.³³

Bu olaylar Silahlı Kuvvetler içinde sonradan çıkacak gelişmeleri de etkilemiştir. Öncelikle MBK'dan tasfiye edilen subayların, muvazzaf subayların gözünde bir nevi kahraman olması ordudaki etkinliklerinin ve sempatizanlarının artmasına neden olmuştur. Daha da önemlisi, bu olay, muvazzaf subayları MBK'nın ve sivillerin nüfuzu iyice kırılmadığı sürece reformların gerçekleştirilmesinin imkansız olduğuna inandırmıştır. Bu da sonuç olarak önemli bir subay kitlesini sempatizanlıktan radikalliğe sevk etmiştir. Müdahale öncesi olduğu gibi yeniden hiyerarşi dışı örgütlenmeler başlamıştır.³⁴

2.3. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kurumsal ve Hukuki Alandaki Sonuçları

1961 Anayasası'nın kurumsal/hukuki alanda getirdiği en önemli düzenlemeler şu başlıklar altında toplanabilir: Çift meclis sisteminin getirilmesi, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu ve DPT'nin kurulması gibi kurumsal düzenlemeler, Toprak Reformu ve çalışma yaşamına ilişkin hükümler getirilmesi, TRT'nin, Üniversitelerin özerkliğinin tanınması, yargı bağımsızlığına ilişkin hükümler getirilmesi, siyasi partilerin kurulmasını, çalışmasını kolaylaştıran hükümler getirilmesi.³⁵ Bunlar arasında özellikle çalışma yaşamına ilişkin hükümler, grev ve sendika hakkının tanınması, siyasi partilerin kurulmasını ve faaliyet göstermesini kolaylaştıran düzenlemeler, Üniversitelerin özerkliğini tanınması gibi gelişmeler, Türkiye'de 1960'larda sosyal hareketlerin yükselmesinin zeminini oluşturmuştur.

---

³² Çavdar, **age**, 120 – 121.

³³ Çavdar, **age**, 119.

³⁴ Akyaz, **age**, 148.

³⁵ Çavdar, **age**, 102 – 110.

Ordunun siyasetteki etkinliği açısından ise 27 Mayıs ile açılan dönemi belirleyen etken, MGK'nın kurulmasıdır. Bu nedenden uturu 12 Mart Müdahalesi ve 12 Eylül darbesiyle gelişen süreçte kurumun etkinliği de giderek artmıştır. 1960'lı yıllarda Ordu, Senato'da bulunan MBK üyeleri kanalıyla da siyasi alanda etkili olmuştur. Yukarıda sözü edilen TSKB de aynı amaca hizmet eden bir başka mekanizma olmuştur. TSKB, ekirdeği Kurmay Albay Talat Aydemir, Kurmay Albay Emin Arat ve Deniz Albayı Nazım özkan'dan oluşan bir cunta örgütlenmesidir. Gerçi MBK'da Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam edilmemeleri yönünde eğilim vardı. Ancak bu idamların gerçekleştirilmesinde asıl bu cunta etkili olmuştur.³⁶

2.4. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Kitlelerin Siyasallaşmasına Etkisi

1960'lı yıllar, işçi sınıfının gelişimi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1947 yılında çıkarılan ilk Sendikalar Kanunu'nun³⁷ ardından 1961 Anayasası'nda, işçilere örgütlenme konusunda geniş haklar tanınmıştır. Yeni Anayasa'da ilk kez işçilere grev hakkı verilirken, Anayasa'nın 46. maddesinde şu ifadeler yer almıştır: “alışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.”³⁸ Bunun yanında yeni Anayasa'da çalışma yaşamına ilişkin tarihsel önemi bulunan bir diğer madde ise grev hakkına ilişkindir. Grev hakkını düzenleyen 47. madde şu ifadeleri içeriyordu: “İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptirler.”³⁹

Türkiye'de işçilerin örgütlenme haklarının belli mücadeleler sonucunda elde edilmiş olmayışı, Cumhuriyet tarihindeki birçok yasal düzenlemede olduğu gibi ilgi çekicidir. Avrupa'da büyük mücadeleler sonucunda alınan hakların Türkiye'de işçilere verilmiş olması olası büyük toplumsal çatışmaların bir dönem önlenmesinde rol oynamıştır.⁴⁰

³⁶ avdar, **age**, 109 – 110.

³⁷ İlk Sendikalar Kanunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Sülker, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968), 33.

³⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 46.

³⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 1961, Md. 47. İşçi haklarının ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Yıldırım Koç, “İşçi Hakları ve Sendikacılık”, **11. Tez**, s: 5 (1987): 32 – 75.

⁴⁰ ağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 3. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 80.

Sınıfsal netleşmenin yaşandığı bir dönemde, sınıf çıkarlarına dayalı örgütlenmelerin önu, DP döneminin baskıcı politikalarının aksine yeni Anayasa'da açılmıştır. Bu dönemde sanayi burjuvazisi ve sanayi proletaryası kendilerini hissettirmeye başlamıştır. Bu durum kapitalist ilişkilerin tahsisi konusunda da önemlidir. Türkiye artık modern anlamda bir kapitalist ülke olma yolunda bir hayli yol kat etmiştir. Bundan sonraki aşamalar ise, sınıfsal netleşmelere bağlı olarak sınıf siyasetinin döneme damgasını vurması olacaktır. Nitekim, aynı dönemde 12 sendikacı, kendi taleplerini dillendirecekleri bir siyasal parti kurarak Türkiye'de ilk kez işçilerin kurduğu bir partiyi meydana getirmişlerdir. Bu parti, 1965 seçimlerinde alacağı 276 bin oyla meclise girecek ilk sosyalist parti unvanına kavuşacaktır. 13 Şubat 1961'de aralarında Kemal Türkler, Rıza Kuas, Şaban Yıldız, Avni Erakalın, Kemal Nebioğlu gibi isimlerin bulunduğu kurul, Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) resmi kurucuları olmuştur.⁴¹ İşçilerin kurduğu parti ilk aşamada adından pek söz ettirememiş, ancak daha sonra dönemin önemli aydınlarından Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa getirilmesiyle, sol ve aydınlar arasında bir çekim merkezi olmaya başlamıştır. 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili soğan TİP, parlamentoda bulunduğu sırada önemli yasa önerileri sunmuştu. Bunlar arasında, topraksız ve az topraklı köylülere toprak verilmesi, işsizlik sigortası yasası, petrolerin millileştirilmesi yasası, tasarruf bonolarının iptali yasası, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun iptali, lokavt hakkını kaldıran yasa, köy bölge okullarının kurulması ve ilkokul öğrencilerine dersleri için gerekli araç gerecin ücretsiz verilmesine ilişkin yasa önerileri bulunuyordu.⁴²

TİP'in meclise girmesi ülkede işçi sınıfı eksenli politikanın yaşama geçirilmesi anlamına gelirken, yeni dönemin bir diğer önemli partisi ise DP'nin mirasçıları arasında yer alan AP olmuştur. AP, DP'nin takipçisi olduğunu söyleyen partiler arasında öne çıkarken, DP'den farklı olarak sadece ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin sesi olmamış, aynı zamanda yükselen sanayi burjuvazisiyle de yakın ilişkiler kurma yolunda önemli mesafeler kat etmiştir. AP, bu açıdan selefi DP'den daha geniş bir sınıf ittifakına dayanıyordu. AP yavaş yavaş ülke genelinde

---

⁴¹ TİP'in kuruluşuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 77 – 82; Sadun Aren, **TİP Olayı (1961-1971)**, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 31 – 35; Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976), 320 – 329.

⁴² Söz konusu ayrıntılar için bkz. Tefik Çavdar, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler**, (İstanbul: Nâzım Kitaplığı, 2005), 155-156.

gücünü arttırırken DP'nin bir diğer mirasçısı olan Yeni Türkiye Partisi'nin etkinliği AP'nin 1965'teki başarısıyla azalır ve parti bundan sonra bir tabela partisi olmaya doğru gider ve 1973'te YTP'nin siyasal yaşamı sona erer.⁴³

Bu dönemde varlığını sürdüren bir diğer parti ise 27 Mayıs'ta kapatılmayan CKMP'dir.⁴⁴ Bu parti daha çok köylü yığınlarının oylarıyla ayakta durur ve daha sonraları MHP adıyla 1969 seçimlerinde %3'lük bir oy alarak kendisi için bir taban yarattığını ortaya koyar. DP'nin mirasçısı olan sağ partiler dışında daha çok Alman ve İtalyan faşizminden etkilenmiş olan MHP daha sonra, sola ve işçi sınıfı mücadelesine karşı sermayenin en gerici örgütü durumuna gelecektir. MHP'de simgeleşen aşırı sağdaki "literatür, 1930'ların ırkçı tarih yazımının, iki savaş arası döneme ait faşist toplum teorisinin ve soğuk savaş retorığının bir senteziydi."⁴⁵

Siyasal alanda sınıf eksenli yaklaşımların kendini gösterdiği bir dönemde Cumhuriyetin kurucu partisi CHP ise daha çok kent soylu burjuvazinin ve DP'nin nüfuz edemediği bölgelerdeki köylülüğün temsilcisiydi. CHP, özellikle DP döneminde güçlenmeye başlayan sanayi burjuvazisinin yönelmediği bir hareket olması bakımından ilgi çekicidir. 1960 sonrası kendi siyasal konumunu yeniden gözden geçirecek olan CHP, özellikle işçi mücadelelerinin yükselmesi ve sosyal adalet taleplerinin artması üzerine, Bülent Ecevit'in adlandırmasıyla 1965'lerden itibaren kendini "ortanın solu"nda tanımlayacaktır. Buna karşın CHP, 1977 seçimlerine kadar önemli bir başarı gösteremeyecektir.

Yeni Anayasa'yla kimi önemli haklar elde eden işçi sınıfı, 1960 öncesinin DP'ye yakın işçi konfederasyonu Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Türk-İş'in⁴⁶ yönlendirmelerine rağmen, bu konfederasyonun sol kanadındaki sendikacıların çabalarıyla 1960'lara damgasını vurur. Bu dönemde önemli kazanımlar elde eden işçi sınıfı kendi siyasal partisini oluşturmanın yanında sürekli olarak iktidarla işbirliği içinde bulunduğunu düşündüğü Türk-İş'ten uzaklaşma yoluna da gider. İşçilerin sınıf perspektifli örgütlenme modelleri, beraberinde daha çok ücret politikası üzerinden

---

⁴³ AP ve YTP ile ilgili ayrıntılar için bkz. Teziç, **age**, 299 – 310.

⁴⁴ CMKP ve MHP ile ilgili ayrıntılar için bkz. Teziç, **age**, 310 – 319. Ayrıca Türkiye'de faşist siyasal oluşumların tarihsel seyri için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, ed. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. bs, (İstanbul: Belge Yayınları, 1998), 189 – 212.

⁴⁵ Keyder, **age**, 284.

⁴⁶ Türk-İş'in kuruluş süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldırım Koç, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992), 54 – 55; Sülker, **age**, 36 – 40.

muhalefet eden Türk-İş'in yerine yeni bir sendikal oluşumu ortaya çıkarmıştır. Bu yeni sendika TİP'ten 6 yıl sonra kurulan DİSK'tir.⁴⁷ 1967'den itibaren işçilerin sınıfsal yönelimlerle bilinçlenmesi ve örgütlenmesi için çalışan DİSK, Türk-İş içindeki etkin sol sendikacılarca kurulmuştur. DİSK, kurulduktan sonra büyük grevler ve işçi direnişlerinde önemli roller oynayacak ve 12 Mart 1971'deki muhtıradan birçok yöneticisinin tutuklanmasıyla sarsılacaktır. Ayrıca DİSK, 1950'li yıllar boyunca siyasal iktidarın güdümünde bir görünüm sergileyen Türk-İş'ten farklı olarak, sınıf sendikacılığı tavrıyla dikkat çekecektir.

1960'lı yılların siyasal iktidar açısından bir diğer önemli noktası ise, işçilerin siyasal iktidarın güdümüne girmemeleridir. 1965'te iktidara gelen AP, özellikle DP'nin politikalarını sürdürüp sendikaları kendi yanına çekmeye çalışmışsa da bu girişimler, işçilerin kendi örgütlenmelerini oluşturmaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. "Her şeyden önce, 1961'de kurulan TİP ve 1966'dan itibaren CHP içinde hakim duruma geçen akımlar, işçi hareketini farklı bir yörüngeye oturtma yolunda giderek etkili olmaya başlamışlardır."⁴⁸

Bu dönemde yükselen işçi mücadeleleri gerek hükümetlerin gerek sanayi ve toprak burjuvazisinin zor durumda kalmasına yol açmıştır. Öte yandan, 1961 Anayasası'nda sunulan kimi haklar, iktidarın inisiyatifinde kullanılamaz hale getirilmiştir. Bu döneme damgasını vuran mücadeleler ve bu mücadelelerin sindirilmesine dönük baskı politikaları olmuştur.⁴⁹

İşçi sayısının hızla arttığı bir dönem olan 1960'lı yıllar sanayiye dayalı kapitalist toplum biçiminin de oluşmasında önemli roller oynadı. Emek-sermaye arasındaki ilişkiler 1980'lere kadarki süreçte çok etkili oldu. 1965 yılında Türkiye'de gelir getirici bir işte çalışan ücretlilerin sayısı 3 milyonken, bu sayı 1970'te 4,2 milyon, 1975'te ise 5,4 milyon kişiye yükselmiştir. Ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı 1965'te %22,5'ken, bu oran 1970'te %27,6'ya, 1975'te de %31'e kadar çıkmıştır.⁵⁰

---

⁴⁷ DİSK'in kurulmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tefik Çavdar, **Türkiye İşçi Sınıfı**, 156 – 157; Sülker, **age**, 58 – 63; Koç, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı**, 80 – 86.

⁴⁸ Alpaslan Işık, "Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü", **11. Tez**, s. 5 (1987): 24 – 25.

⁴⁹ Böyle bir değerlendirme için bkz. Koç, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı**, 65.

⁵⁰ Bu paragraftaki veriler için bkz. Koç, **age**, 64.

Türkiye'nin hızla kabuk değiştirdiği 1960'lı yıllarda akılda tutulması gereken bir diğer nokta da tarım işçilerinin ve topraksız köylülerin, artık kentlere göç ederek burada mevsimlik ya da tam zamanlı işçi statüsünde yeni bir demografik ve iktisadi yapının oluşmasındaki bir halka olduğudur. 1950'lerin başlarından itibaren ve ortalarına doğru gittikçe hızlanarak gelişen bir kentleşme ve gecekonduleşma olgusu, Türkiye sahnesinde (özellikle İstanbul'da) görölmeye başlamıştı.⁵¹ Bu dönemi takiben mevsimlik işçilerin özellikle inşaat sektöründe çalışması kentlerde yeni iş alanları ve pazarlar ortaya çıkarmıştı. "Gecekonduleş kent sanayisine ucuz ve büyüyen bir işgücü sağlamakla kalmadı, bir talep kaynağı da ortaya çıkararak iç pazarın en kalitesiz tüketim maddeleri için"⁵² de bir güvence yarattı. Bu dönemde tüm bu gelişmeler sayesinde korumacı ekonomi politikalarının güvencesindeki sanayi, uluslararası Pazar rekabetinin olmadığı bir ortamda gelişmek için en elverişli ortamı bulmuştu.

27 Mayıs'ı takip eden 1961 yılında sanayi sektöründe çalışanların dağılımı da 1970'lere gelinen süreç için önemli ipuçları verir. 1961'de toplam ücretli işçilerin 640 bini imalat sanayisinde çalışırken, bunların %78,4'ü özel sektörde, geri kalan %21,6'sı ise devlet sektöründe istihdam edilmişti. 250 bin işçi zanaat tipi küçük işletmelerde, 60 bin işçi madencilikte, 227 bin işçi ise inşaat sektöründe çalışıyordu. Geriye kalan önemli orandaki işçiden 600 bin kadarı ticaret kesiminde ve tarımda, 200 bin işçi de ulaşımda çalışıyordu. Ülkede o dönemde aşağı yukarı 1,2 milyon sanayi işçisi bulunurken, 1 milyon kişi de tarımda mevsimlik işçi olarak çalıştırılıyordu.⁵³

Büyük bir işçi ordusunun ortaya çıktığı bu yıllarda bir diğer konu, makineleşme nedeniyle köylerinde işsiz kalan yığınların, II. Dünya Savaşı'nın yaralarını sarmakla uğraşan Avrupa ölkelerine ucuz işgücü olarak akın etmesidir. Bu dönemde, özellikle 1961-1964 yılları arasında 100 bin kadar işçi başta Federal Almanya olmak üzere, Belçika, Hollanda, Avusturya gibi ölkelere göç etmişti. Bu yıllarda Almanya 87.700 işçi çekerek pastanın en büyük dilimini almıřtı⁵⁴.

---

⁵¹ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (der.) Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 1998): 314.

⁵² Keyder, **age**, 315.

⁵³ Bu paragraftaki veriler için bkz. A. şnurov, Y. Rozaliyev, **Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları**, çev. Güneş Bozkaya, M. Anibal, (İstanbul: Ant Yayınları, 1979), 202.

⁵⁴ Söz konusu veriler için bkz. şnurov, Rozaliyev, **age**, 208.

Türkiye’de 1960-1971 döneminde işçi sınıfı bir kimlik olarak belirirken, bu dönemde hak arama mücadeleleri ve grevler önemli bir yer tutar. Özellikle DİSK’in kurulmasının ardından yaygınlaşan işçi direnişleri, görelî olarak işçi haklarının korunması sonucunu doğururken, sanayi sermayesi ve devlet de bu durumu engellemek için çeşitli önlemler almıştır. Özellikle 1970’te DİSK’in öncülüğünde başlayan ve Türk-İş’e bağlı işçilerin desteğiyle büyüyen 15–16 Haziran eylemleri, bu dönemdeki potansiyel işçi gücünün siyasal alanda ortaya çıkmasını sağlamıştı⁵⁵. Yine aynı gelişmeler, işçiler üzerindeki siyasal ve hegemonik propaganda etkinliklerinin yaygınlaşmasına zemin hazırladı. İşçiler artık, ideolojik aygıtlarla kontrol altında tutulamayacak kadar güçlendiklerinden, devreye sistemin baskı aygıtları girecekti.

2.5. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Sol Düşünceye Etkisi

27 Mayıs darbesinin sol düşünce üzerindeki en belirgin etkisi, “yukarıdancılık”, “cuntacılık”, “tepeden inmecilik” gibi adlandırmalarla ifade edilen yakaşımların ortaya çıkmasıdır. Bu anlayışı özellikle Yön ve Devrim gibi yayın organları temsil etmiştir. Yön’ün ilk sayısında yayınlanan “Aydınlar Bildirisi”ni ilk anda yüz altmış dört kişi, ardından ise, 898 kişi imzalamıştır. İmzalayan isimler arasında çeşitli meslekten aydınlar çoğunluktadır. Bildiri, Türkiye’nin ekonomik ve sosyal bunalımını sergiledikten sonra yaşanan bunalımdan çıkış yollarına değinmektedir. Bildirideki temel vurguyu Tevfik Çavdar şöyle belirtir: “Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün imkanlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla artırmayı, iktisadi hayatı bütünüyle planlamayı, kitleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere mal etmeyi zaruri sayıyoruz. Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz.”⁵⁶

Ara tabakalar, zinde güçler vb. biçimlerde isimlendirilen toplumsal kesimlerden ilerici gençlik ve aydınlar da kast edilse de esas ordu için kullanılmıştır. İlhan Selçuk,

---

⁵⁵ 15 – 16 Haziran 1970’te yaşanan büyük işçi eylemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Sülker, **Türkiye’yi Sarsan 2 Uzun Gün**, (İstanbul: Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi (YAZKO), 1980).

⁵⁶ Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, 118.

İdris Küçükömer, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu gibi isimler ordudan ilerici hamle bekleyen önemli isimlerin başında gelmişlerdir.⁵⁷

Ergun Aydınoglu 27 Mayıs darbesine yönelik Türk solunun tavrını şöyle belirtir. “Türk solunda egemen olduğu söylenen “cuntacılık”, “yukardancılık”, ya da “devletle kopuşmama” gibi, kimileri anlamlı kimileri uydurma bir takım “günah”ların yargılanmasında, 27 Mayıs hakkındaki değerlendirmeler sık sık bir pusula olarak kullanıldı.”⁵⁸ Birçok araştırmacı gibi Aydınoglu da 27 Mayıs’ın bir kopuşu temsil ettiğini söyler. 1960’ın esas dönüm noktası olduğunu vurgularken, çok partili döneme geçişi (1945) dönüm noktası olarak kabul edenler için şunları söyler: “Bu dönemde genel oy, kitlelerin politikaya girmelerinden çok, egemen sınıfların yeni bir siyasal iş bölümü uygulamasına tekabül eder.”⁵⁹

27 Mayıs'ın tarihsel rolü, DP iktidarının baskıcı ve tek partili politika güdümü karşısında, ülkeyi tek tarzlı politikadan kurtarıp yeni kadro ve çıkış yollarının oluşturulmasına zemin hazırlamasında kendini gösterir. Darbeyi yapan genç subayların mevcut hükümeti devirmekten başka hiçbir planı olmamasına karşın darbe sonrası oluşan siyasal konjonktür, yepyeni bir siyasal kültürün ve üstyapının temellerini atar; bir bakıma altsınıfların otonom siyasal eyleme yönelişlerinin önünü açar, araçlarını yaratır. Burada söz konusu olan bir takım yeniliklerin de ortaya çıkmış olmasıdır. Peki, bu yenilikler nelerdir? Bu soruya verilecek cevap ise şöyledir: “Bir işçi ve sendika hareketi, siyasallaşmış bir entelijansiya, siyasal bir gençlik hareketi, göreceli bir özgür basın.”⁶⁰

Aydınoglu 27 Mayıs darbesini aynı zamanda “1961 Anayasası” olarak da tanımlar. 1961 anayasasının kapsamının genişliği, toplumun her alanında söz hakkının doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle, 1961 Anayasası, 12 Mart müdahalesini gerçekleştirenler tarafından “lüks” ilan edilir. Aydınoglu, 27 Mayıs darbesinin 1961 Anayasasıyla ilişkisini kurarken şunları söyler: “1961 Anayasası şahsında 27 Mayıs, Türkiye tarihinde en şiddetli restorasyon çabalarına maruz kalmış – neredeyse tek – siyasal devrim olarak öne çıkmıştır.”⁶¹

---

⁵⁷ Çavdar, **age**, 117.

⁵⁸ Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960 – 1980)*, (İstanbul: Versus Kitap, 2008), 25.

⁵⁹ Aydınoglu, **age**, 26.

⁶⁰ Aydınoglu, **age**, 29.

⁶¹ Aydınoglu, **age**, 30.

27 Mayıs darbesine yönelik solun ilk değerlendirmeleri ise, Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli tarafından yapılmaktadır. Her ikisi de MBK'ya kendi görüşlerini ve programlarını ele alan mektuplar gönderir. Kıvılcımlı mektubunda, “Türkiye toplumunun sosyal sınıf yapısını” ele alır. Bir diğer mektubunda ise, “27 Mayıs ihtilalcilerinin sosyal devrimcilik” potansiyellerine inancını net bir biçimde ilan etmektedir. Mihri Belli ise mektubunda, MBK'yı köklü bir toprak reformu yapmaya çağırmaktadır. Sonuç olarak gerek Kıvılcımlı'da gerekse Belli'de, 27 Mayıs ihtilalcilerinin sosyal devrimciliklerine duyulan güven söz konusudur.

27 Mayıs'a tepkileri sol yönden ele alırken Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) yurt dışı bürosunun görüşlerine değinmeden geçmek, solun genel değerlendirmesini eksik bırakacaktır. Yurt dışı bürosu, sorunu evrensel–stratejik düzeyde ele alır. Bunun sonucu Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Türkiye'deki ABD üstleri, Türkiye'nin militarizasyonu gibi konuların öne çıkması Askeri hükümetin bu çerçevede değerlendirilmesine işaret eder. Aydınöglu bu değerlendirmelere yönelik şu örnekleri verir: Atatürk yoluna yönelmekle, NATO ve CENTO'ya bağıllık arasında çelişki vardır. Türkiye'nin bu gibi saldırgan paktlara katılması Atatürk ilkelerine aykırıdır.

Öte yandan yeni kuşak solculara geldiğimizde, Mehmet Ali Aybar'ın da Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli gibi MBK'dan çok Gürsel'e mektup gönderdiğini görüyoruz. Aybar, mektubunda MBK'nın, “toprak reformu”, “eğitim seferberliği” ve “ekonominin planlanması” över. Aydınöglu, Aybar'ın mektubu hakkında şöyle der: “Ne var ki bu değerlendirmelere rağmen gerçekte Aybar'ın sosyo–ekonomik sorunların çözümü konusunda, MBK'nden umudu ve dileği yok gibidir. O nedenle bu sorunlar mektubunda, sadece değinmeler tarzında yer alır.” Aybar, yeni bir siyasal yapılanmada ordunun önemli bir işlevinin olduğunu fark eder. Bu nedenle Gürsel'e “sol kanadı olan bir demokrasi”nin kurulmasını önerir; çalışan sınıfların da siyaset yapma hakkında bahseder. “Sol yaygın hayatının, grev haklarının yasalarca teminat altına alınması”nı ister. Aybar, mektubunda Kurucu Meclise ve Komisyonlara solcu aydınlarında davet edilmesini de ister. Demokratik bir anayasanın, ancak soldan böylesi bir katkıyla oluşturulabileceğini vurgular.⁶²

---

⁶² Aydınöglu, *age*, 34.

2.6. 27 Mayıs 1960 Darbesinin Toplumsal Sonuçları

Türkiye'nin siyasi tarih bölümlemelerinde son derece önemli bir yeri bulunan 27 Mayıs darbesinin iktisadi alanla ilişkisinin gözden kaçırılmaması gerektiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu tip olguların arkasında yatan toplumsal ve iktisadi ilişkilerin, sonuca etkisinin kaçınılmaz olduğu yargısı varılabilecek bir sonuçtur. Bu nedenle, 27 Mayıs'ı bir kopuş olarak değil de bir olgunluk aşaması olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Türkiye'de kapitalizmin gelişmesindeki yeni bir halkanın simgeselleşmesi açısından önemli olan 27 Mayıs, sonrasındaki gelişmeler açısından Türkiye sanayi sermayesinin güçlü ve dinamik bir yapıya kavuşmasında önemli roller oynamıştır. Burada açılacak bir parantez ise 27 Mayıs Darbesinin bir ürünü olan 1961 Anayasası'nın açtığı yoldur. Murat Belge, 27 Mayıs'ın Türkiye burjuvazisini monolitik (yekpare) bir bütün olarak temsil eden (tabi buna egemen sınıfların “burjuvazi” dışında kalan kesimleri de eklenmeli) Menderes hükümetine karşı ilerici güçlerin (zinde kuvvetler teorisi), yani öğrenci gençliğin, aydın tabakaların ve ordunun birlikte başardığı bir darbe olmadığını⁶³ söyler. Ancak anılan bu güçler arasında darbe yapmak için organik bağ olmasa da sonuç bakımından söylendiğinde durumun, Belge'nin belirttiği gibi olup olmadığı tartışmalıdır.

Toplumsal harekette ve işçi sınıfının mücadelesinde eskiye oranla önemli kazanımlara işaret eden 1961 Anayasası, yavaş yavaş sınıf bilinci perspektifiyle hareket etmeye yönelecek olan işçi sınıfının örgütlenme zeminlerinden kimilerini de güvence altına almıştır. Ancak, daha sonra, işçi sınıfının güçlenip sermaye sınıfını sıkıştırma olasılığına karşı, yeni yasal düzenlemeler yapılmış ve Anayasal değişikliklerle sermaye sınıfını koruma yoluna gidilmiştir. Bu gelişmeler daha sonra bir “ara rejim” biçiminde yorumlanan 12 Mart 1971'e gidilen süreçte çok etkili olacaktır. 27 Mayıs sonrasının gelişmeleri aktarılırken yasal dönüşümler ve sınıf mücadeleleri daha detaylı olarak incelenmelidir.

2.6.1. Kırdan Kente Göç ve Kentleşme Sorunları

Türkiye'de özellikle 1950'lerden itibaren başlayan iç göçler 1960'larla birlikte dış göçlerle devam etmişti. Bu dönemde nüfusun çok büyük bir bölümü kır nüfusundan

---

⁶³ Murat Belge, “Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler”, **Birikim Dergisi**, s: 11 (1976): 20.

ve tarımla geçinenlerden oluşurken, tarımdaki makineleşme, toprakların miras yoluyla küçük parçalara ayrılması, büyük kentlerde ortaya çıkan sanayinin büyük işgücüne ihtiyaç duyması gibi nedenler, 1960'larda iç göçün artarak sürmesine yol açmıştır. 1965'te imalat sanayinde çalışanların %62,2'si İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Gaziantep ve Eskişehir'de toplanmıştır.⁶⁴ Yine büyük şehirlerde sanayi işçiliği ya da mevsimlik inşaat işçiliğinin yanında yaygınlaşan başka iş alanları ise; "seyyar satıcılık, arabacılık, kapıcılık, simitçilik, hamallık, çöpçülük, ayakkabı boyacılığı, işportacılık ve odacılık"⁶⁵ gibi geçici ya da tam zamanlı uğraşlardır.

1960'lı yıllar boyunca özellikle büyük kentlerin demografik yapılarında önemli değişimler meydana gelirken, tarıma dayalı ekonomiden sanayiye dayalı ekonomiye geçiş sürecinde, yeni iş kolları ve pazarlar da ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda hakim olan ilk yerleşme biçimi, zamanla kentleri saran gecekondulardır. Bunun yanında 1960'lı yıllarla birlikte işgal yoluyla gecekonduyu yapma faaliyeti biçim değiştirerek, ticarileşerek, kentsel arazi pazarı içinde yer alan bir alış-veriş nesnesi olmaya başlamıştır.⁶⁶

Türkiye'deki şehirleşme sorununu inceleyen Ruşen Keleş şu belirlemelerde bulunmuştur: "Türkiye'de şehirleşmenin [sorunu] temel sanayiye dayanan gelişmeyi, gereği kadar hızlandıran bir yönde olmamasıdır. Üretici güçleri yeterince harekete geçirmemekten doğan ve emek-sermaye arasındaki sömürü ile devam eden bu sağlıksız şehirleşme, özellikle büyük şehirlerde, daha çok zanaatlara dayanan, işsizi ve gizli işsizi bol, hizmet sektörlerini kabartan bir süreçtir."⁶⁷

Bunun yanında bir diğer ve önemli sorun Türkiye'deki kentleşmenin büyük sanayi kentlerinde ve batı illerinde toplanmış olmasıdır. Çoğu batıda bulunan büyük kentlere akın eden nüfus altyapı sorunlarıyla karşılaşırken, temel eğilim, gecekondulaşma yönünde olmuş ve büyük kentlerin etrafında uydu gecekondular yaratılmıştır. Göçün ortaya çıkardığı bir diğer önemli sorun eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerinin çok büyük ölçüde yetersiz kalmasıdır.

---

⁶⁴ Söz konusu veriler için bkz. Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondular**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1972), 39.

⁶⁵ Keleş, **age**, 39.

⁶⁶ Hatice Kurtuluş, "Türkiye'de Kentsel-Metropolitan Alanların Biçimlenmesinde Devletin Rolü", **İktisat Dergisi**, s. 404 (2000), 204.

⁶⁷ Keleş, **age**, 40.

Kentleşmenin yarattığı bölgesel gelir ve yaşam düzeyi dengesizliğinin yanında, kır ve kent ayrımı netleşmiş ve kent nüfusunun üretimden aldığı pay artmıştır. Bu da göçün hızlanması açısından tetikleyici olan bir başka noktadır. 1965'te Türkiye'de içme suyu bulunan köy oranı %10, elektriği bulunan köy oranı ise sadece %1'dir. Bu oranlar şehirlerde ise sırasıyla %53 ve %100'dür. Okuryazarlık oranı da kentlerde %50'nin üzerinde olmasına rağmen, köylerde %30'lar düzeyinde kalmıştır.⁶⁸

Kentleşme ve bölgesel dengesizliğin yol açtığı eşitsizlikler, coğrafi bir ayrımı da getirmiştir. 1970'lere gelinen süreçte kuzeyde Zonguldak, güneyde Gaziantep'in doğusunda kalan hiçbir ilde tarım dışı çalışan nüfus oranı %20'nin üzerinde değildir. Buna karşın, tarım dışındaki sektörlerde çalışanların oranı İstanbul'da %83, İzmir'de %43, Ankara'da ise %42,7'dir. Ulusal gelire tarım dışı sektörlerden eklenen pay, aynı yıllarda ülke genelinde %69'ken, bu oran Marmara Bölgesi'nde %85'in üzerindedir. Gelir vergisinin %70'i de yine Marmara Bölgesi'nden toplanır. Karadeniz, Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bankalarda bulunan toplam mevduat hesabı ülke genelinin %15'i kadardır. Oysa Sadece Marmara Bölgesi'nde bu oran %40'tır.⁶⁹

Görüldüğü gibi Türkiye'nin kabuk değiştirdiği dönemde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşaması büyük değişimlere sahne olmuştur. Ülkenin dünya kapitalizmine eklenme süreci hiç kolay olmasa da 1970'lerle birlikte yavaş yavaş rayına oturmaya başlayan bir toplumsal yapının varlığından söz edilebilir. Bu dönemde eskinin köylülerinin yerini, yarı şehirli yarı köylü bir kuşak almıştır. Şehirler etrafındaki gecekondulaşmada simgeleşen bu kuşaklarla birlikte, ülkedeki kültürel alışkanlıklar da önemli değişimler göstermiştir. Bu dönemde Türkçe sözlü Batı müziğinin dışında, Batılı formlarla Anadolu pop müziği de ortaya çıkmıştır. Öte yandan, yarı kentli yarı kırlı nüfuslar, büyük şehirlerde yeni iş sahalarının yaratılmasında da önemli roller oynamıştır. Bu dönemde başlayan yöresel göçler büyük şehirlerde cadde ve sokak isimlerinin değiştirilmesine kadar varmıştır. Aynı yöreden göç eden insanların büyük şehirlerde bir dayanışma ağı içine girerek belli meslek gruplarında uzmanlaşması ve o meslek gruplarında tekelleşmeye giden seyir de 1960'lardan itibaren başlamıştır. Bu durumu dönemin edebiyatından da izlemek mümkündür. Yine 1960'lar ve 1970'ler sineması göç, çarpık kentleşme ve kır-kent

---

⁶⁸ Bu paragraftaki sayısal veriler için bkz. Keleş, *age*, 41.

⁶⁹ Bu paragraftaki veriler için bkz. Keleş, *age*, 49.

yabancılaşmasını işleyen yapıtlarla doludur. Aynı dönemde sınıfsal çelişkilerin öne çıkarıldığı zengin kız, yoksul erkek figürlerinin de yaygınlaştığı gözlenir. Yine 1970'lere gelinen süreçte toplumsal ve sınıfsal yapıdaki değişimler politik alanlara yansımaya başlamış, bu kesimlerin talepleri özellikle yerel idareciler için önemli hale gelmiştir. Aynı yıllarda işçi sınıfının hareketlenmesi de sanatın çeşitli türlerine yansımaya başlamıştır. Birçok yerde işçi tiyatroları ve işçi koroları kurulmuştur.

Özetlemek gerekirse, 1960'larla hızlanan, hatta önemli aşamalar kaydeden kapitalizme eklenme süreci, Türkiye'deki tarıma dayalı geleneksel demografik yapının kırılmasına ve kapitalist formasyona uygun biçimde yeniden şekillenmesine yol açmıştır.

2.6.2. Planlama Düşüncesi ve Beşer Yıllık Kalkınma Planları

Türkiye'de söz konusu dönüşümlerin yaşandığı yıllara damgasını vuran bir diğer unsur da birbiri ardına yapılan kalkınma planlarıdır. Anımsanacağı üzere 1961 Anayasası'nda planlamanın önemine dikkat çekiliyordu. Anayasa'nın 41. maddesi planlamanın ve çalışmanın gereğini vurgulaması bakımından önemlidir. 41. madde şu ifadeleri içerir: "İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği öncelikle yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir."⁷⁰

Anayasa'nın korumacı bir yapıda olması, kendine yeterince güveni bulunmayan ve devlet desteğini hep arkasında hissetmek isteyen sanayi sermayesi açısından anlamlı kılınır. Bu ifadeleri destekleyen hukuksal altyapıyı Anayasa'da bulmak mümkündür. 40. maddedeki ifadeler de bu korumacı tutumu destekler. "Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır."⁷¹

DP iktidarının ikinci dönemi olarak adlandırılacak 1950'lerin ortalarından itibaren izlenilmeye başlayan ithal ikameci sanayileşme ve toplumsal birikim, 27

⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, Md. 41.

⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961, Md. 40.

Mayıs 1960'a gelinen sürece büyük etkide bulunmuştu. Bu dönemdeki seyir, gelişen sanayi sermayesinin uluslararası pazar rekabetini kaldırmayacak olmasından ötürü sanayi sermayesini koruyucu bir eğilimle ifade edilebilir. 27 Mayıs da sonrasındaki gelişmeler ve Anayasa'nın içeriğinin belirlenmesi noktasında bu eğilimlerin devamı ve kurumsallaşması olarak algılanabilir. Böyle yaklaşıldığında yeni Anayasa'nın sanayi sermayesini koruyucu hükümler içermesi dönemsel politikanın zorunlu sonucu olarak yorumlanmalıdır.

27 Mayıs 1960'ı takip eden aylarda yönetimdeki Milli Birlik Komitesi'nin planlama eksenli bir kalkınmayı devlet politikası haline getirme çabaları da bu doğrultuda önem kazanır. 27 Mayıs'ın getirdiği bu sonucu, Mehmet Türkay şöyle dile getirir: "Türkiye'de ithal ikameciliğin resmen bir strateji olarak tanımlandığı ya da benimsendiği bir süreç başlamıştır. Bunun somutlaştığı alan hukuksal belge bir anlamda Anayasa'dır. Bunun kendi mantıki sonuçları bu süreçte ortaya çıkar ve Devlet Planlama Teşkilatı anayasal bir kuruluş haline getirilir, ondan sonraki süreci planlayacak, tasarlayacak önemli güçtür bu haliyle⁷²."

Dönemin temel özelliği planlı bir kalkınma stratejisidir. Bu doğrultuda yapılan ilk iş DPT'nin kurulması ve kuruma 1963 yılından itibaren uygulamaya konulacak beşer yıllık kalkınma planlarının hazırlanmasıdır.

2.7. Türkiye Ekonomisinin 1960–1971 Döneminde Dış Dünya ile Etkileşimi

Türkiye'nin içe dönük sermaye birikimi sürecini yaşadığı yıllarda dünyadaki dönüşüm de çok önemli boyuttadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yaygınlaşan ulusal bağımsızlık mücadeleleri ile, eski sömürge ülkelerin yeni bağımsız devletler olarak tarih sahnesine çıkmaları, beraberinde çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Afrika ve Arap Yarımadası'nda birçok yeni devlet kurulurken, İngiltere, Fransa, Portekiz, Belçika, Hollanda gibi sömürgeci devletler, sömürgelerinin çok büyük bölümlerini yitirmiştir. Öte yandan savaşın yıkımının ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması da dünyadaki dengelerin değişmesine yol açmış, SSCB ve ABD arasında yaşanan Soğuk Savaş yeni boyutlar kazanmıştır.

---

⁷² Mehmet Türkay, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri**, (Ankara: Doğu Matbaacılık, 1962), 22 – 23.

Aynı dönemde Türkiye gibi kapitalizmle geç tanışan bir başka coğrafyada da kalkınma politikaları tartışılmaktadır. Bu coğrafya Latin Amerika'dır. Latin Amerika ülkeleri de özellikle 1960'lı yıllarda izledikleri ithal ikameci kalkınma politikalarıyla kısmen Türkiye'yle benzer süreçler geçirmiştir. Özellikle Brezilya'nın kalkınma serüveni bu dönemdeki birçok geç kapitalistleşen ülkede örnek oluşturmuştur⁷³.

1945'te II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 1970'li yıllara kadar kapitalizmin yeniden inşa süreci söz konusudur. Bu dönemde bütünüyle yıkılan Avrupa yeniden inşa edilmiş ve 15 Avrupa ülkesi ABD yardımlarıyla adeta yeniden kurulmuştur. Öte yandan, savaştan belki de tek galip güç olarak çıkan ABD, siyasal alandaki rakibi SSCB ile büyük bir mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele, özellikle Doğu Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Savaş sonrası SSCB, 1956 yılına kadar Çekoslovakya Macaristan gibi ülkeleri askeri gücüyle kendi yanına çekmiş, öte yanda ise soğuk savaşın ürünü olan, ABD'nin önderliğinde oluşturulan ve Batı Avrupa ülkeleriyle Kuzey Avrupa ülkelerini bünyesinde toplayan, Türkiye'nin de 1952'de üyesi olduğu, 1949'da kurulan NATO ve 1945'te savaşın bitiminin hemen ardından kurulan BM gibi kurumlar yaşama geçirilmiştir. Soğuk Savaş'ın diğer cephesinde ise SSCB önderliğinde Doğu Avrupa ülkelerinin katılımıyla 1955 yılında Varşova Paktı kurulmuştur.

Bu dönemde SSCB'ye sınırı olan ve henüz genç bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti de kendine bir saf seçme arayışı içine girmiştir. 1939'a kadar dış ticaretin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği Almanya'nın savaşta büyük bir yenilgi alması ve ardından ikiye bölünmesiyle Türkiye de yeni arayışlara girmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde özellikle savaşın bitiminde Marshall Planı'ndan yardım talep eden Türkiye, ekonomisini uluslararası dengelere uygun biçimde kurgulamış, özellikle harap olan Avrupa ülkelerinin tahıl ihtiyacının karşılanmasında roller üstlenmiştir. Savaş yıllarında da tarım ürünlerinin ticareti Türkiye'de ticaret burjuvazisinin oldukça güçlenmesine neden olmuştur. Daha sonra ise ABD ile girişilen siyasal ve ekonomik ilişkileri, Türkiye'nin sonraki dönemine damgasını vurmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası güncellenen bir diğer konu ise “azgelişmişlik” olmuştur. Yıkıntıların ardından birçok ülkenin bağımsızlığını kazanması, egemen iktisat yazınında bir “gelişme” perspektifinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Daha sonra ise

---

⁷³ Brezilya'daki ve Latin Amerika'daki kalkınma tartışmaları ve politikaları için bkz. Haldun Gülalp, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 55 – 61.

geç uluslaşan ve bağımsızlıklarını savaş sonrası kazanan ülkelerde bir “azgelişmişlik” söylemi kabul görmeye başlamıştır. İktisat yazınına özellikle azgelişmiş ülke yazarlarının katılması, yeni kalkınma modellerini tartışılır hale getirirken, Türkiye bu modellerin uygulanmasından daha önce 1930’lu yıllarda ithal ikameci bir sanayileşme denemesiyle dikkat çekmiştir.

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 sonrası kurumsallaşan ithal ikameci yaklaşım, birçok azgelişmiş ülkede uygulanma alanı bulmuş ve uluslararası sermaye bu ülkelere artık yeni giriş biçimleri bulmak zorunda kalmıştır. Ancak korumacı politikalar ülkelerin özgünlükleri ve kapitalizme eklenme dinamikleri açısından gerekli halkalar olarak dikkat çekmelidir. Bu yorumlama biçimiyle Türkiye’nin kapitalist dünyayla kurduğu ilişkiler ve ekonomi politikalarındaki dönemsel değişiklikleri doğru biçimde anlamının yolu da açılacaktır.

1960 – 1971 döneminde Türkiye’nin uluslararası boyuttaki serüveninde özellikle ABD ile kurulan ilişkiler önemlidir. Bu ülkeden alınan krediler ve ucuza ithal edilen birçok besin Türkiye-ABD ilişkilerinin daha da güçlenmesine yol açmıştır. Bunun yanında IMF’den alınan krediler çoğu zaman dış borç kaleminin yükseklerde kalmasına neden olmuştur.⁷⁴

1960 – 1971 yılları arasında da ABD ve IMF ile ilişkiler üst boyutta sürdürülmüş hemen her yıl “niyet mektupları” gönderilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin başındaki bir dert ise TL’nin sürekli olarak Dolar karşısındaki değerinin düşürülmesidir. 1940 yılında 1 ABD Doları 1,38 TL düzeyindeyken, daha sonra doların değeri 1946’da 2,80 TL, 1960’ta 9,00 TL, 1970’te 14.85 TL, 1971’de ise 14.00 TL olmuştur. Dönemin sonunda doların yükselmek bir yana, TL karşısında kısmen değer kaybetmesi ise yine uluslararası dengelerle ilgilidir⁷⁵.

Türkiye’nin uluslararası işbölümündeki⁷⁶ yerini alma sürecinde bir diğer halka Ortak Pazar üyeliğidir. Daha DP döneminde AET’ye girmek için 1959’da başvuru yapan

---

⁷⁴ Türkiye, IMF’ye 11 Mart 1947’de üye olmuş ve 1954’te IMF’nin zorlamalarıyla devalüasyona gitmiştir. Söz konusu olaylarla ilgili ayrıntılar için bkz. Avcioğlu, age, 84.

⁷⁵ Paragraftaki sayısal veriler için bkz. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (ed.) Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. bs. (İstanbul: Belge Yayınları: 1998), 385.

⁷⁶ Atilla Eralp, Uluslararası İşbölümü Kavramsallaştırmasının, olguları açıklamakta yetersiz kaldığını savunur ve yerel, dönemsel özgünlüklerin de ana belirleyen olabileceğini savunur. Böyle bir görüş için bkz. Atilla Eralp, “Uluslararası İşbölümü Azgelişmişliği Açıklar Mı?” **Yapıt**, c:3, s:48 (1984): 95 – 107.

Türkiye'nin Ortak Pazar'la ilişkisi bu döneme dayanır⁷⁷. Türkiye'nin Pazar'a alınması ise 1963'te Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla olur. Ancak bu imza yalnızca tam üyeliğe giden süreçteki ilk halkadır. Türkiye'nin AET'ye katılması için hazırlık, geçiş ve olgunlaşma dönemlerinin yaşanmasına ihtiyaç vardır.⁷⁸ Hazırlık döneminde Türkiye'nin topluluğa eklenmesi için ülkeye kimi olanaklar sağlanmıştır. Türkiye'nin ihraç ürünlerinden tütün, kuru üzüm, kuru incir ve fındığa topluluk üyesi ülkelerde gümrük indirimleri uygulanmıştır. Ayrıca bu dönemde AET, Türkiye'deki kalkınma projelerinin finansmanı olarak 1.275 milyon Dolarlık bir yardımı öngörmüştür⁷⁹. Diğer yandan 1970 yılında imzalanan katma protokolle 1973'ten geçerli olacak biçimde AET, Türkiye'nin endüstri ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini ve kısıtlamaları kaldıracaktır.⁸⁰

Türkiye'nin uluslararası alandaki durumunu ve ülkeye gelen yabancı sermayenin yarattığı tabloyu planlama dönemini değerlendirirken aktaran Doğan Avcıoğlu'nun şu cümleleri dönem için bir okuma olarak alınabilir: "Kapitalizmi geliştirmenin bir aracı olarak kullanılan dış yardımlar, ümit edilenin çok altında bir miktarda ve ağır şartlarla sağlanabilmiştir. Yardım veren Batılı ülkeler, Türkiye'nin kalkınmasından çok, kendi firmalarının çıkarlarını göz önünde tutmuşlardır. Bu nedenle, dış finansmana ihtiyaç gösteren kamu sektörüne ait büyük yatırım projelerinin hemen hemen hiçbiri planlı dönemde gerçekleştirilememiştir."⁸¹

Dünya kapitalizmiyle bütünleşme sürecinde uluslararası alanda özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye sınırı olan ve ABD'den yana tavır almış bir ülke olarak Türkiye'nin dış yardımlar alması planlı dönemde de mümkün olmuştur. Öte yandan SSCB ile ABD arasında 1963'te imzalanan nükleer silahların denemesini sınırlayan anlaşma ile Soğuk Savaş'ta kimi yumuşama emarelerinin görülmesi, ABD'nin koşulsuz müttefiki Türkiye'nin iktisadi ilişkilerde rotayı sınır komşusuna çevirmesinin büyük sakıncalar doğurmayacağı görüşünün de akıllara gelmesine zemin hazırlamıştı. Bu yıllarda Türkiye AP döneminde SSCB ile iktisadi ilişkiler kurma yoluna gitmişti. Türkiye ile SSCB arasında 1968 ve 1969 yıllarında

---

⁷⁷ Ayrıntılar için bkz. Gülten Kazgan, **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973), 76.

⁷⁸ Bu görüş için bkz. Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, (İstanbul: Avcıol Basın Yayın, 1988), 348.

⁷⁹ İlkin, **age**, 348.

⁸⁰ Türkiye'nin Ortak Pazar'la kurduğu uzun erimli ilişkiler için bkz. Kazgan, **age**, 81 – 131.

⁸¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın (2. Kitap)**, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982), 780.

Türkiye’de sanayi sektörünün güçlendirilmesine olanak sağlayacak kimi anlaşmalar imzalanmıştır.⁸² Bu dönemde ABD yanlısı AP’nin SSCB ile iktisadi ilişkiler kurması büyük sorunlar doğurmazken, ABD’de yaygınlaşan uyuşturucu kullanımından hareketle bu ülkenin Türkiye’de haşhaş ekimini yasaklatma girişimi gerginlik yaratmıştır. AP, ABD’nin direktifleri doğrultusunda haşhaş ekimine kimi sınırlamalar getirse de ekim tamamen yasaklanmamıştır. Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanması 12 Mart döneminde gerçekleşecektir.⁸³

Türkiye uluslararası dengelerin de yardımıyla 1970 yılına kadar özellikle planlı dönemde önemli iktisadi atılımların yaşanmasına sahne olmuştur. Bu dönemde, dünya ekonomisi de 1930 bunalımının etkilerini ve II. Dünya Savaşı’nın büyük yıkımlarını üzerinden atmış ve yeni pazarlarla yeni iş sahaları ortaya çıkmıştır. Dünya adeta “gelişmişler” ve “azgelişmişler” arasında bölünmüştür. “gelişmişler” ise “azgelişmişleri” “kalkındırmak için” buralara yabancı sermaye ve yatırım olarak gitmiştir. Dönemle birlikte dünyada ve Türkiye’de sermayenin merkezileşme eğilimi artmıştır.⁸⁴

2.8. 12 Mart 1971 Ordu Müdahalesi

Türkiye’de siyasal açıdan bir ara döneme işaret eden 12 Mart rejimi, bugüne kadar birçok araştırmaya konu edilmiştir. Bunun yanında değerlendirmeler çoğunlukla siyasal tarih açısından ele alınmıştır. Kimi zaman da muhtıraya giden süreçteki iktisadi ilişkiler üstüne durulmuştur. Ne var ki tüm bu konuların birlikli bir tarzda, belli bir bakış açısıyla ortaya konulduğunu söylemek pek mümkün görünmüyor. Böyle bir çalışma bizim de sınırlarımızı aşmaktadır. Ancak en azından biz, 27 Mayıs’ın nasıl sadece siyasal bir gelişme olmadığı savunuluyorsa, aynı savununun, 12 Mart’ı ele alırken de gündeme getirilmesi gerektiğini belirtmek isteriz Türkiye’nin kalkınma planlarıyla ekonomi politikalarına yön verdiği ve daha sonra 1980’li yıllarda neo-liberal sürecin uygulayıcısı olacak Turgut Özal’ın

---

⁸² Çetin Yetkin, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 118. Türkiye – SSCB iktisadi ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. bs, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987), 432 – 435.

⁸³ Haşhaş ekiminin AP döneminde yasaklanmamasını önemli kılan, ABD’ye koşulsuz itaatin sürdüğü bir dönemde ADB direktiflerine karşı gelinen bir nokta olmasıdır. ABD ile Türkiye arasında sorunlar yaşanmasına neden olan haşhaş ekimi sorunu için bkz. Gevgilili, **age**, 537 – 539.

⁸⁴ Türkiye’de sermayenin merkezileşme süreci için bkz. Mehmet Türkay, “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri”, **İktisadın Dama Taşları – III**, yay. haz. İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, (İstanbul: Kurtiş Matbaacılık, 2002), 24 – 25.

başkanlığındaki DPT'nin yönlendirmesi, 1970'lere gelindiğinde adından söz ettiren bir sermaye birikimine yol açmıştı. Bu birikimin simgeleştiği sınıfsal temel aktör ise ithal ikamecilik döneminde gücüne güç katan sanayi burjuvazisiydi.

Türkiye için tarihin hızla akmaya başladığı bir dönem olan 1950'li ve özellikle 1960'lı yıllarda, bir sanayi sermayesi sınıfı ortaya çıkarken eskinin toprak işçileri de yeninin sanayi proleteryasını oluşturmuştu. İşte bu, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı için yeni bir durumdu. Ülke tarihinde ilk kez sınıflar netleşmiştir. Bu netleşme, beraberinde sınıf perspektiflerinin öne çıkmasına yol açmıştır. Dönem her açıdan bir dönüşümler ve sarsıntılar dönemidir. Türkiye, kırdan kente göç ve hızlı proleterleşme nedeniyle yeni bir kabuğa bürünmüştü. Eskinin ticaret sermayedarları da yeninin holding sahibi sanayicileri olmuştu.

Dönem planlı kalkınmayla ekonomik büyüme oranlarının hayli yükseklerde seyretmesine sahne olmuştur. Korumacı politikalar, sermaye birikiminin mantığına uygun olarak bir sınıf yönetimi ortaya çıkarmıştır. 1960'lı yılları karakterize eden gelişmelerden biri de bu sınıf iktidarının çıkarlarının güvenceye kavuşması, hukuksal koruma altına alınmasıdır. İktisadi ve siyasal değişimler aynı kefedeyorumlandığında bu hukuksal altyapının hazırlanmasında devlete ve bürokrasiye de iş düşecektir.⁸⁵ Bu noktada devlet, dolayısıyla hukuksal yapı üzerinde de mücadeleler yaşanacaktır. Türkiye 1960'lı yıllarda bu mücadelelerin daha net bir biçimde yaşandığı bir ülke haline gelmiştir. Kurulan işçi sendikaları ve işçi partisi, diğer partilerin karşısına çıkıp yeni ekonomik ve toplumsal yapının yansıması olmuştur. Bu dönemde düşünce yaşamında da kimi eğilimler ortaya çıkmış ve alternatif kalkınma önerileri ortaya atılmıştır. Bunlar arasında Yön hareketi⁸⁶ olarak da adlandırılan ve Yön Dergisi etrafında toplanan aydınların önerisi dikkat çekicidir. Yön Dergisi, teorik önderliğini Doğan Avcıoğlu'unun yaptığı ve 1930'lu yıllardaki Kadro Hareketi'nden etkilenmiş bir toplulukça çıkarılır. 1961'den 1969'a kadar yayınlanacak dergide Türkiye'ye ilişkin kalkınma önerileri sıkça tartışılır. Dergide ayrıca sosyalist aydınlar da zaman zaman yazılarıyla yer alır ve kalkınma tartışmalarına katılırlar. Kadroculardan etkilenen Yöncülerin temel savı kapitalizm

---

⁸⁵ Türkiye'de sınıf iktidarına dönük değişimlerde bürokrasinin işlevinin öne çıkarıldığı bir görüş için bkz. Çağlar Keyder, "İthal İkameci Sanayileşme ve İç Çelişkileri", **Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu**, der. Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984), 13 – 35.

⁸⁶ Yön Hareketi'yle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (3. Cilt), 1. Dünya Savaşı'ndan 1971'e**, (İstanbul: Belge Yayınları, 2005), 464 – 472.

ve sosyalizm dışındaki yeni bir milli kalkınma yöntemidir; Doğan Avcıoğlu'nun deyimiyle "Milli Devrimci Kalkınma Modeli"dir.⁸⁷ Bu görüş, 1960'lı yıllar boyunca etkili olmuş ve 12 Mart'a gidilen süreçte ordu içinde de kimi subayların taraftarlığını kazanmıştır.

Planlı kalkınma döneminde sınıfsal çözümlenmeleriyle öne çıkan TİP de kalkınmaya büyük bir önem vermiştir. "Sosyal adalet" kavramsallaştırmasını savunan TİP, özellikle aydınlar arasında yankı uyandırırken, parti zamanla işçi sınıfı içinde de etkili olmuş ve partinin "Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu"⁸⁸ ilkesi, parti programında da önemli yer bulmuştur. Kapitalizmin yıkıcılığına karşı sosyal adaleti gündeme getiren TİP'in bu görüşü sınıf kavgaları açısından da önemlidir. Avrupa'da 19. yüzyıldaki sanayileşme sürecinin bir başka biçiminin yaşandığı Türkiye'de, Avrupa'daki kadar büyük sınıf çatışmalarının yaşanmamasında ise birçok hakkın 1961 Anayasası'na verilmiş olmasının etkili olduğu ileri sürülebilir. Buna rağmen, Anayasa ve hukuk üzerindeki mücadeleler 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren yaşanmış ve AP iktidarı çoğu zaman hakları kısıtlama yolunu seçmiştir. Ancak yine de bu dönemde işçilerin örgütlenme ve siyasal yaşama katılmaları, 1950'lerle karşılaştırılamayacak kadar kolaylaşmıştır.

İşçi sınıfının sanayi burjuvazisinin karşısına çıkması, 1960'ların sonlarında iyice belirginleşmiştir. Bu dönemde sol hareketin ve sendikal mücadelenin Türkiye'de yükselmesi, sanayi sermayesini, uluslararası sermayeyi ve ABD'yi kimi noktalarda endişelendirmiştir. Bu doğrultuda ABD'nin özellikle 1950'lerde Türk-İş'in birçok kadrosunu kendi ülkesinde eğitmesinin yanında, siyasal iktidarın sendikaları ve işçileri kendi yanına çekmesi başarısız olmuştur. Büyük bir sınıf ittifakına dayanan AP, işçi örgütlerini güdümü altına alamamıştır. Aksine, sosyal ve ekonomik hakları için büyük mücadelelere kalkışmaya başlayan işçiler, büyük sanayi kentlerinde örgütlenme yoluna, grevlere gitmiştir. Yeni toplumsal-iktisadi yapısıyla sarsıntılara gebe Türkiye'de, 1965'lerin ardından TİP'in mecliste yer alması ve birbiri ardına yasa önerileri vermesi, yeni hareketlenmelere yol açmıştır. ABD'nin Vietnam'ı işgali ve Vietnam'daki anti-emperyalist direnişle, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Kültür Devrimi, bir de 1959'daki Küba Devrimi, Avrupa'nın aynı zamanda Türkiye'nin de hareketlenmesinde rol oynamıştır. Yavaş yavaş sınıf kavgalarının

---

⁸⁷ Doğan Avcıoğlu'nun kalkınma önerisi için bkz. Avcıoğlu, **age**, 1176 – 1182.

⁸⁸ "Kapitalist Olmayan Kalkınma Modeli" önerisi için bkz. Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970), 235 – 261.

eşğine gelindiğinin anlaşılması hükümeti sıkıştırırken, sanayi sermayesi durumdan en çok rahatsızlık duyan kesim olmuştur. Döneme grevler damga vurmuştur. 1963'te ülkede sadece 7 grev yaşanırken, bu sayı 1970'te 111'e yükselmiştir.⁸⁹

Toplumsal alanda bu gelişmeler yaşanırken, ekonomide dış açığın artık üstesinden gelinemeyecek boyutta büyümesi üzerine yaşanan devalüasyon da TL'nin değerini dolar karşısında yine düşürüyor⁹⁰ emek de iyice ucuzlamış oluyordu. Öte yandan sendikaların sıkıştırmasıyla sermaye ve hükümetler ücret politikaları konusunda sıkıntı yaşıyordu. Tüm bunlara rağmen 1970'lere gelindiğinde yurt dışına işçi göçü azalmaya başlıyor ve beraberinde ülkede yedek bir ucuz işgücü ortaya çıkıyordu. Bu durum sanayi sermayesi açısından işçi ücretlerini düşürmek için bir fırsat niteliğindedir.⁹¹

Sınıf kavgalarını simgeleyen olay ise 15–16 Haziran 1970'te yaşanan bir işçi ayaklanmasıdır. Eylemlerin nedeni, hükümetin Türk-İş'in de desteğiyle DİSK'e ve DİSK'in etkinliklerine kısıtlama getirme çabalarına bağlı olarak Meclis'e verilen yasa önerileridir. 100 bini aşkın işçinin katıldığı eylemler büyük sanayi kentlerinde yaşanırken İstanbul'daki eylem Türk-İş'in karşı çıkmasına rağmen bu birliğe bağlı işçilerin de katılımıyla gerçekleşmiştir. Olayların ardından hükümet İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim ilan etme yoluna gitmiştir.⁹² 15–16 Haziran olayları, sınıf çatışmalarının Türkiye tarihindeki en önemli simgesi olurken, durumdan rahatsız olan sanayi sermayesi çeşitli önlemler almak durumunda kalacaktır. Bu önlemler, dış açıklarla sarsılan bir ekonomide ve tüm çabalara karşın yine tarımın egemen olduğu bir ihracat sürecinde siyasal malzeme olarak da kullanılacaktır. Söz konusu dönemde kalkınma planlarında sanayinin korunmasına ve geliştirilmesine rağmen, ihracatın büyük bölümünü tarımsal ürünler karşılamış, imalat sanayi ürünleri en geniş biçimiyle tüm ihracatın en fazla %20'ye yakın bir bölümünü oluşturmuştu.⁹³ Aynı yıllardaki dış ticaret açığı ekonomiyi ve dolayısıyla planlı yönetimi sıkıştırıyordu. Dönemde IMF ile ilişkiler doğrultusunda “1968'den başlayarak bir devalüasyon[un] gündeme geldiği” gözlenir. 1960'lar boyunca Türkiye'nin kalkınma stratejisini destekleyen “OECD ilk kez 1968'de sanayi ürünleri

---

⁸⁹ Bu paragraftaki sayısal veriler için bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 126.

⁹⁰ Türk Lirasının değerinin düşürülmesiyle 1970 yılında 1 Dolar = 14.85 TL olmuştur. Veriler için bkz. Schick ve Tonak, **Uluslararası Boyut**, 385.

⁹¹ Böyle bir belirleme için bkz. Keyder, **İktisadi Gelişme ve Bunalım**, 321.

⁹² Çavdar, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler**, 166 – 167.

⁹³ Keyder, **age**, 320.

ihracatının gerekliliğinden söz ederek, aksi takdirde döviz darboğazının ciddi bir engel oluşturacağını belirtmiştir.”⁹⁴ Bu doğrultularda gerçekleştirilen 1970 devalüasyonunda da ihracatın ve döviz gelirlerinin arttırılması hedeflenmiştir. Ancak, ihracatın arttırılması büyük ölçüde dışa bağımlı sanayi ekonomisinde ithalatın arttırılmasına bağlıydı. Bu durum sarmal bir ilişkiyi ifade ettiğinden dış ticaret açığının bu yolla kapatılması da söz konusu değildi.

1970'lere ekonomik ve toplumsal bunalımlara gebe bir halde giren Türkiye, planlamanın zor aşamasında başarısız olmuş ve üretimde tıkanıklıklar ortaya çıkmıştı. Daha çok iç pazara dönük sanayide 1960'ların ortalarına kadar dayanıklı tüketim mallarının üretimine ağırlık verilmesi, pazarın sadece alım gücü yüksek tüketiciye açık olması nedeniyle sıkıntıya girmişti. Ancak bunun ardından göçlerle değişen demografik yapı yeni bir pazarın oluşmasına olanak sağlarken kalitesiz ve ucuz ürünler için de iç pazarda bir alan açılmış oluyordu. Tüm bunlara rağmen, yeni pazarlar bulmak durumundaki sanayi sermayesi, dış pazara da yeterince açılmayınca üretim alanında önemli sıkıntılar belirmeye başlamıştı. Yerli ürünlerin dış pazarda kaliteli ve ucuz ürünler karşısındaki şansının az oluşu Türkiye'yi özellikle Ortadoğu ülkeleriyle siyasi ve ticari alanda yakınlaşmaya yöneltmişti. Bununla beraber ekonomide denge, bir türlü sağlanamıyordu. Toplumsal hareketin de yükselmesi, siyasal iktidarı baskı altına alırken bir yandan sermaye sınıfının, bir yandan sendikal hareketin baskısı altındaki siyasal iktidar, temsilcisi olduğu sınıfın beklentilerine yanıt vermekte yetersiz kalıyordu. Çıkarılan yasalar da yükselen grev ve direniş dalgasını dindirmekte yetersiz kalıyordu.

Planlı dönemde her ne kadar öngörülenin üzerinde bir büyüme oranı tutturulmuş olsa da bu durum sosyal adaletin sağlanması için önemli bir veri sunmayacağı gibi ülke geneli bakımında bir iyileşmeye de katkıda bulunmamıştır. Dönemin işçi ücretleri artışı hep büyük ve küçük sermayenin direnciyle karşılaşmış ve özellikle ücret artırımlarında işçiler önemli direnişler göstermişlerdir.⁹⁵ Ücret artırımlarında her seferinde patronlarla karşı karşıya gelen işçiler, kısa zamanda kendi destekçilerini de ortaya çıkarmış ve ülkedeki muhalif aydın hareketi, gençlik hareketi ve işçi hareketi arasında bağlar kurulmaya başlanmıştır. Bunların ardından 1970'e gelindiğinde ülkede sol muhalif bir hava esmeye başlamış, özerk durumdaki Üniversitelerde

---

⁹⁴ Gülalp, *age*, 62.

⁹⁵ Böyle bir belirleme için bkz. Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1919-1980**, (İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992), 145.

öğrenci hareketi özellikle ABD ve emperyalizm karşıtı söylemlerle ülke gündemine oturmuştur. Bu durum da istikrar arayan sanayi sermayesi ve onun güdümündeki siyasal iktidar için önemli sorunlar doğurmuştur.

Dönemde büyük bir sınıf ittifakına dayanan AP, kimi çatırdamalara sahne olurken siyasal ayrılıklar da başlamış AP'deki bölünmeler ve tasfiyeler Milli Nizam Partisi ile Demokratik Parti'nin kurulmalarına yol açmıştır. Bu gelişmeler, sınıf koalisyonunun yavaş yavaş dağılmaya başlaması anlamına gelirken, işçilerin hak arama mücadelesinin vardığı boyut, sanayi sermayesini yeni arayışlara yöneltiyordu. Tüm bunların ardından ise “1960 sonrası siyasal rejim, kısa süre içinde bu rejimin kurucu güçlerinden biri olan sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı bir nitelik kazanmıştır.”⁹⁶ Bu durumda sanayi sermayesine pek çıkar yol kalmazken ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık beraberinde 10 yıl öncesinden kalma bir yöntemin yeniden devreye sokulması düşüncesini doğuruyordu. 1960'ta DP'yi siyaset sahnesinden silen darbenin bir benzeri yavaş yavaş gündeme gelirken, özellikle Yön ve daha sonra bu derginin yerine çıkarılan dönemin etkin dergisi Devrim, orduyu açıkça müdahaleye çağırıyordu. Orduyu sınıflar üstü özerk bir oluşum olarak gören bu yaklaşım, sol içinde de taraftar toplarken olası bir darbenin ideolojik ve toplumsal altyapısının hazırlanılmasında bu eğilimler rol oynuyordu. Birçok kesim ekonomik sıkıntıların nedeni olarak AP iktidarını görürken ABD'nin güdümünde gerçekleşmeyecek bir darbe beklentisi orduya farklı anlamlar yükleyen sol çevrelerde de hissedilir hale geliyordu.

Tüm bu olup bitenler, farklı çevreleri aynı çözüm yolu üzerinde ortak düşünmeye yöneltmiş ve siyasi istikrarsızlığın tek çözümünün asker müdahalesi olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Daha sonra da ordu içinde farklı klikler bulunmasına karşın, altında Genelkurmay başkanı ile tüm kuvvet komutanlarının imzası bulunan ünlü muhtıra verilmiştir. 12 Mart 1971'de yine radyolardan okunan muhtıra, şu üç önemli ifadeden oluşmuştur:

1. “Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve

---

⁹⁶ Savran, *age*, 147.

Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içerisine düşürülmüştür.

2. Türk Milleti'nin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almaya kararlıdır.”⁹⁷

Muhtıra tarihsel bir belge olması bakımından önemlidir. Ayrıca muhtırada AP'nin ağır bir eleştirisi vardır. Sol muhalefeti bastıramamak ve toplumsal, iktisadi istikrarı sağlayamamakla itham edilen AP hükümeti muhtırayla topun ağzına gelmiştir. Bu gelişmeler, beraberinde dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in aynı gün saat 17.30'da⁹⁸ istifa etmesiyle hükümet cephesinden karşılığını bulmuştur.

Sonraki dönem ise 12 Mart yöneticilerinin Nihat Erim'i CHP'den istifa ettirip başbakan yapmalarına kadar gitmiştir. Bu ara dönem, uzun bir aradan sonra 1973 yılında seçimlerin yapılması ve Türkiye'nin koalisyonlar dönemiyle buluşmasıyla sona ermiştir.

12 Mart yönetimi söylem olarak siyasi istikrarsızlığı öne çıkarsa da siyasal ve toplumsal alanda aktör durumundaki sol muhalefeti bastırmak için hiç zaman kaybetmemiştir. Bu dönemde TİP kapatılmış ve DİSK'in birçok yöneticisi tutuklanmıştır. Öğrenci hareketinin önderleri ya idam edilmiş, ya da tutuklanmıştır. Üniversite ve edebiyat dünyasında da aydınları tutuklama ve görevlerinden uzaklaştırılma yoluna gidilmiştir. 12 Mart yönetiminin devam ettiği sürede işçi ücretleri düşmüş ve sermaye sınıfı derin bir nefes alma olanağı bulmuştur.

12 Mart sürecini değerlendiren Sungur Savran, askeri idarenin uygulamalarını şöyle değerlendiriyor: “[12 Mart yönetimi] boyunca gerçek ücretleri geriletmekten, taban

---

⁹⁷ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 193. Ayrıca bkz. Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 509 – 510.

⁹⁸ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976), 411.

fiyatlarındaki artışları durdurmaktan ve Anayasa’da bazı değişiklikleri gerçekleştirmekten başka hiçbir şey yapmamıştır.”⁹⁹

Aynı konuda Ahmet Aker de şunları yazıyor: “12 Mart döneminde, iktisadi politikanın belirleyicisi ve yöneticisi artık büyük sanayi sermayesi olmaya başlamıştır. Türkiye’de büyük sanayi sermayesinin iktisadi politikada kesin olarak ağırlığını göstermesi ve bu politikaya sırf kendi çıkarı doğrultusunda yön vermesi yeni bir olaydır.”¹⁰⁰

Türkiye’de yeni bir döneme girildiğini gösteren 12 Mart döneminde, özellikle 1970’e kadar çeşitli kazanımlar elde etmiş olan işçiler birçok açıdan kazanımlarını yitirmeye başlamıştır. Ordunun iktidarında geçen iki yılda “önceki on yıl boyunca sürekli yükselmiş olan sanayideki ücretler reel bir düşüş gösterdi.”¹⁰¹ Bu iki yıl boyunca tekelleşme süreci hız kazanırken 1980’lere gidilen süreçte ve daha sonrasının neo-liberal ekonomi politikalarının belirlenmesinde rol oynayacak finans sektörü kendini hissettirmeye başlamıştır. Mehmet Türkay’a göre, 12 Mart’ı siyasal ve iktisadi yapan da dönemdeki uygulamalardır. 12 Mart muhtırasını izleyen sürece baktığımız zaman karşımıza Türkiye’deki sermayenin artık kendi adına hareket etmeye, daha doğrusu bireysel olarak değil; ama daha kurumsal bir hareket kabiliyetine sahip olmaya başladığını ya da en azından böyle bir sorunu olduğunu gösterir ve TUSİAD zaten 1971’de kurulur.¹⁰²

Siyasal alanda yapılan belirlemeleri aşarak siyasal alandaki gelişmelerin iktisadi boyutla ilişkisini ortaya koymak, görünenle, görünenin arkasındakini ayırt etmede önemli bulgular sunar. Türkiye’de de gerek 1960 gerek 1971 döneminin askeri müdahaleleri iktisadi ve toplumsal alandan bağımsız, salt siyasal süreçler değildir. Birçoklarına göre baskıcı DP iktidarına son veren “devrimci ordunun” hamlesi olarak yorumlanan 27 Mayıs, sonrasındaki iktisadi ve toplumsal düzenlenmeyle birlikte değerlendirildiğinde gerçek anlamını bulur. Benzer biçimde 12 Mart’ın kavramsal düzeyde anlamını bulması da bu sürece gelinen seyirde ve sonrasında ortaya çıkan dönüşümlerde gizlidir. Bu gizlin açığa çıkarılması ise eleştirel ve bütünlüklü bir bakışla mümkündür.

---

⁹⁹ Savran, *age*, 150.

¹⁰⁰ Ahmet Aker, **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**, (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), 8.

¹⁰¹ Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 38.

¹⁰² Türkay, **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri**, 25.

3. 12 MART'IN TÜRK ROMANINA YANSIMASI

Türk Edebiyatında “12 Mart romanları” olarak adlandırılan roman kategorisinin genel özellikleri, tema, konu, karakterler ve biçimsel özellikler açısından şöyle sıralanabilir.

Tema birliği: 12 Mart romanlarının hemen hepsinde haksız düzene karşı çıkma, başkaldırı temaları ortaktır. Bu açıdan bakıldığında 12 Mart romanları kendilerinden önceki roman kuşağı olan, 1940–1950 döneminde yazılan Köy romanlarıyla (Anadolu romanlarıyla) aynı sorunsalı paylaşırlar.

Konu birliği: 12 Mart romanları, 12 Mart Muhtırasını izleyen ve 12 Eylül'e uzanan dönemde, Türkiye'de devrimcilere karşı girişilen baskı, zulüm politikalarını konu edinir. Temalarındaki ortaklığa karşın 12 Mart romanlarını köy romanlarından ayıran başlıca özellik de budur: Köy romanlarında yer alan ağalık sistemi, bu sisteme direnen köylüler ve sömürücü toprak ağalarının yerini, 12 Mart romanlarında kapitalist sömürü, kapitalistler sınıfı ve bu sınıfa direnen devrimci gençlik almıştır. 12 Mart romanlarını köy romanlarından ayıran bir diğer temel nokta da, 12 Mart romanlarının, kapitalist sınıfa başkaldıran devrimci gençlik açısından yenilginin birer ifadesi olmalarıdır. 12 Mart romanlarında yazarlar, köy romanlarında olduğu gibi bir ideali göz önünde bulundurmamışlardır. Bu bakımdan 12 Mart romanlarının daha nesnel oldukları söylenebilir.¹⁰³ Köy romanlarında yazarlar belli bir ideale, kurmacaya yönelmişlerdir. 12 Mart romanlarında ise, belirli bir tarihsel dönemde yaşananların, devrimcilerin bakış açısından, bütün çıplaklığıyla verilmesi amaçlanmıştır.

Karakterler: 12 Mart romanlarında başkarakterler devrimcilerdir. Devrimci gençliğin yenilgisinin konu edilmesine paralel olarak, 12 Mart romanlarında başkarakterler de edilgin kişilerdir. Genellikle romanlarda olaylar, başkarakterlerin yön verdiği biçimde kurgulanır. 12 Mart romanlarında ise başkarakterler, baskı ve şiddet ortamında başlarına gelenlere katlanmaya çalışan devrimcilerdir. Olaylara yön

---

¹⁰³ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – 3**, 10. bs, (İstanbul: İletişim yayınları, 2004), 11.

verenler ise karşıt güçlerdir. Bu durum, romanlarda devrimcilerin yaptıklarının değil, onlara yapılanların ön plana çıkarılmak istenmesinden, egemen güçlerin devrimcilere karşı uyguladıkları baskı ve şiddet politikalarının anlatılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴

Biçim: 12 Mart romanlarında görülen bir diğer ortak özellik de, biçim sorununun arka planda kalmasıdır. Bu durumun nedeni de, devrimcilerin karşılaştıkları baskıları tüm çıplaklığıyla anlatma kaygısıdır.¹⁰⁵ Yazarlar devrimcilerin gördüğü baskı ve işkenceleri yalın bir biçimde ortaya koymak isterken, zaman zaman nedensellik ilişkilerini sağlam bir biçimde örmeyi göz ardı etmişlerdir.

Birinci bölümde 12 Mart döneminde gerçekleşen siyasal, toplumsal çalkantılar anlatılmıştır. 12 Mart romanlarının da, adı geçen dönemde yaşanan sarsıntının edebiyat alanındaki yansımaları oldukları söylenebilir. 12 Mart dönemi romanları kendi aralarında aydınların bunalımını konu alan romanlar; Adalet Ağaoğlu; “Bir Düğün Gecesi”, Pınar Kür; “Yarın Yarın”, Selim İleri; “Her Gece Bodrum”, işkenceye maruz kalmış devrimcileri ve baskıları anlatan romanlar; Erdal Öz; “Yaralısın”, Füruzan; “47’liler”, Tarık Dursun K.; “Gün Döndü”, toplumsal sorunları roman karakterlerini de tipleştirerek veren romanlar, Kemal Bekir; “Kanlı Düğün”, Sevgi Soysal; “Şafak” olarak sınıflayabiliriz. Aşağıda onları incelerken bu sınıflamayı göz önünde tutacağız.

3.1. Kuramsal Çerçeve: İncelemede Başvurulan Yöntem ve Araçlar

Edebiyatta nesnel bir okuma ve çözümleme yapmak için başvurulan yöntemler, her biri bir Marksist yönü paylaşan yansıtmacılık (mimetizm), toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik ile sosyolojik eleştiri kuramı olarak sıralanabilir. Bu görüşlerin dizgesel ve bütüncül bir yapısı, Ömer Naci Soykan’ın “Edebiyat Sosyolojisinde Uygulamalı Bir Yöntem Denemesi” başlıklı yazısında önerdiği yöntemde görülmektedir. Bu çalışmada esas itibarıyla başvurduğumuz Soykan’ın yönteminin daha iyi kavranabilmesi için, ilk olarak anılan kuramlar açıklanacak, ardından toplumcu gerçekçilik kendisine yöneltilen eleştirilerle birlikte irdelenecektir. Son olarak Marksist kuramla sosyolojik kuramın benzerlik ve ayrılıkları gösterilecek ve Soykan’ın yöntemindeki sentez belirtilecektir.

---

¹⁰⁴ Moran, *age*, 15.

¹⁰⁵ Moran, *age*, 11.

3.1.1. Marksist Görüşler

3.1.1.1. Yansıtma Kuramı

Edebiyatın yansıtma ve değerlendirme olarak ele alınması, özü gereği, edebiyat ile gerçeklik ilişkisini gündeme alır. Yansıtma ve değerlendirme, edebiyat ile gerçeklik arasındaki ilişkinin odak noktasıdır.¹⁰⁶ Marksist estetikçiler, büyük oranda, yansıtma kuramını benimsemişlerdir. Ancak elbette yansıtma kuramı, çok daha önce, Antik Çağ'da gündeme gelmişti. Antik Çağ'dan günümüze pek çok düşünür sanatın gerçekliğin bir yansıması olduğunu savunmuştur. Sözelimi Platon'un "Devlet" adlı diyalogunda Sokrates, Glaukon'a ressamın yaptığı işi dünyaya ayna tutmak olarak açıklar. Aynı açıklama tragedya şairi için de geçerlidir.¹⁰⁷ Antik Çağ'ın bir diğer ünlü düşünürü Aristoteles'in estetik yaklaşımında da temel kavram mimesis'tir. Öykünme, taklit etme anlamına gelen mimesis kavramı, sanatçının duyu dünyasının nesnelere eserine yansıtması demektir.¹⁰⁸

Ortaçağ'ın bitimine kadar Aristoteles'in yansıtma kuramının geçerli kabul edildiği görülmektedir. İzleyen dönemde Kant, Schiller, Goethe ve Hegel gibi düşünürlerde yetkinleşen idealist estetik anlayışına karşı, 19.-20. yüzyıl Marksist edebiyat kuramcıları, Antik Çağ'da temelleri atılan yansıtma kuramını benimsemiş ve ekonomik tahliller, altyapı – üstyapı ilişkileri çerçevesinde onu yeniden yorumlamışlardır. Marx ve Engels ise edebiyat kuramı üzerine sistematik, bütünlüklü bir eser vermemişlerdir. Onların sanat ve edebiyat konusundaki görüşleri ağırlıklı olarak mektuplarından çıkarılmaktadır.¹⁰⁹

3.1.1.2. Gerçekçilik

Berna Moran toplumcu gerçekçiliğin tanımını Radek'in sözleri ile aktarır: "Gerçekçilik, çöken kapitalizmi ve onun çürüten kültürünü yansıtmak değildir sadece; aynı zamanda yeni bir toplumu ve yeni bir kültürü yaratabilecek sınıfın doğuşunu yansıtmaktır. Toplumcu gerçeklik şu anki gerçekliği bilmek değil, bunun

---

¹⁰⁶ Horst Redeker, Edebiyat Estetiği, çev. A. Çalışlar, (Ankara: Kuzey Yayınları, 1986), 1.

¹⁰⁷ Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz, 3. bs. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 363.

¹⁰⁸ Aristoteles, **Poietika**, çev. Nazile Kalaycı, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 11.

¹⁰⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, **Sanat ve Edebiyat**, çev. Murat Belge, (İstanbul: De Yayınevi, 1971), 8.

nereye doğru gittiğini bilmektir. Toplumcu gerçekçi eser, yazarın hayatta gördüğü ve eserinde yansıttığı çelişkilerin nereye varacağını belirten eserdir.”¹¹⁰

Marksist eleştirinin önemli kuramcılarında olan, toplumcu gerçekçiliği geliştirme yönünde önemli katkılar sunan Georg Lukacs, sanatta gerçekçi yöntemi ele alırken ilk olarak gerçekçilik–doğalcılık ayrımını ortaya koyar. Lukacs’a göre gerçekliği bu ayrım içinde birincisi verebilir. Ancak ilerleyen bölümlerde değinileceği gibi, gerçekçilik de kendi içinde eleştirel gerçekçilik ve toplumcu gerçekçilik olarak ikiye ayrılır.¹¹¹ Doğalcılığı gerçeklikten ayıran başlıca özellik, onun önemli ile önemsizin ayrımını yapamamasıdır. Doğalcı, gerçekliği yansıtmanın ayrıntıları çoğalmakta bulacağını sanır. Bu anlayış bir resmi aynen vermeye çalışır, ama tipik olanı o resimde veremez. Bu nedenle doğalcılık Lukacs bağlamında gerçekçiliği veremez.¹¹²

Yöntem olarak gerçekçilik ele alınırken, sorgulanması gereken ilk nokta yazarın görevinin ne olduğudur. Lukacs’a göre yazarın görevi, toplumun belli bir dönemdeki gelişim doğrultusunu belirleyen tarihsel güçleri, yani toplumun içyapısını ve dinamiğini kavramaktır. Yazarının görevi konusunda verilen bu tanım, “o dönem için tipik olan tarihsel durumu anlamak” olarak da ifade edilebilir. Berna Moran da yazarın görevini şöyle açıklar: “Yazar eserinde kişiler, olaylar ve durumlarla bu tarihsel güçlere somutluk kazandırır. Öyleyse eserdeki kişilerin, olayların ve durumların tipik olması gerekir ki sosyal gerçekliği yansıtabilsinler. Tipik, ya da temsil edici karakter hem tarihsel güçleri kendi kişiliğinde somutlaştırır, hem de kendine özgü nitelikleri ile yaşayan canlı bir birey olur.”¹¹³

Lukacs’ın “tip” olarak adlandırdığı öge, “tümeli yansıtan somut bir örnek” biçiminde tanımlanır. Lukacs’ın estetik anlayışında kişinin tipik olması demek, kişinin en belirgin yanının toplumda mevcut nesnel güçlerce belirlenmiş olması demektir.¹¹⁴ Örneğin 1812 – 1891 yılları arasında yaşamış Rus yazar Ivan Gonçarov’un “Oblomov” adlı romanındaki Oblomov karakteri, kendisinde her kesimden tembellikler barındırır, ancak tam olarak böyle bir kişi toplumda yoktur. Oblomov toplumda bulunan bütün tembel kişiliklerin kendisinde somutlanmasıdır, bu nedenle de bir “tembel tipiği” olmaktadır. Berna Moran’ın ifadesiyle, tipik olan söz konusu

---

¹¹⁰ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, 8. bs. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 49.

¹¹¹ Moran, **age**, 50.

¹¹² Moran, **age**, 53.

¹¹³ Moran, **age**, 50.

¹¹⁴ Georg Lukacs, **Gerçekçilik Değerlendiriliyor: Estetik ve Politika**, çev: Ünsal Oskay, (İstanbul: Eleştiri Yayınevi, 1985), 46.

olduğunda “sanat eseri gerçekliğin belirleyicilerini, yani esas özelliklerini alır. Bunlar gerçek dünyada dağınık durumdayken sanat eserinde arındırılmış ve yoğunlaştırılmıştır.”¹¹⁵ Bu açıklamaya göre yazar, eserinde tipik karakterleri yaratırken, gerçekliği gözlemlemeli, bu gözlemlere dayanarak gerçekliğin belirleyici olan özelliklerini tespit etmelidir. Tipik, tespit edilen bu özellikleri arındırılmış ve yoğunlaştırılmış biçimde barındıran karakter olmaktadır. Jean Freville ise tipiğin psikolojik yönüne vurgu yaparak şunları söyler: “Edebiyatta tipik kişiler –ister gerçek kişiler olsun, ister ülküleştirilmiş ya da hicivle değiştirilmiş kişiler olsun– ancak toplumsal tabakaların yahut sınıfların psikolojilerini belirttikleri zaman tipik olurlar.”¹¹⁶

Tipiğin oluşturulma yöntemine bakıldığında, yansıtma kuramının temel özelliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Yansıtma kuramına göre yazar, ele aldığı tarihsel döneme, sosyal ve siyasal olgulara tarafsız yaklaşırsa bile, sosyal gerçekliği eserlerinde çizmiş olur. Bu nedenle ister istemez içinde yaşadığı toplumun sorunlarını da ortaya koyar. Berna Moran bu konuda şunları söyler: “Tipik olanı kavrayabilen yazar, kendi ideolojisi ne olursa olsun (Scott ve Balzac gericiydiler) gerçekçi demektir, çünkü değişimin dinamiğini sağlayan tarihsel güçleri sezmiş ve anlamıştır. Yaptığı şey, hayatın yüzeyine takılıp kalmak yerine, belli bir dönemde o yüzeyin altında yatan tarihsel anlamın özüne inmek ve bunu somut kişiler ve olaylara sergilemektir.”¹¹⁷

Lukacs’ın yukarıdaki ifadede altını çizdiği nokta, çağımızın kapitalist toplumunda gerçekliği yansıtanların eleştirel gerçekçiler olduğudur. Bu ifadenin daha iyi anlaşılması için toplumcu gerçekçilik ile eleştirel gerçekçiliğin farkları ortaya konmalıdır.

Lukacs, “Çağdaş Gerçekliğin Anlamı” adlı çalışmasında toplumcu gerçekçilik ve eleştirel gerçekçilik ayrımı üzerinde durarak, çağımızın yazarının hangi kuramı seçmesi gerektiğini tartışır. Lukacs’a göre, öncelikle, toplumcu gerçekçilik ile eleştirel gerçekçilik anlayışları, toplumsal gerçekliğin özünü yansıtmaları bakımından benzeşmektedirler. Söz konusu yaklaşımların ayırt edici noktası, perspektif sorunudur. Lukacs, toplumcu gerçekçiliğin perspektifini toplumculuğu

---

¹¹⁵ Moran, **Edebiyat Kuramları**, 52.

¹¹⁶ Jean Freville, **Sosyalist Gözle Toplum ve Sanat**, çev: Asım Bezirci, (İstanbul: İzlem Yayınları, 1963), 29.

¹¹⁷ Moran, **Edebiyat Kuramları**, 51.

kurma mücadelesi olarak belirtir. Bu perspektifin biçimi ve özü ise, toplumsal gelişme düzeyine ve konuya göre değişmektedir. Toplumcu gerçekçilikte önemli olan noktayı Lukacs, “eleştirel gerçekçilikte olduğu gibi sadece toplumculuğu benimsemekle yetinilmemesi”¹¹⁸ olarak vurgular. Bu durumda toplumculuk eleştirel gerçekçilik çerçevesi içinde de benimsenebilir. Ancak Lukacs, toplumculuğun açıkça onaylamasının, eleştirel gerçekçi edebiyatın başlıca özelliği olmadığını altını çizer; şöyle der: “Üstelik, böyle bir benimseme bir bakıma soyut kalacaktır, çünkü eleştirel gerçekçi bir yazarın toplumculuğu betimlemeye kalktığı durumlarda bile, bu betimleme ister istemez dışardan yapılmış bir betimleme olacaktır.”¹¹⁹

Lukacs’ın yukarıdaki cümlesinde dikkat çektiği “içeriden bakış” sorunu, toplumcu gerçekçiliğin eleştirel gerçekçilikten ayrıldığı önemli bir özelliktir. Toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilikten farklı olarak, yalnız somut bir toplumcu perspektife dayanmaz, aynı zamanda toplumcu kurma yolunda çalışan güçleri içeriden betimleyen bir perspektifi de vardır. Toplumcu gerçekçilikte toplumcu düzen, toplumculuğa yakınlık duyan birtakım eleştirel gerçekçi yazarların yaptığı gibi kapitalist düzenin çelişkilerine karşı bir sığınak olarak değil, bağımsız bir varlık olarak görülür. Lukacs daha temel bir noktayı şöyle açıklar: “Daha da önemlisi, toplumculuğu kurmaya çalışan toplumcu güçlerin ele alınışdır; bilimsel toplumculuk, ütopyacı toplumculuktan nasıl bu güçleri bir şekilde ortaya çıkarma amacı gütmekle ayrılırsa, toplumcu gerçekliğin belirgin özelliği de yeni bir toplum düzenini kurmak için gerekli olan insan niteliklerini bulup çıkarma amacını gütmesidir.”¹²⁰ Görüldüğü gibi perspektif, edebiyatta belirleyici bir rol oynar. Toplumcu gerçekçiliğin temelini oluşturan nokta da üslubunun geleceğe dönük bir perspektif taşımasıdır.

Toplumcu gerçekçiliği Marksist bir kuram olan yansıtma kuramı içinde değerlendirenlerin dışında, sanatı bir üretim aracı olarak değerlendiren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Aynı şekilde, toplumcu gerçekçiliği yansıtma kuramı içinde değerlendirenlerin dışında, sanatı bir üretim aracı olarak gören Marksist kuramlar da vardır. Gerçi Marx-Engels’te sanatın ürün olduğuna işaret eden ifadeler vardır; ancak sanata bir üretim olarak bakılması, özellikle 1960’larda yeni bir gelişme olarak

---

¹¹⁸ Georg Lukacs, **Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı**, çev: Cevat Çapan, 5.bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, 2000), 105.

¹¹⁹ Lukacs, **age**, 105.

¹²⁰ Lukacs, **age**, 106.

görülmektedir. Bu yaklaşımın önemli temsilcisi ise, Louis Althusser'dir. Althusser özellikle ideolojik aygıt sorununa yaklaşımında edebiyat alanında da ideolojik bir aygıt sorunsalının olduğunu belirtir. Althusser'e göre toplumsal gerçeklik ve onda meydana gelen değişiklikler, ekonomik düzeydeki değişikliklere indirgenemez, çünkü toplumsal gerçeklik üç ayrı düzeyden oluşur: Ekonomik, politik ve ideolojik düzeyler. Bu kavramlar ayrı ayrı incelendiğinde, her birinin birbirine görece özerkliği vardır. İdeolojinin bu konumu, onu kendine özgü özerkliği olan, diğer düzeyler üzerinde etkisi olan belirleyici bir üst yapı kurumu yapmaktadır. İdeolojinin kendisi Althusser'e göre maddidir. Çünkü kilise, aile, okul ve parti gibi kurumların maddi pratiğinde üretilir. Althusser'in yaklaşımını benimseyen düşünür Terry Eagleton da ideoloji konusunda Althusser'in şu ifadelerini aktarır: "İdeoloji insanların gerçek dünyayı yaşayıp tanıdıkları hayali yolları gösterir; işte edebiyatın bize aktardığı deneyimler de bu türdendir, edebiyat belirli koşulların kavramsal bir çözümlemesini yapmaktan çok bu koşullarda yaşamanın nasıl olacağını anlatır."¹²¹ İdeolojinin bu oluşumuna Althusser terminolojisinde "ideolojik aygıtlar" da denir. Bu ideolojik aygıtların görevi, sınıf yapısının toplumdaki bireylerce benimsenmesini sağlayacak bir ideoloji üretmektir.¹²²

Althusser'e göre edebiyat, "ideolojiyi ham madde olarak kullanan, onu kendine özgü yollardan işleyip dönüştürerek yeni bir ürün veren bir pratik"¹²³ olmaktadır. Althusser edebiyatı yansıtıcı bir ayna olarak görmez. Berna Moran, Althusser'in edebiyata bakışını şöyle açıklar: "Edebiyat bir üretimdir, ürettiği şey de, 'dönüştürülmüş', görünürlük kazanmış ve dolayısıyla kendini ele vermiş ideolojidir."¹²⁴ Althusser'in yaklaşımında sanatın bir tür üretim olarak görüldüğü yukarıda belirtilmişti. Buna göre sanatçının yaptığı iş, Platon'un "Demiurgos'unun"¹²⁵ yaptığı gibi hazır malzemeyi alarak bunları işlemek ve bir ürün meydana getirmektir. Althusser'in "edebiyatın yansıtma olmadığı" görüşünden hareket eden Terry Eagleton gibi bazı Marksistlere göre de yazarın romanında sergilediği karakterler, karakterlerin birbirleriyle ilişkileri, gerçek yaşamdaki bir ideolojiyi yansıtmaktadır. İdeoloji, esere yansırken bir açıklık da kazanır. Metnin

---

¹²¹ Terry Eagleton, **Edebiyat Eleştirisi Üzerine**, çev. Handan Gönenç, (İstanbul: Eleştiri Yayınevi, 1990), 29.

¹²² Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev: Yusuf Alp, Mahmut Özışık, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 26.

¹²³ Althusser, **age**, 58.

¹²⁴ Moran, **Edebiyat Kuramları**, 60.

¹²⁵ Platon, **Timaios**, çev. Erol Güneş, Lütfü Aydın, (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001), 33.

dışındaki dünyada yaşanan ideoloji kendi içinde uyumlu ve tutarlı olmak zorundadır, ama bu tutarlılık gerçekliği çarpıtmak pahasına elde edilmiş bir tutarlılıktır, bu nedenle bir yanılsamadır.¹²⁶

Althusser, edebiyatın değerinin, ideolojinin çalışmasını açığa vuran bir çeşit bilgi sağlamasından doğacağını belirtir. O, bilime, ideolojiye ve edebiyata özgü bilgiyi birbirinden ayırır. Bir bilim olarak Marksist kuram da edebiyatın malzemesini kendine konu edinir. Marksist yaklaşımda edebiyat, ‘görünür kılmak’ olarak açıklanan estetik etkinin bir sonucu olmaktadır. Bilimin anlayışı ise kavramsaldır, soyuttur. Bu nedenle edebiyat, bilim ile ideoloji arasında bir yer alır. Edebiyata özgü bilgi kavramsal bir bilgi olmadığından, ne ideoloji gibi bir yanılsamadır ne de gerçek bilgidir. İdeolojiyi kavratmak bakımından bir ara aşamadır. Çünkü okuru bilimsel bir anlayışa doğru yöneltir. Edebiyatın bir tür bilgi verdiği ve bu bilginin soyut bilimsel bilgiden farklı olduğu konusunda Lukacs da Althusser ile aynı görüştedir. Ancak Althusser’den ayrıldığı nokta, daha önce belirtildiği gibi, edebiyatın gerçekliğin bilgisini yansıttığını savunmasıdır. Lukacs’a göre edebiyat, toplumsal gerçekliğin özüne somutlaştırma yoluyla yansır, edebiyat edilgin bir yansıtıcı konumundadır.

Söz konusu görüş ayrılıklarının odak noktasında, edebiyatın işlevinin ne olduğu tartışmasının yattığı söylenebilir. Lukacs ile Althusser ve Eagleton gibi düşünürlerin görüşlerinde öne çıkan sorun, edebiyatta işlev sorunudur.

Eleştirel gerçekçilikte edebiyatın işlevi öğretmek, eğitmek değildir. Yazar bu amaçla yazmaz, görevi tarafsız kalarak gerçekliği okurun önüne sermektir. Genellikle, eleştirel gerçekçilikte sosyal gerçeklik yansıtılır. Toplumcu gerçekçilik ise eğitici olmayı hedefler. Ancak Berna Moran bunun için başlıca iki yola başvurmak zorunda kaldığını belirtir. Bunlardan biri toplumsal gerçekliği tarihi gelişim içinde yansıtmak ilkesidir. Yansıtılan gerçeklik, yalnızca o sırada mevcut olan durum değil, aynı zamanda gerçekliğin gelecekte alacağı şekil de olduğu için, yazar bir bakıma ‘ideal’ olanı çizmeye çalışmakta ve isterse bunun övgüsünü açıkça yapabilmektedir.¹²⁷ İkinci yol ise daha iyi bir dünyayı sunmak için yazarın örnek kişileri, olumlu kahramanları ve davranışlarını göstermesidir.

Bu bağlamda Lukacs’ın kurduğu bağlantı şöyle özetlenebilir: Sanat, sosyal gerçekliğin yansıtılmasıdır. Edebiyat bunu kendine özgü yoldan, yani gerçekliği

¹²⁶ Eagleton, **Edebiyat Eleştirisi Üzerine**, 27 – 33.

¹²⁷ Moran, **Edebiyat Kuramları**, 67.

yoğunlaştırıp somutlaştırarak yapar. Yazar, belli bir takım insanlar, belli bir takım olaylar ve durumlar çizer. Bunların gerçekliği doğru olarak yansıtabilmesi için tipik olmaları gerekir. Çünkü somut ve tikel olan ancak tipik olursa ‘geneli’ ya da ‘tümeli’ temsil edebilir.¹²⁸

Yazar tipik olanı nasıl yansıtmalıdır? Her şeyden önce gerçekliği doğru olarak kavramalıdır. Yazarın gerçekliği doğru kavraması, bir perspektifinin olduğu anlamına gelir. Bu sayede gerçekliğin özünü ve dolayısıyla bütünü yansıtmak ayrıntıları seçebilir. Ayrıntılar, gelişi güzel seçilmemelidir. Yoksa özün elden geçirilmesine neden olur. Gerçekçi edebiyatta her ayrıntı hem kişisel hem de tipik bir nitelik taşır. Lukacs, edebi başarının asıl ölçüsünün burada yattığını belirtir. Bir diğer önemli vurgusu, insanın doğası gereği sosyal içerikten koparılamayacağını belirtmesidir. Öyleyse Lukacs’a göre eserdeki her ayrıntı, birey olarak insanla sosyal bir varlık olan insan arasındaki diyalektiğin dile getirdiği ölçüde anlam ve önem kazanacaktır.¹²⁹

Altuhusser’in yaklaşımını savunan edebiyatçı ve düşünürler ise, tekrarlamak gerekirse, edebiyatın bir ideolojik üretim sorunu olduğunu söyler. Toplumda olup bitenler edebiyata aktarıldığında yeniden üretilerek ideolojik bir perspektif de verilir. Yazar, kendi ideolojik belirlenimi doğrultusunda eserini oluştururken, vermek istediği bütünlüğün yanında, pek çok ayrıntıyı da gözden kaçıracaktır. Bu durumda toplumun analizinde yazarın vermek istediği bütünlükten çok, veremediği ayrıntılar yakalanıp eleştirilmelidir. Bir bakıma sosyolojik bütünlük içinde verilmeyen gerçeklik üzerinde ideolojik sorunsallık tespit edilir. Sosyolojik bütünlükten kast edilen, sosyolojik eleştiridir. Sosyolojik eleştiriye ayrı bir bölümde değinilecektir. Ancak ondan önce, edebiyatta işlev sorununa bağlı olarak, eleştirinin işlevi sorununa da değinilmelidir.

Edebiyat eleştirisinin işlevinin ne olduğu sorusuna Lukacs’ın yanıtı, metinde birlik ve tutarlılık aramaktır. Yazar, tipik durumlarda tipik karakter koşulunu başarıyla yerine getirmişse, gerçekliğin özünü doğru olarak yansıtabilmiştir.¹³⁰ Eagleton’un yanıtı ise, Marksist bakış açısıyla eseri incelemek, yazarın söylemediklerinin anlamını belirterek kendini ele veren ideolojiyi gün ışığına çıkarmaktır. Eagleton’un

---

¹²⁸ Fredric Jameson, **Marksizm ve Biçim**, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul: YKY, 1997), 163 – 165.

¹²⁹ Jameson, **age**, 149.

¹³⁰ Lukacs, **Çağdaş Gerçekliğin Anlamı**, 49.

kendi sözleriyle açıklamak gerekirse; “eleştirinin işlevi metnin tamamlanmamışlığı içinde yerleşerek metni teorize etmek, metnin kimliğinin asıl ilkesini meydana getiren bu ‘söylenmemişler’in ideolojik gerekliliklerini açıklamaktır.”¹³¹ O, Lukacs’ın savunduğu gibi metinde birlik ve tutarlılık aranmayacağını, tersine metnin tutarsızlığını yakalamak gerektiğini savunur. Bu durumda eseri, gerçekliği doğru yansıttığı için ‘iyi’ olarak değerlendirmek de söz konusu olamaz. Berna Moran bu durum için şunları söyler: “Bir çok diğer Marksistler gibi Lukacs da kuramı kendine göre geliştirirken burjuva estetiğinin sorunlarına bağlı kalmıştır. Althusser’cileri ilgilendiren ise eserin estetik yönü, iyi ya da kötü olması değil, ideolojiyi yansıtırken verdiği açıklardır. Bu düşünürler sanata üretim açısından yaklaşırken başka sorunlara da yönelir ve yazınsal üretim tarzının edebiyat ürünü üzerindeki etkisi konusunda gündeme getirirler.”¹³² Lukacs’ın öne çıkarmak istediği estetik, toplumcu gerçekçiliğin bilinçlenme açısında estetik değerlerde bulunmasıdır. Haklı olarak Lukacs, bir eserin estetik kaygıları gütmesi gerektiğini, bu gereksinimin kişide niteliksel bir değişime neden olacağını belirtir.

Edebiyatın ideolojiyi nasıl dönüştürdüğü sorunu, kendi alt yapısını oluşturan üretim tarzı bağlamı içinde çözümlenmek zorundadır. Bunu Eagleton şöyle açıklar; “Marksist eleştiri toplumdaki bu ‘düzeylerin’ birliği ile ilgilidir daha çok. Edebiyat üstyapının bir parçası olabilir ama iktisadi temelin yalnızca edilgen bir yansıması değildir.”¹³³ Çünkü edebiyat da yazarı, yayıncısı, pazarlayıcısı, alıcısı olan bir üretilerdir. Bu, sanata bir üretim olarak bakan Marksistler için önemli bir sorundur. Çünkü sanatın kendi üretim tarzı ve ilişkileri ile olan bağı, edebiyatın dışında kalan bir sorun değil, eserin niteliğini belirleyen bir etkidir. Bu aynı zamanda sanatın kendi alt yapısı ile incelenmesi gereğini ortaya koymaktadır.

3.1.2. Sosyolojik Eleştiri

Sosyolojik eleştirinin temel ilkesi, edebiyatın kendi başına var olmayacağı, edebiyatın ancak toplum içinde, toplumun bir ifadesi olduğudur. Yazarı, eseri ve okuru toplumsal koşullar belirler. Sanatla ilgili sorunlarını açıklamak için, bir bilim adamı gibi davranmak ve bu koşullar üzerine eğilmektir. Sanatla ilgili sorunları açıklamak için bir bilim adamı gibi davranmak ve bu sorunlar üzerine eğilmek

¹³¹ Eagleton, **Eleştiri ve İdeoloji**, çev. Esen Tarım, Serhat Öztöpaş, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 111.

¹³² Moran, **Edebiyat Kuramları**, 64.

¹³³ Eagleton, **Edebiyat Eleştirisi**, 18.

gerekir. Bu nedenle eserler gelişi güzel gökten inmezler, onların yaratıcıları, ülkelerinin iklimi, fiziksel, politik ve sosyal koşulları tarafından belirlenmişlerdir.¹³⁴

Eleştirmen bir eseri daha iyi açıklayabilmek için; yazarı, eseri ya da türü, yazıldığı yılların ortamını ve koşullarını incelemelidir. Çünkü sosyoloji kanunları hakkındaki bilginin ilerlemesi, yöntemin kesinlik kazanması, sosyal yapıyı daha iyi inceleme ve çeşitli unsurların etkilerini daha iyi hesaplayabilme olanağı sağlanması, belirtilen incelemelerden çıkmaktadır. Bu nedenle sosyolojik eleştiri büyük ölçüde betimleyicidir; eser hakkında bir değer yargısı taşımaz, durumu tespit etmekle yetinir.¹³⁵ Sosyolojik eleştirinin eser hakkında değer taşıması Eagleton'ın "eserin değer yargısının olmayacağı" fikrine götürür.

Marksist eleştiri ve sosyolojik eleştirinin ortak yönü, her ikisinin de genellikle sanat eserinin nedenlerini araştırmalarıdır. Ancak sosyolojik eleştiri bu nedenlerin çeşitli olabileceğini iddia ederken Marksist eleştiri ekonomik koşulları ve toplumdaki sınıf çatışmalarını esas alır ve ele aldığı eseri bunlarla açıklar. Aralarındaki bir başka fark da şuradadır: Marksist eleştiri taraflıdır ve taraflı olduğunu ilan eder. O, eleştirisini kendi ideolojik açısından amaçlı ve bilerek yapar. Oysa sosyolojik eleştiri nesnel olduğunu öne sürer, sosyoloji kanunlarından söz eder. Bu da aslında bir başka ideoloji olan pozitivistten başka bir şey değildir.

3.1.3. Ömer Naci Soykan'ın Yöntem Önerisi

Yukarıda genel çizgileriyle anlatılan eleştiri yöntemlerinin ortak noktalarına bakıldığında, hepsinin de var olan durumun çözümlemesini doğru yapabilmeyi esas aldığı görülmektedir. Ömer Naci Soykan, anılan yazısında, bu yöntemlerin ortak özelliklerine dayanarak, edebiyat sosyolojisi için bir araştırma-çözümleme yöntemi önerir.¹³⁶ Bu çözümlemenin ilk adımında, tümüyle eserin içinde kalarak, edebiyat yapıtını, onun taşıdığı dört öge açısından inceler:

1. Mekan – Zaman: Romanın içinde geçtiği mekan-zaman'lar, olayların akış sırasına göre verilir.
2. Romandaki Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri: Romandaki belli başlı kişilerin kişilik özellikleri çıkartılır. Bunun için gerek romancının kişilikler hakkında

¹³⁴ Moran, **Edebiyat Kuramları**, 74.

¹³⁵ Moran, **age**, 76.

¹³⁶ Bkz. 1. dipnot.

doğrudan doğruya yaptığı tasvirlerle, gerekse dramtizasyondaki dolaylı anlatımlara başvurulur.

3. Olay Örgüsü: Romanda geçen olaylar kurgulanış sırasına göre ele alınır. Bu ele alınışta olaylar, önemliliklerine göre seçime uğrarlar.

4. Mesaj: romanda verilmek istenen mesaj veya mesajlar nelerdir? Bu mesaj, sosyal-kültürel, siyasal-ideolojik ve nihayet insansal-evrensel bağlamlarda tanımlanır. Ancak mesaj, daha belirgin bir biçimde görülebilmesi için, romanın geçtiği tarihsel-toplumsal durumlar araştırıldıktan sonra ortaya çıkartılmalıdır.

Romanın içinde kalarak yapılan bu çözümlenin ardından, incelemenin ikinci aşamasına geçilir. Bu aşamada, romana konu olan mekân-zaman, tarihsel kişiler ve olaylar hakkında elden geldiğince nesnel bilgiler toplanır. Bunun için o zamanın gazetelerine, tarihsel belgelere ve tanıklıklara başvurulur. Çalışmanın bu kesimi tümüyle tarihsel-sosyolojik bir araştırma olacaktır. Taşıdığı öğelerle birlikte bu nesnel zaman-mekanın yapısı, bir başka deyimle, “harita”sı çıkartılır.

Böylelikle, iki harita elde edilmiş olunur: Biri romanın içsel çözümlenmesinden çıkarılan “edebi harita”, diğeri ise romanın konusu olan zaman-mekanın “nesnel harita”sıdır. Son adım olan üçüncü adımda, bu edebi ve nesnel haritalar karşılaştırılarak aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilir. Böylelikle yapıt-toplum karşılıklı ilişkisi, her iki yönden ayrı ayrı araştırılmış, bu araştırma kendi başına bir bütünlük kazanmış olacaktır. Soykan, yazısında yöntemini Halide Edip Adıvar’ın “Ateşten Gömlek” adlı romanına uygular. O, yöntemini anlatırken, mesaj bölümünü iki haritanın karşılaştırılmasından önceye koymasına karşın, uygulamada mesajın daha açık görülebilmesi için, onu en sonda ele alır. Biz de bu uygulamayı benimsedik. Böyle bir incelemenin yapılması için seçilecek romanların edebi değerinden çok, toplumsal gerçekliğe göndermeler yapan yapıtlar olması gerekir. Doğrusu bu bakımdan çalışmamızda biz, hiçbir sıkıntı çekmedik. Çünkü “12 Mart Romanları” zaten toplumsal gerçekliğin kendi açılarından neredeyse birer betimlemesi tarzında yazılmıştır.

Bu çalışmada, bir farkla Ömer Naci Soykan’ın yöntemi benimsenmiştir. Bu fark şudur: 12 Mart romanlarının tamamında olaylar, Türkiye tarihinin aynı döneminde, 12 Mart müdahalesini izleyen dönem olan 1970’li yıllarda geçmektedir. Biz bu dönemi eldeki çalışmanın Birinci Bölümünde ayrıntılarıyla inceledik. Dolayısıyla

nesnel haritayı oluşturacak olan zaman–mekan unsurları ile tarihsel olaylar, Birinci Bölüm’de verilmiş oldu. Romanların incelenmesi sırasında nesnel haritanın sürekli yinelenmemesi için, her romanın incelendiği bölümde tekrar bir “nesnel harita” sunulmayacak, 12 Mart müdahalesini hazırlayan ve izleyen dönemlerin ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarının sunulduğu bölüm aynı zamanda dönemin nesnel haritası olarak alınacaktır.

3.2. Uygulama: 12 Mart Romanlarının İncelenmesi

3.2.1. Aydın Bunalımını Anlatan Romanlar

3.2.1.1. Adalet Ağaoğlu: Bir Düğün Gecesi

Romanın Edebi Haritası

Mekan-Zaman:

Romanda mekan Ankara’dır. Tüm roman, tek bir düğün süresini kapsayan birkaç saat içinde geçer. Yazar, zamanı, bilinç akışları ile geriye gitme, yani geçmiş hatırlamalarla ve şimdiki zaman çerçevesinde kullanır. Düğünün tarihi 26 Kasım 1972’dir.

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Tezel: bir burjuva ailesinin üyesidir, ressamdır. Üniversite öğrencisi olduğu yıllarda öğretim üyesi olan ablası ve eniştesinin etkisiyle devrimci harekete katılmıştır. Ancak zamanla devrimci çevrelerden uzaklaşmıştır. Bunda Üniversiteden mezun olmasının ve 12 Mart müdahalesinin yarattığı koşulların yanı sıra, devrimci çevrelerin onda yarattığı hayal kırıklığı da etkili olmuştur. Tezel’in kendi çevresindeki, yani burjuva çevresindeki solcular şimdi “kotralarında sosyalizm tartışmaktadırlar”.¹³⁷ Tezel’in umutlarını bağladığı, “kabızlıklarıyla [da] savaşmak gerektiği[ni]” düşündüğü devrimci gençler de onu hayal kırıklığına uğratmıştır. Bir sergisi sırasında biri kız, biri erkek iki devrimci genç Tezel’e resimlerinde fabrikaları, işçileri konu edinmesi konusunda uyarıda bulunmuş, onun sosyalist olamayacağını söylemişlerdi. Yazar, romanın giriş bölümünde uzunca bir iç konuşması yaptırdığı Tezel’in kişilik özelliklerini ortaya koyar. Bu iç konuşmasında ve Tezel’in daha sonraki bölümlerde yer alan konuşmalarında hiçlik kavramı ile

¹³⁷ Adalet Ağaoğlu, **Bir Düğün Gecesi**, 3.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980), 47.

sıkça karşılaşılmaktadır. Tezel, kendisini bir “hiç” olarak gördüğünü şu sözlerle ifade eder: “Yirmi beşlerinde, çiçeği burnunda, elinden en iyi gelenle insanlığını ve ülkesini tek parmak yüceltmeye çalışırken sınırdışı edilmiş, yersiz yurtsuz bir vatandaş –ne vatandaşı canım– sınır dışı edilmiş bir “hiç” olarak duydum kendimi.”¹³⁸

Tezel romanın başlangıcından itibaren, sinmiş, umudu olmayan bir role bürünür, “Benim asıl ümidim ümitsizliğimdir”¹³⁹ cümlesinde de olduğu gibi, 12 Mart’ın yaratmış olduğu toplumsal girdaptan kendini kurtaramamıştır. Hiçlik duygusundan kendini kurtaramayan Tezel’in en yakın dostu içkidir. Romanın başlangıcında “İntihar etmeyeceksek içelim bari.”¹⁴⁰ diyerek bu dostluğu ya da kayboluşu dile getirir. Bu ifade romanın ortalarında ve sonunda yine karşımıza çıkar. Tezel alkolik, hiç bir şeyi ciddiye almayan, nihilist bir karakter çizer. Kendi iç bunalımından çıkamadığı içindir ki, şöyle söylemektedir: “Meğer nihilist olmak komünist olmaktan da zormuş!”

Tezel’in bir özelliği de kendini daima eksik görmesidir. Yaptığı hiçbir teorik ve pratik çalışmada tamamen bilinçlenmediğini belirtir. Bunu dönemin devrim anlayışının çok sağlam olmamasıyla açıklar; “İşte her şey yarım yırtıksa, devrimcilerimiz de nasıl geri kalmışsa – Aralarında ben, Oktay falan bile vardık– benim anarşizmim de öyle yarım yırtık, öyle geri kalmış.”¹⁴¹ der. Adalet Ağaoğlu burada anarşizm ve nihilizmi aynı görmektedir. Bu da yazarın kavram karmaşası içinde olduğunu gösterir.

Tezel hiçliğine nesnel temeller aramaya çalışır. Hiçliğini temellendirirken devrimci olduğu dönemlerde, şimdi bulunduğu konumdan kendi alanına ya da yaşantısına meşru bir zemin oluşturmaya çalıştığını şu sözlerinden anlıyoruz: “Yok ama yok. Duygulu filan değilim. Bencilim bencil. Defolsunlar başımdan! İnsan yüceymiş, insan direnirmiş, insan yönetirmiş... Gördük. Para yönetir, silah yönetir, yönetir tomsonların ucu. Sen orada saf saf insanlığı yönetiyorum güzellikle, barışla, sevgiyle derken, başkaları üstüne bir fiske şeltoks sıkıyorlar, işin tamam! Karnigöğe geliyorsun. Mutfağın her yanında yine cirit atan karafatmaları dün gece nasıl şeltokslayıp canına okudum? Sonra da dedim ki, bak kızım, bu karnigöğe debelenen

---

¹³⁸ Ağaoğlu, **age**, 53.

¹³⁹ Ağaoğlu, **age**, 43.

¹⁴⁰ Ağaoğlu, **age**, 5.

¹⁴¹ Ağaoğlu, **age**, 33.

pis yaratıklar sensin, sizsiniz, elinde şeltoksla bu işi beceren de Papa, pardon para!...”¹⁴²

Tezel, hiçliğinin bir diğer dayanak noktasını içinde bulunduğu karanlığa bağlar ve yaşanan ya da yaşayan her şey onun için müzeyi andırırken bu müzenin karanlık içinde olduğunu söyler. Ağaoğlu müze ve karanlık benzetmesini Tezel’in ağzından şöyle yapar: “Yarın müzeye gitmeyeceğim. Bugünün insanın kapısından içeri bir müzeye girebilecek denli rahatlıkla giremiyorsak, bilmem ne yapmışım ben Doğu–Batı uygarlıklarını da, o uygarlıkları sergileyen müzeleri de. Bizim içimiz müze be! Her gün biraz daha karanlıklaşıyor, kuytulaşan birer müze!...”¹⁴³ Eğer müze insanlığın kültür birikiminin sergilendiği bir yer olarak görülürse, bunun değerlerle dolu bir alanın simgelenmesi olduğu da belirtilmiş olur. Tabi ki, şunu da dikkate almamak yanlış olacaktır: Adalet Ağaoğlu yeni bir roman denemesi yapmaktadır. Bir anlamıyla Fethi Naci’nin deyimiyle “modern roman” yazmaktadır. Ağaoğlu, müzedeki değerleri Tezel üzerinden yok saymaktadır. Bunun nedeni kendisini modernist akımın bir temsilcisi olarak görmesidir. Tezel bir bakıma küçük burjuva aydını temsil eder. Lukacs bu kişilerin kendi bunalımlarını toplumun bunalımıymış gibi gösterdiklerini belirtmişti. Tezel de kendi öznel bunalımını toplumun bir bunalımı olarak görür.

Ömer: bir Üniversitede öğretim görevlisidir. Romanda aydınları temsil etmektedir. Ancak Ömer’i bir aydın olarak kabul etmek zordur. Çünkü Ömer, insanı var olan mücadeleden uzaklaştıran, yalnızlaştıran bir psikolojik çöküntü içinde, tamamen yalnız biridir. Her şeyden, herkesten, hatta kendisinden bile kuşku duymaktadır. Herkesi polise benzetir, kendisinin de bir işbirlikçi olduğunu düşünür. Kuşkularını da şöyle betimler: “Kimse polis değil. Çünkü herkes polis. Herkes polis olunca hiç kimse polis olamaz artık. Bu adam benim kim olduğumu biliyor. O zaman ben de polisten başka bir şey olamam. Hepsinin hakkı var. Bütün arkadaşlarımın, bütün toplumcuların. Herkes, hepsi içerde. Ben neden değilim? Beni kim korudu. Kim beni kısa bir süre alıp bıraktı? Şimdi de polis olabilecek biriyle tanış çıkarıyorlar burada.”¹⁴⁴ Ömer’i psikolojik çöküntüye ve yalnızlığa iten neden, yaşam ile arasındaki varoluşsal bağın kopuk olmasıdır. Onu yaşama bağlayacak herhangi bir amacı, uğruna mücadele ettiği hiçbir kaygısı yoktur.

---

¹⁴² Ağaoğlu, **age**, 35.

¹⁴³ Ağaoğlu, **age**, 83.

¹⁴⁴ Ağaoğlu, **age**, 114.

Ayşen: düğündeki gelindir; 22 yaşındadır. Halaları ve eniştesi devrimcidir. Onların izini üniversitede sürdürmeye çalışan biridir. Ancak bir burjuva aileden geldiği için devrimci çevrelerce dışlanır, küçük görülür. Üniversiteyi bitirdikten sonra bir General'in oğluyla evlenmesi, içinde bulunduğu çelişkilerden arınma çabasıdır. Ercan'ı sevip sevmediği konusunda kararsızdır. Evlenmeyi bir yandan isteyen, diğer yandan istemeyen bir hali vardır. "Kendimi Ercan'ın kollarına atıvermenin soğuk bir suya dalmakla aynı şey olmadığını bilememişim."¹⁴⁵ sözleriyle bu durumunu ifade eder.

Ayşen iç çelişkilerini ve yalnızlığını gidip gelen bilinç akışında arkadaşlarına şöyle dile getirir: "Artık böylece 'biz' oldum. 'Ben' demeyi unutmayacak mıydık? 'Ben' yok 'biz' var: Pis burjuva kızı! Unutamaz mısın ikide bir 'ben' demeyi?"¹⁴⁶ Ayşen aslında bir burjuva çocuğu olarak "ben" ifadesinden "biz" ifadesine nasıl geçtiğini belirtir. Ama sonuçta "ben" kavramının sıklıkla kullanıldığı, bireyciliğin yoğun olarak yaşandığı burjuva ortamına yeniden düşmüştür.

Ayşen kendisini bir yalnızlık çukurunda bulur. Kimi zaman ailesinin yakınlaşma çabası olsa da, ailesinin bulunduğu sınıftan uzak durmak ister. Üniversitede tanışmış olduğu devrimci öğrencilerle bir ideal paylaşır. Ancak devrimci arkadaşlarının gözünde bir burjuva çocuğu olduğu için ikincil konumdadır, bu nedenle idealini taşıyamaz. Ayşen kendilerini ilerici toplumcu olarak ifade eden Aysel halasına ve Ömer eniştesine sığınmak ister. Bu kişiler Ayşen için birer idoldür. İçinde bulunduğu girdap onu Ercan'a yakınlaştırmış ve sonunda Ercan'la evlenmeye kadar götürmüştür. Ayşen içinden çıkamadığı bunalımı genelleştirir, "Birini seven biri var mı bu şehirde?"¹⁴⁷ sözleriyle bu genelleştirmeyi dışa vurur. Adalet Ağaoğlu Ayşen'i de romanın diğer karakterleri gibi bir çıkmazın sonuna itmektedir. Olayların örgüsünü kurarken, roman karakterlerini ışığı ya da umudu olmayan bir ağla karşı karşıya bırakmaktadır. Ayşen de bu girdaptan çıkamayanlardandır. Yaşadıkları onu yalnızlığa itmiştir. Sonunda onun için çıkış Generalin oğlu Ercan ile evlenmek olmuştur.

Ağaoğlu, Ayşen tiplemesi ile mücadeleye giren birini –ki bu burjuva bir ailenin kızıdır– mücadeleden uzaklaştırmıştır. Burjuva aileden gelen bir kız önce devrimci

---

¹⁴⁵ Ağaoğlu, *age*, 258.

¹⁴⁶ Ağaoğlu, *age*, 264.

¹⁴⁷ Ağaoğlu, *age*, 289.

mücadele içine girip sonra uzaklaşabilir. Elbette böyle insanlar olabilir, ancak bu bir devrimci tip olamaz. Bu gibi örnekler üzerinden devrimciler hakkında olumsuz yargıya varmak yanlış olur. Yazarın hatası, romanda yalnızca bu tip sözümona devrimcilere yer vermesi; bu tiplerin devrimcileri tiplendirmesi, temsil etmesi olmuştur.

İlhan: Ayşen'in babası, Tezel ve Aysel'in ağabeyi, Ömer'in de kayınbiraderidir. Romanda burjuvaziyi temsil etmektedir. Ankara'da siyasi çevrelerle iyi ilişkiler kuran, işlerini bu yolla sürdüren biridir. Toprak rantına dayanan bir zenginliği vardır. Aynı zamanda komprador¹⁴⁸ bir burjuvadır.¹⁴⁹ Kendine aşırı derecede güvenir. Düşün süresince bir hareketlilik içindedir. Kızını evlendirmesini iş ilişkisine bağlar.

Tuncer: Üniversitedeyken hızlı bir devrimcidir. Burjuva kızı olan Yıldız ile tanıştıktan sonra devrimciliğini sorgulayan birdir. Tuncer'i betimlemekten çok, onu kendisinin sözleriyle anlatmak yerinde olacaktır: "Son sınıfın, dersinde çok tembel, eylemlerinde çok çalışkan bir öğrenciydim. O son sınıfa gelebilmem için marangoz babam günde kaç dolap kapağını fazladan biçmiştir."¹⁵⁰ "Bir lider değildim henüz, fakat... Bende bir lider olabilecek özellikler bulunmuş ki, önüm kesilmek isteniyor. Kendi gözümde iki kez önemliyim şimdi."¹⁵¹ Tuncer kendi konumuyla ilgili yorumunu şöyle açıklar bize: "Kendimle babam arasında sıkışır kalırdım." Buradan da anlaşılacağı gibi Tuncer kendisiyle düzen arasında ya da devrimcilerle kapitalistler arasında sıkışmış biri olarak ifade edilebilir.¹⁵²

Tuncer Yıldız'a aşık olur. Yoldaşları ile Yıldız iki gruptur; yoldaşlarında bulamadığı sevgiyi bulur Yıldız'da. Parçalanmış bir bilinç akımı içindedir Tuncer. Yazar burada da parçalanmış, daha doğrusu sıkışmış bir bilinci sunar okura, yazdıklarına nesnel bir zemin arar. Burada yazarın bir çevrenin yaşantısını aşamadığı, bu çevreye bir bütünlük kazandıramadığı görülmektedir. Tuncer de bu küçük çevrenin içinde küçük bir ayrıntıdır.

---

¹⁴⁸ Asıl anlamı "satın alıcı" olan ve Çin kıyısındaki ticaret evlerinde aracılık yapan yerli tüccarları anlatmak için kullanılan Portekizce bir terim. Bu terimin genişletilmiş biçimi olan "komprador burjuvazi" ise, yabancıların çıkarlarını gözeterek işbirlikçilik yapan ve ulusal ekonominin gelişmesiyle hiçbir şekilde ilgilenmeyen toplumsal sınıf için kullanılan bir terimdir. Komprador burjuvazi genellikle ulusal ekonomiyi geliştirme potansiyeline sahip olduğu düşünülen "ulusal burjuvazi" sınıfıyla karşı karşıya konur." Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 423.

¹⁴⁹ Ağaoğlu, **age**, 279.

¹⁵⁰ Ağaoğlu, **age**, 165.

¹⁵¹ Ağaoğlu, **age**, 169.

¹⁵² Ağaoğlu, **age**, 169.

Tuncer'in uzunca bir iç konuşmasında kendisiyle hesaplaşması ortaya koyulur. Ali Usta mahalleden aydın kafalı ilerici bir tamircidir. Tuncer ile Ali Usta arasındaki konuşma sevda, devrim ve Yıldız üzerine olur. Tuncer "devrimcilik mi, Yıldız mı" ikilemine düşer. Sonuçta Yıldız'la birlikte olur ve evlenir. Şunları söyler: "...ben iyi bir ekonomist olacağım, devrimci bir ekonomist."¹⁵³ Adalet Ağaoğlu, romandaki karakterleri çizerken, kiminin zengin, kiminin fakir, kiminin de devrimci demokrat olduğunu belirtir. Bu kişilerin ortak bir özelliği, negatif bir kavrayış taşımış olmalarıdır.

Fitnat Hanım: Dereli ailesinin annesi ve en yaşlı üyesidir. Fitnat Hanım karakteri romanda romantizmi temsil eder. Sürekli geçmişe özlem içinde yaşar. Kapitalizmin aile içinde getirmiş olduğu yabancılaşmadan uzaktır, daha doğrusu bu yabancılaşmanın farkında değildir.¹⁵⁴ Yazar, Fitnat Hanım'ı düğündeki sınıfsal yapının bir boyutunu göstermek için kullanır. Fitnat Hanım'ın daha önce bulunduğu sınıftan farklı bir sınıfa girmesi önemlidir. Bulduğu sınıfı daha iyi analiz etmesi, romanın önemli kişilerinin sorunlarının kişisel boyutlarını aktarması için önemli bir karakter portresi çizer. Sonradan kapitalistleşen İlhan'ın, zenginleştikçe eşi dahil çevresinin nasıl değiştiği, Fitnat Hanım'ın düşünceleri izlenerek görülmektedir.¹⁵⁵

Olay Örgüsü:

Romanda zaman dizimsel bir olay örgüsü yoktur. Yazar bilinç akımı, iç konuşma yöntemlerini kullanarak, geri dönüşlerle düğüne katılanların gözünden dönemin havasını yansıtmak ister. Zaten birkaç saatlik bir zamana ne kadar olay sığdırılabiliirdi!

Edebi ve Nesnel Haritaların Karşılaştırması

Edebi harita ile nesnel harita arasında romandaki kişiler bir yana mekan-zaman bakımından uyum vardır. Roman, 12 Mart dönemden bir kesiti almıştır. Bir düğünde tanıklık edilen olaylar, geçmişe yönelik çağrışımlar, kişilerin bunalımı, çözümleri, gözaltıları ve daha çok aydınların iç bunalımını öne çıkaran motifler kullanılmıştır. Dönemi sınırlı bir çevrenin gözünden, küçük burjuva aydınının cephesinden anlatan romanın gönderimde bulunduğu olgu durumu yaşanmıştır. Bu bakımdan iki harita arasında bir uyum vardır.

---

¹⁵³ Ağaoğlu, **age**, 184 – 197.

¹⁵⁴ Ağaoğlu, **age**, 144.

¹⁵⁵ Ağaoğlu, **age**, 144 – 155.

Mesaj:

Roman, devrimci hareketin 12 Mart'ta yediği ağır darbeyi anlatırken, küçük burjuva sosyalistlerinin kapıldığı umutsuzluğu yansıtır. Romanın verdiği mesaj, mücadelenin anlamsızlığı ve boşluğudur. Yazar, karakterleri kendi bunalımları içinde mutlaklaştırmaya çalışır. Tüm aydınlar hiçliğe düşer, tüm devrimciler döner. Karakterler buldukları sınıfın genelini yansıtamadıkları için, tip de olamamışlardır.

Ağaoğlu, yaratmış olduğu Tezel karakteriyle gerçeklikten kaçır, hiçliğe düşer. Gerçekliğin vermiş olduğu sorumluluğun ağır olması, onun reddiyle sonuçlanır. "Gerçekliğin reddi" diyor Lukacs, "hiçbir somut eleştiriyi içermeyen toptancı ve kestirme bir redir. Üstelik, hiçbir yere götürmeyen bir davranış, hiçliğe bir kaçıştır."¹⁵⁶

Roman, edebi yönden başarılı görülebilir. Fethi Naci'nin bu yapıt için "modern romanın iyi bir örneğidir" sözü kabul edilebilir. Ama eğer, bir romanın yansıttığı, bilinen, üstelik toplumda büyük yaralar açmış yaşanmış bir döneme yazar, sağlam bir duruşla, perspektifle bakmamışsa, onun aydın sorumluluğu konusunda olumlayıcı tarzda konuşmak mümkün olmaz.

3.2.1.2. Pınar Kür: Yarın Yarın

Romanın Edebi Haritası

Mekan-Zaman:

Mekanlar, İstanbul, Ankara ve Paris'tir. Olayların geçtiği dönem ise 1971 öncesi ve sonrasında, 12 Mart müdahalesine giden süreç ve müdahalenin ardından yaşanan dönemdir

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Seyda: öğretmen bir çiftin tek çocuğudur. Çift, zengin çevrelerde yaşır, çevresi ile uyumsuz ve yalnızdır. Seyda'nın politik bir bilinci yok. Okulun son yılındaki başarısızlığı nedeniyle kendisini apar topar zengin bir adamın kollarına atmış. Kendi deyişi ile; "kişiliğini geliştirememiş, tüm hazırlıkları boşa gitmiş, kişiliğini bulacağına, Oktay'ı bulmuş".¹⁵⁷ Ancak Oktay'ı sevmez.

¹⁵⁶ Georg Lukacs, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, 34.

¹⁵⁷ Pınar Kür, *Yarın Yarın*, (İstanbul: Can Yayınları, 1994), 35.

Selim: Paris'te geçirdiği yıllarda 68 hareketinden etkilenmiş, Türkiye'ye dönünce radikal sol bir örgüte katılmıştır. Oktay'ın kuzenidir. Selim'in bir diğer özelliği de yaptıklarında bilinçli olmasıdır. Romanda teorik biri olarak gösterilir. Darbenin hemen ardında gazetelerde katledildiği yazılır.¹⁵⁸

Oktay: Seyda'nın kocası, zengin bir iş adamıdır. Bütün hayatı işi ve metresi Aysel etrafında geçmektedir.

Aysel Aslan: memur bir babanın ortanca çocuğu, tek kızıdır.¹⁵⁹ Bir güzellik yarışmasına katılır. Ertesi gün yarışma resimleri gazetede yayınlanır, babası Aysel'i evden kovar. Aysel'in güzel ve alımlı olması, pek çok burjuva erkeğinin ilişki kurmak istediği biri olmasına neden olur. Yazar onu, küçük yaşta evden kaçıp İstanbul gece hayatının içine düşen, kurtuluşu vücudunu satmakta bulan, ancak para için girdiği ilişkilerdeki iş adamlarından daha ahlaklı bir kadın olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁰

Olay Örgüsü:

Roman esas olarak paralel iki kurgu üzerinde kurulmuştur. Olaylar, bir yanda bir devrimci erkek ile bir burjuva kadının, yani Selim ile Seyda'nın ilişkilerinde, diğer yanda düşük gelirli bir ailenin kızı olan Aysel Aslan'nın yaşadıklarında, burjuva ahlakı çevresinde gelişir. Seyda, bir sınavda gösterdiği başarısızlığın ardından atom fizikçisi olma hayallerine veda eder, zengin biri olan Oktay'la evlenir. Ancak Oktay'ı sevmez.¹⁶¹ Ardından Oktay'ın kuzeni Selim ile tanışır, aralarında bir ilişki başlar. Selim 68 olaylarını Paris'te yaşamış, devrimci bir küçük burjuvadır. Ondan etkilenen Seyda da çeviri yapmak vb. yollarla devrimci harekete destek olmaya çalışır. Ancak Selim öldürülür, Seyda bunalıma girer, bu çalışmalarını da bırakır. Aysel Aslan, bir güzellik yarışmasına katılır. Ertesi gün yarışma resimleri gazetede yayınlanır, babası Aysel'i evden kovar. Aysel güzelliğiyle erkeklerin ilgisini çeker; zengin bir iş adamı ile evlenir.

Devrimciler, Seyda'nın kendilerine kullanmak için verdiği yazlık evinde toplanırlar. Burada Seyda'nın küçük oğlu Gil'i kaçırma kararı alırlar. Ama Selim karara itiraz eder. Selim bir akşamüstü Seyda'ya gelir. Darbe olmuştur. Kaçması gerekir. Seyda

---

¹⁵⁸ Pınar Kür, **age**, 311.

¹⁵⁹ Pınar Kür, **age**, 60 – 61.

¹⁶⁰ Pınar Kür, **age**, 62.

¹⁶¹ Pınar Kür, **age**, 117.

ile vedalaşma anında Oktay içeri girer ve Selim Seyda'yla vedalaşmaz. Bir süre sonra gazete haberlerini okuyan Seyda, Selim'in öldürüldüğü haberini alır. Bu durum Seyda'yı çok etkilemiştir.¹⁶²

Edebi ve Nesnel Haritaların Karşılaştırması

Edebi harita ile nesnel harita arasında romandaki kişiler bir yana, mekan-zaman bakımından uyum vardır. Roman, konu olarak 12 Mart darbesinin öncesini ve hemen sonrasında bir kesiti almıştır. Bir devrimcinin hayatı ve çevresindeki gelişmeler ile burjuva bir kadının dönüşümü romantik bir dille aktarılmıştır. Gerçekte yaşanmış olması muhtemel olaylarda, geçmişe yönelik çağrışımlar, burjuva ahlak anlayışı gibi motifler kullanılmıştır.

Mesaj:

Yazar, sınıfsal aidiyetleri ile çelişkili, yaşamın kıyısında bir tür "marjinal" kişilerin hayatlarından kesitlerle onların bunalımlarının, ideallerinin ve çürümüşlüklerinin mesajını veriyor. Pınar Kür, küçük burjuva insanı anlatırken başarılıdır. Psikolojik ayrıntı zenginliği içerisinde çizilen bu tipler, kendi çevrelerindeki ilişkileri içerisindeyken romanda bir sorun çıkıyor. Sorun, Selim'in siyasi yaşam pratiğine gelindiğinde ortaya çıkıyor. Gecekondu semtlerindeki işçilerle, devrimci arkadaşlarıyla eylem içerisindeki Selim donuklaşıyor, insani bir tasvirde yoksun kalıyor. Bu durumun, 12 Mart romanlarını kaleme alan yazarların dönemin devrimcilerine romantik bir yakınlık duyması, ancak onların pratiklerini hiç tanımamasından kaynaklandığı söylenebilir. Yazar, böylelikle, belki de tanıdığı bir devrimciye kendi hayatını, düşüncelerini yansıtır. Dahası, egemen ideolojinin fazlasıyla etkisinde kalması, eylem deyince aklına hemen fide için çocuk kaçırma girişimlerini getirir. Ömer Türkeş bu roman ve Pınar Kür için şunlar söyler: "Gecekondularda yaşayan insanların siyasi yaşamda önemli bir güç olabileceğinin farkına varıldığı bu yıllarda, yazarların yoksul semtlerdeki yaşantıyı tasviri de, kendi sınıfsal aidiyetlerini inkar eden bir nitelik taşır; 'şirin mi şirindir' onların anlattığı gecekondu. Pınar Kür'ün siyasi mesajları açısından çok tartışılan romanı 'Yarın Yarın', gecekondu yaşamı ile zenginlerin semtlerini, siyasi karşıtlığın bir simgesine dönüştürüyor ve geleneği tekrarlıyor."¹⁶³

¹⁶² Pınar Kür, *age*, 344.

¹⁶³ Ömer Türkeş, "Romanda Kentleşme: Gecekondu Villa Kentlere", *Kent Gündemi*, s.8 (2007): 87.

Adalet Ağaoğlu gibi Pınar Kür de romanın geçtiği dönemi sınırlı bir çevrenin gözünden aktarmaktadır. Bu konuda Fethi Naci'nin yorumu Ömer Türkeş'in yorumuyla paralellik göstermektedir: “Pınar Kür, sömürülenlerin pek bol ama sömürülenlerin pek az olduğu edebiyatımıza bir sömürücü çevresini büyük bir başarıyla sokuyor. Bu çevreyi çok iyi tanıdığı bellidir. Çünkü bu çevrenin kişilerini anlatırken, küçük bir ayrıntıdan hareketle bir roman kişisi yaratmayı biliyor... Ama eklemek gerek: Pınar Kür, bu başarıyı burjuva çevrelerini anlatırken gösteriyor. Bunun için olacak, kulüpleri, evleri, eğlence yerlerini anlatırken usta, sokak pek yok Pınar Kür'de, doğa pek yok, çünkü gerçek halk yok. Kulüpleri, yatak odalarını anlatırken alabildiğine başarılı, alabildiğine özgün olan Pınar Kür, işçi Memet'i, Kadriye'yi, İşçi Memet'in babasını anlatırken “roman kişisi psikolojisi”nin uzağına düşüyor, harcıalem laflar etmekten öteye geçemiyor. Devrimden, devrimcilikten söz ederken de öyle: Tuzu kuru, zengin çocuğu Selim'i anlatırken alabildiğine başarılı, ama “devrimci” Selim'i anlatırken tökezliyor. Bunun için roman biraz da “terry-coton” gömleklere benziyor: Saf pamukla suni elyaf iç içe.”¹⁶⁴

Pınar Kür, yansıma kuramının önerdiği gibi toplum sorunlarını romanında göstermeye çalışmıştır. Ne var ki, o bunu yaparken sorunun içinde olan her kesimi tarihsel süreçleri içinde, sosyal ve ekonomik ilişkiler içinde nesnel bir zeminde vermeyi başaramamıştır. Bu nedenle tipikleştirme yapamamıştır. Onun yapmış olduğu, daha çok, karakterlerini romantikleştirmektir; Kür, devrimcileri daima çocuk kaçıran, fidye isteyen birileri olarak gösterirken, küçük burjuva kişiliğinin görmek istediği karakterleri oluşturur. Pınar Kür, tanımadığı için kendi bilincinde yanlış yansıması olan devrimciyi, işçiyi, gece konu evlerini ve mahallelerini gerçeklikten tamamen uzak bir tarzda çizer.

3.2.1.3. Selim İleri: Her Gece Bodrum

Romanın Edebi Haritası

Mekan – Zaman:

Romandaki olayların geçtiği mekan Bodrum'dur. Romanı mekan olarak Bodrum'da geçmektedir. Olaylar, 1970–1980 yılları arasında, tam olarak belli olmayan bir

---

¹⁶⁴ Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1981), 427.

zaman döneminde geçmektedir. Roman, 12 Mart 1971 darbesinden sonra gelişen politik tavırdan payını almış küçük burjuva aydınlarının bunalımını anlatır.

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Cem; romanda şöyle tanımlanır: “Duygularını ayrıştırmasını bilmeyen, sevinçle acıyı, uzaktayken bir arada olmayı (bahar dalı lokantada unutulmuştu, erik çiçeklerinin balsı kokusunu duyuyorlardı hâlâ) yan yana yaşayan insanlardandı.”¹⁶⁵

Cem insan sevgisiyle dolu, arkadaş canlısı biri olarak gösterilmektedir. Diğer karakterler gibi Cem’in de belirgin bir tip olarak ortaya konulduğu tartışmalıdır. Atilla İlhan, Sevgi Soysal’a yazdığı, bu romanı öven bir mektubunda Selim İleri için “kişileri anlatırken üstünde durmaz gibi görünüyor, yüzeyden geçiyor bile sanılabilir” der, ama sözünü şöyle sürdürür: “oysa kitabı kapatınca hepsini ruhsal olduğu kadar, gündelik derinlikleriyle de vermiş olduğunu, hepsine ayrıntılı bir geçmiş düzenlediğini, bir kader çizdiğini fark ediyorsun.” Öyleyse roman niçin yüzeysel izlenimi bırakıyor?

Murat: Cem’in yakın arkadaşı olarak anlatılır; ama Cem’in ilgisinden bunalan, Cem’den kaçmaya, uzak durmaya çalışan biri olarak görülür.

Tarık: Cem ile Murat’la birlikte Bodrum’a gelen, onların yakın ve zengin bir arkadaşıdır. O da Cem’in ilgisinden sıkılmakta, Murat’la birlikte hareket etmektedir.

Kerem: Denizcidir, yalnız biridir, zengin bir aileden gelmektedir, Sorbonne Üniversitesi’ni bitirmiştir. Kerem, kibar ve ölçülüdür, kadınlara içtenlikle yaklaşan biridir. İçki içtiğinde ise tamamen farklı biri olarak ortaya çıkar. Betigül ile evli iken, aynı zamanda pek çok kadınla da birlikte olmuştur. Betigül bu ve benzeri olayları öğrenince ondan ayrılmıştır. Betigül Kerem’i komünist olarak niteler.

Betigül: zengin bir ailenin kızıdır. Yaşantısı sıradan bir burjuva yaşantısıdır. Tatile birlikte gittiği erkeklerle istediği yerde birlikte olan biridir.

Emine: 32 yaşındadır, hiç sevgilisi olmamıştır. Yaşının getirmiş olduğu yalnızlık, onda büyük bunalımlar yaratmaktadır. İlerleyen yaşına karşın evlenmemiş olmasını bir sorun olarak görür.

Katharine: sessiz, durgun bir İngiliz’dir. Ahmet’in sevgilisidir. Romanda sürekli Ahmet ile sevişen bir kadın olarak görülmektedir.

---

¹⁶⁵ Selim İleri, **Her Gece Bodrum**, (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1981), 45.

Olay Örgüsü:

Romanda Bodrum’da yazı birlikte geçiren bir grup arkadaşın bir yaz boyunca yaşadıkları anlatılmaktadır. Bu insanların kendi aralarındaki tartışmalarda toplumsal olayları yorumlamaları, farklı bakış açılarıyla ele almaları görülmektedir. Bu kişilerin ortak özellikleri, burjuva ailelerinin çocukları olmalarıdır. Roman bu kişilerin ülkede yaşanan bunalıma paralel olarak kendi yaşamlarında da bir bunalımın içine düşmelerini anlatmaktadır. Bu nedenle bunalım romanı olduğu söylenebilir. Cem, Murat, Tarık birlikte Bodruma gelir. Burada Cem’in ilişkisi diğer arkadaşlarını gittikçe sıkır. Arkadaşları arasında istenilmeyen biri olarak gösterilir. Emine, Kerem’den hoşlanır ve birlikte olmak istediğini belirtir. Bir süreliğine birlikte olduktan sonra, Kerem’e ilişkilerinin ne olacağını sorar. Cevap alamadığından Bodrum’dan ayrılır. Betigül bir girdabın içindedir. Zengin ve güzel olmasından kaynaklı olarak nerdeyse romanda bulunan tüm erkek karakterlerle birlikte olur. Romanın sonunda arkadaşlıkları tükenmiş kişiler olarak İstanbul’a dönerler.

Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması

Romanda edebi haritaya yaklaşık benzer biçimde de olsa bir nesnel harita karşılık gelmiyor. Zaman belirsizdir. Toplumsal sorunlardan uzak bir grup gencin içinden çıkamadıkları bir bunalım işlenmiştir. Toplumun çalkantılı bir döneminde geçtiği anlaşılan olaylara, yazar bu açıdan bakmayı düşünmemiş olsa gerektir.

Mesaj:

“Her Gece Bodrum”, küçük burjuva bilincini, onun insana duyduğu nefreti anlatan, insandan umudunu kesmiş bir romandır. Roman havasız, ışısız bir “bodrumu” anlatır. Romanda karakterleri umutsuz, yalnız olarak betimleyen ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Birkaç örnek: “Hayır, Cem için hiçbir umut kalmamıştı.”¹⁶⁶ “Burada, bir ıssız adadayım. Herkes düşman bana.”¹⁶⁷ “Herkes öldü, kimse yok.”¹⁶⁸ Romanda dile getirilmek istenen hayat, nesnel gerçekten yoksundur. Böyle bir tavır, aydının dünyaya bakışında sorun yaratır.

Yazar, romanında sosyalist gerçekçiliğe karşı çıkan bir tutum sergilemektedir. Cengiz Gündoğdu, bu durumu şöyle açıklar: “Selim İleri kukla kişileriyle sosyalist gerçekçiliğe saldırıyor. Devrimci şiirin sloganla yazılamayacağını söylüyor. Bakın,

---

¹⁶⁶ İleri, *age*, 15.

¹⁶⁷ İleri, *age*, 19.

¹⁶⁸ İleri, *age*, 37.

nasıl yapıyor bunu: ‘Sonra sosyalizm konusunda çok tartışılmıştı. Sonra komünizmin henüz Komünizm diye adlandırmamasına dikkat edilmişti. Sonra komünizmin henüz yerleşmediği, hatta yeryüzünde var olmadığı söylenmişti. Sosyalizm acınası bir ekmek kavgası değildir dediğinde karşı koymuşlardır Cem’e. Susmak zorunda kalmıştır. (Brecht’i okuyordu o sırada, hayran olmuştu.) Yanıtlayabilirdi, ama dil gündelik konuşma dili (sosyalist gerçekçiliğin bu dille oluşturulabileceği çok söylenegelmişti.) insanı eylem içinde yansıtabilecek bu tek sanat aracı, tasarımları, açıklamayı içermeyecek denli kısırdu.’¹⁶⁹

Yazar, dönemin sosyalist gerçekçiliğe ilişkin tartışmalarını karakterler aracılığıyla yansıtmak, karakterleri tartıştırmak yerine, kendi görüşlerini aktarmaktadır. Bu durum, bir romanın nesnel yapısına terstir. Karakterlerin toplumsal konumlanışları, bilinç durumları birbirine uygun biçimde oluşturulmamış, buna bağlı olarak da karakterler bilinç durumlarının gerektireceği biçimde konuşturulmamıştır. Cem’in durumu buna bir örnek olarak gösterilebilir. Cem, “gerçekliğin olmadığını”¹⁷⁰ söyleyen, “Benim için hayat insanların dışında bir süreçtir.”¹⁷¹ diyen bir karakterdir, diğer yandan Brecht okumaktadır, Brecht’e hayrandır. Bu nasıl hayranlıktır! Brecht, yaşama sıkı sıkıya sarılır, yapıtlarında daima insana yönelik sorunları toplumcu bilinçle ele alır. İleri’nin romanında karakterler bunalım içindedir, ancak bu bunalıma neden olan toplumsal koşullar romana yansımamaktadır. Bu nedenle karakter tasviri, tipikleştirme eksiklidir.

Romanda gözlenen bir başka özellik, bazı bölümlerinde Cem ile yazarın konuşmalarının iç içe geçmesidir. Dolayısıyla roman, yazarın öznel hesaplaşmasını yaptığı bir yer olarak ortaya çıkıyor. Yazar, öznel sorununu, nesnel soruna, insani bir biçimde çıkaramamaktadır. Bu nedenle de roman insani sorundan uzak bir metin haline gelmektedir. Selim İleri, dışarıdan aldıklarını romanda biçimlendirirken dışarıyı, yani gerçekliği yansıtamamıştır. Bireyselliği içinde tipik olanı gösterememiştir. Romandaki karakterler Türk aydınınının tipiği değildir.

Sonuç olarak roman, yazarın kendi ideolojik çöküşünün göstergesi olduğu söylenebilir. İnsanın hiçliği, yalnızlığı, değersizliği, edilginliği

---

¹⁶⁹ İleri, *age*, 115 – 166. Akt. Cengiz Gündoğdu, “Anımsatıyorum”, *İnsancıl Dergisi*, s. 186 (2006): 5.

¹⁷⁰ İleri, *age*, 201.

¹⁷¹ İleri, *age*, 258.

mutlaklaştırılmaktadır. Romanda insani ve toplumsal mücadelenin boşluğu, insana güvensizlik okunmaktadır.

3.2.2. Devrimcilerin Uğradıkları İşkenceleri ve Baskıları Anlatan Romanlar

3.2.2.1. Erdal Öz: Yaralısın

Romanın Edebi Haritası

Mekan–Zaman:

Mekan, Türkiye'nin herhangi bir yerindeki hapisane ve işkencehanedir. Zaman muhtemelen 1973 yılıdır. Yazar zamanı şimdiki zaman kalıbıyla, geçmişe döndüğü bölümlerde ise geçmiş zamanı şimdiye getirerek kullanır. Geriye dönüşlerle kullanılan zamanda karakterlerin niçin cezaevine düştükleri anlatılır. Başkarakter için iki zaman kullanan yazar, son bölümde iki zamanı da birleştirir.

İşkencehane, romanda özellikle altı çizilen yerdir. Erdal Öz, işkencehanenin nerede olduğunun belli olmaması yoluyla, darbe sonrası ülkenin her tarafının bir işkencehaneye dönüştürüldüğünü anlatmak ister. Daima karanlık bir yer olarak ifade ettiği işkencehaneyi şöyle betimler: “Çevrene göz gezdirip yeni yuvanı tanımaya çalıştın: Üç yanı çırılçıplak duvar; önü demir parmaklık, daracık bir kafes. Karanlık.”¹⁷² İki mekanın daha öne çıkmaktadır. Birincisi hapisane avlusu, diğeri ise başkarakterin yattığı yataktır. Hapisane avlusu, tutukluların dış dünyayla yani gökyüzüyle rahatlıkla ilişki kurabildikleri bir alan olarak görülür. Aynı zamanda kendi varlık alanlarını attıkları voltalarla burada pekiştirmeye çalışırlar. Yatak ise başkarakterin işkencede yaşamış olduğu anlara dönüşler yaptığı mekandır; bunun yanında işkencede açılmış yaraların gizlenmesini sağlar.

Romanda mekan olarak geçen Türkiye'nin farklı yerleri ise, romandaki karakterlere yani Nuri'lere sıfat olmaktadır. Olaylar bu yerlerde küçük birer hayal gibi anlatılır. Ama buluşma noktası olarak yine koğuş gösterilir.

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Romanın kurgulanışında kullanılan karakterlerin hepsi aslında tek bir karakter tiplemesini taşır: Nuri. Karakterlerinin hepsinin adı Nuri'dir. Adlar, önlerine aldıkları sıfatlarla birbirlerinden ayrışır. Devrimci ya da Siyasi Nuri, Gılay Nuri, Efendi

¹⁷² Erdal Öz, **Yaralısın**, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1974), 134.

Nuri, Sarı Nuri, Kıdemli Nuri... Bunun yanında bir de işkenceciler vardır. Onların yüzleri daima karanlıktır.

Siyasi Nuri: Romanın başkarakteridir. Darbeden sonra arananlar arasındadır. Yakalanır. Siyasi şubece sorguya alınır, işkenceye uğrar. “Konus,” derler, ama ne konuşacağını bilmez. Hatta ne ile suçlandığını bile bilmez. Yapılan her türlü işkenceye karşı büyük bir direniş sergiler. Hiçbir şey söylemeden, hiçbir sorgu tutanağı imzalamadan tutuklanır. Koğuşta ise siyasi (devrimci) olduğundan kimse üstüne gelmez, hatta ondan çekinirler.

Gılay Nuri: Beşiktaş’ta yaşayan bir kabadayıdır. Sevdiği kadından dolayı hapse girer. Onu öldürmek için planlar yapar.

Efendi Nuri: Avluda hızlı adımlarla volta atan biri olarak anlatılır. Bu voltalar sayesinde kendini zinde ve sağlıklı bulur. Ona siyasi Nuri’den sonra koğuştaki en bilgili kişi gözüyle bakılır.

Kıdemli Nuri: Koğuşun ağasıdır. Üstünlüğünü gösterebilmek için şiddete başvuran, hapishane idaresiyle arası iyi olan biridir. Bütün Nuri’lere söz geçirir, ama Siyasi Nuri’ye bir şey diyemez.

İşkencecilerin kim oldukları açıklanmaz. Yüzleri karanlıktır. Erdal Öz, onları karanlık gözlükler takmış, cop şeklinde, kişiliksiz birer kukla olarak gösterir; içlerinden yalnızca birini “Gök gözlü, sarışın Amerikalı”lara¹⁷³ benzetmektedir. Burada darbenin, dolayısıyla işkencecilerin arkasında ABD’nin olduğunu vurgulamak istemiştir.

Olay Örgüsü:

Olay örgüsü, siyasi tutuklunun koğuşa gelmesiyle başlar. Yazar önce koğuş ve içindekiler hakkında kısa birer betimleme yapar. Hapishaneyi anlatırken, siyasi tutukluların kapatıldıkları koğuşlarda boş yer bulunmadığını, o nedenle kendisinin ya da başkarakterinin adı suçluların arasına yerleştirildiğini belirtir. Bu mekanı adı suçlular ile birlikte aktarmaya başlar. Önce Kıdemli Nuri ile tanışır. Kıdemli Nuri, Siyasi Nuri’nin yatacağı yeri gösterir. Burada yazar koğuş kıdemlisinin konumunu anlatır. Kıdemli Nuri’nin bu konumu romanın sonraki bölümlerinde de kendisini gösterir. Başkarakterin ağzından şunları söyler: “Koğuş kıdemlisinin koğuştakilere

---

¹⁷³ Öz, age, 198.

davranışını görüyor, ne zaman yakınından geçecek olsa ürperiyorsun. Koğuştakilere amansız görünmeye çalışan biri. Gördüğün kadarıyla kimseyle içli dışlı değil. Az konuşuyor, konuştuğu kimselerle de arasında belirli bir uzaklık bırakmaya çalışıyor.”¹⁷⁴ Yazarın belirlemelerinden de anlaşılıyor ki, Kıdemli Nuri, koğuşta iktidar kurmaya çalışmaktadır.

İkinci bölümde Siyasi Nuri'nin gözaltına alınması anlatılır. Yazar, burada daha sonraki bölümle de ilişkili bir durumu şöyle açıklar: “Dizlerin sızlamış, genzine o yapışkan is kokusu dolmuştu yine.”¹⁷⁵ “Genze dolan yapışkan is kokusu” vurgusu romanın önemli örgü bağlantılarından. Siyasi Nuri, sivil polislerin evi tamamen aramalarından sonra, gözaltına alınarak götürülür.

Üçüncü bölümde Kıdemli Nuri, koğuşta bulunan Nuri'lerden biriyle kavga eder. Bu kavga romanın itici motiflerinden biridir. Kıdemli Nuri'nin amacı, koğuşa yeni gelen birisine üstünlüğünü kabul ettirmektir. Ama koğuşa gelen siyasi bir kişi olduğundan, ona doğrudan teması söz konusu değildir. Bunun için Kıdemli Nuri, koğuştan birisini gözüne kestirir ve onunla kavgaya tutuşur. Bu kavga, herkesin birbirine bezediği, umursanmayan, suçluluk nitelikleri ne olursa olsun, hepsinin aynı görüldüğü, değersiz birer yaratık gibi değerlendirilen; Nurileşme sürecinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir.

Gözaltına alındıktan sonra, kendisinin ne ile karşı karşıya olduğunun farkında olan başkarakter, bu durumu şöyle açıklar: “...ansızın kudurmuştu doğa dışarıda. Gönünde ilk gece kopan fırtına doğaya yansımıştı sanki. Şimdi düşünüyorsun da o gece dışarıda, doğada kopan korkunç fırtınanın gerçekliğinden bile kuşkuya düşer gibi oluyorsun.”¹⁷⁶

İşkenceye götürülürken, işkence hücrelerine farklı yerlerden, farklı yollardan geçerek gidilmektedir. Erdal Öz, bu durumu şöyle açıklar: “Araba akışının oldukça sıkışık, tıkanık olduğu caddelerden güçlkle sıyrılıp kurtulduktan sonra hızla yola koyulmuştu otomobil. Çok dönüp dolaştırmışlardı. Nereden geçtiğinizi kestirme olanağınız kalmamıştı.” Burada işaret ettiği olgu aslında işkencenin dışarıdaki insanların gözünün önünde olup bittiğidir. Yazar romanın örgüsünü oluşturan bu öğelere bir yenisini de beş kişinin işkenceye götürüldükleri yerde ekler: Beş kişi

---

¹⁷⁴ Öz, *age*, 17.

¹⁷⁵ Öz, *age*, 21.

¹⁷⁶ Öz, *age*, 57.

sırayla işkenceye alınır. Bu beş kişi birbirini görmemektedir. Romanın başkarakteri sıranın kendisine gelmesini beklerken bir yandan sabırsızlanır, diğer yandan da müthiş bir ürperti duyar. Fiziki işkencenin belki de bu bekleyiştten daha iyi olduğunu düşünür. Sıra en son Siyasi Nuri'ye geldiğinde, yarım saat sonra bir futbol karşılaşması başlayacaktır. İşkenceciler maç izlemek için Siyasi Nuri'ye o gün işkence yapmaktan vazgeçerler.

Koğuş, romanın paralel akışında önemli bir yerdir; aynı zamanda Nurileşme sürecinin başladığı yerdir. Koğuş tek tipleştirilmiş kişilerle doludur. Dışarıdaki konumları ne olursa olsun, toplum ve adalet gözünde birer suçludurlar. Bu insanların hapisanedeki Nurileşme süreci, romanın başkarakteri Siyasi Nuri'nin koğuştaki diğer Nurilerle sohbetinden anlaşılmaktadır; sonunda kendisi de Nurileşir.

Olaylar arasında kurulan bağlar birbirini izlerken işkence de yavaş yavaş dozunu arttırmaktadır. Önceleri hakarete dayanan işkence, başkaraktere edilen “it olu it” gibi küfürler, yerini giderek şiddeti artan fiziki işkenceye bırakır: Yazar işkenceyi kaba dayaktan başlatır: “Yerde, belinin ortasına gömülen bir tekme ile kaskatı kesiliyorsun. Böylece, kışına, bacaklarına tekmeler aralıksız iniyor.”¹⁷⁷ Daha sonra işkencenin teknik ve dozu arttırılmış yöntemleriyle nasıl yapıldığı aktarılmaktadır: “İki kişiden biri sopaların, zincirlerin bulunduğu köşeye gidip, elinde, eskice kara deriyle kaplı, büyücek, yassı bir kutuyla dönüyor. Kutudan sarkan kablolar yerde sürünüyor.”¹⁷⁸

Başkarakterin, illegal ya da suç unsuru taşıyan kitaplarını yakmış olmasının vermiş olduğu eziklik ve suçluluk o kadar ağır basar ki, “Bundan sonra öldürseniz bile fayda etmez” gibi bir sonucu da beraberinde getirir. Siyasi Nuri, romanda anlatılanlar ışığında, işkence boyunca konuşmayarak işkencecileri çileden çıkarır. Yapılan işkencelerden dolayı vücudunda önemli yaralar oluşur. Romanın sonlarına doğru, tabanlarının parçalanmasından dolayı koğuşta ya da avluda yürüyemediği görülmektedir. Son olarak, adi suçluların bulunduğu koğuşta kendisini de bir Nuri olarak görür ve kendisini sıradanlaştırır.

Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması

---

¹⁷⁷ Öz, age, 99.

¹⁷⁸ Öz, age, 114.

Edebi harita ve Nesnel Harita arasında roman kişileri bir yana bir uyum vardır. Yazar, bu romanıyla 12 Mart darbesinin toplum üzerindeki baskı, devrimciler üzerinde de fiziksel işkenceleri bütün ayrıntıları ile açıklamıştır. Edebi haritada öne çıkan işkence sorunsalı, bütün yönleriyle toplumsal tek tipleştirilen insanlara ilişkin motifler olarak verilmiştir.

Mesaj:

Romanda işkence yapanlar ve işkence gören, herhangi bir nedenden dolayı tutuklanmış insanlar anlatılmaktadır. Erdal Öz, işkencecileri anlatırken hepsini birbirine benzetir. Hiçbirinin yüzünde duygu yoktur. Yazarın romanda önemle üzerinde durduğu şey, işkencecilerin kendilerini makineleştirmeleridir. Onlar, belli bir kimlik ve kişilikten yoksundur. Romana yazmış olduğu Önsöz'de Yaşar Kemal bu konuda şunları söyler: “Birisi sarışın, birisi esmer, birisi dazlak ama hepsi bir makinenin dişlileri gibi birbirinin aynı. Merhametlisi, merhametsizi yok. Onlar aletler.”¹⁷⁹ Böylece işkencecilerin sorumluluktan kurtulmuş oldukları belirtilmektedir. Erdal Öz, kimi zaman işkencecilerin yüzüne bakarak, davranışlarını ele alarak onlarda insan olmanın nüvelerini arar. Fakat bulsa bile, bu fikrinden çok çabuk uzaklaşıp tiksinti duyar. Böyle bir yaklaşımla okuyucuyu da işkencecilerden tiksindirmektedir. Romanda iki tip işkenceci çizilir. Birinci tip, işini mekanikleşmiş bir biçimde yapan, bir makinenin dişlisi gibi hareket eden, yani nereye nasıl elektrik vereceğini, nereye vuracağını bilen işkencecidir. İkinci tip işkenceci ise mekanik hareketleri yanında işini zevkle yapan kişilerdir ki, Erdal Öz bu işkencecilerin yüzlerini duvarda asılı coplara benzetir. Yazar, birer alet gibi, birer cop gibi davranan ve bazısı bu işten zevk alan işkencecileri başarılı bir biçimde aktarır okuyucuya. Erdal Öz önemli bir vurgu daha yapar, bu kişilerin yaptıkları işkenceyi ya da yaptıkları diğer şeyleri bilinçli bir şekilde yaptıklarını gösterir. Buradan hareketle işkencecilerin, işkence görenin kişiliğini öldürmek, insanlığını öldürmek için ustaca hareket ettiğini göstermeye çalışır.

Yazar, bir de yapılan işkenceler sırasında etrafı silen, dökülen kanları temizleyen bir kadını anlatır. Kadın o kadar mekanikleşmiştir ki, yapılan işkenceler, hatta sildiği kanlar karşısında bile yüzünde hiçbir duygu belirtisi görülmez. Erdal Öz, iç diyalog yoluyla bu kadınla ilişkiye geçmeye çalışır, kadına gerçekçiliğin dışına çıkmış, iyimser bir anlatım yüklemeye çalışır. Kadının yüz mimiklerinin bile hareket

---

¹⁷⁹ Öz, *age*, 4.

etmemesi, yapılan işkenceye ortak olduğunu göstermektedir. Ama Erdal Öz, bu kadından pozitif bir elektrik almaya çalışır. Bu durumyla kadının bunu bir iş olarak yaptığını vurgular. Yazar, bu tipi ele alırken onu haddinden fazla zorlamıştır.

İşkence, 12 Mart darbesini izleyen dönemde darbecilerin, toplumun siyasetleştirilmesinde devamlı olarak uygulamış oldukları baskı politikasının hapishanede yaşanan ayağını oluşturmaktadır. Toplum nezdinde uygulanan baskı ve yıldırma politikası devrimci sosyalistlere yöneltilen şiddeti de beraberinde getirmiş, binlerce kişi fişlenmiş, tutuklanmıştır. Hapishanelerdeki durum romanda şöyle anlatılır: “öbür koğuşlarda yer kalmamış diyorlar. Hepsi de siyasi. Sizinkiler. Her gün bir sürü siyasi geliyor. Çoğu öğrenci. İşçiler, öğretmenler, avukatlar, büyük okulların hocaları da varmış aralarında. Boyuna taşıyıp duruyorlar. Bakalım sonu nereye varacak.”¹⁸⁰ Yazarın kendisinin romanda anlattığı işkenceleri yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz. Ama onun işkence olgusunu anlatırken gösterdiği başarıyı, işkenceye uğrayanları anlatmada gösteremediği görülmektedir.

İşkencecilerde ve temizlikçi kadında gözlemlenen mekanik tavır, romanın başkarakterinde de vardır. Başkarakter, işkenceye uğramış birinin içsel değil, dışsal direncini yansıtır. Bu yansıtma mekaniktir. Böylece o, her türlü fiziki işkenceye direnir. Ancak bu durumda kişinin psikolojik çözümlemesi eksik kalmaktadır. Aynı mekanizm yüzünden başkarakterin işkencecilere niçin karşı durduğu, bu karşı duruşun temellendirilmesi zayıf kalmıştır. Politik duruşu tam olarak ortaya konmamış, sıradan birinin bir insanlık suçu karşısındaki direnişi sergilenmiştir. Yazar dönemin baskıcı ideolojisini işkence üzerinden başarılı bir biçimde sunmuştur. Ama her ne kadar Önsöz’de “insanın romanı”¹⁸¹ dense de, insanı bütünlüklü bir biçimde ele alamamış, sadece direnen bir mekanik insan profilini yansıtmıştır.

Roman evrensel olan nüveleri içinde barındırır. Erdal Öz, romanında “Sen” ikinci tekil şahsı kullanmakla romana çarpıcı bir yön getirmiştir. Böylece okuru romana çekmeye, hatta ona “Buradaki kişi sen olabilirdin” iletisini vermeye çalışır. Ancak bu “Sen” söyleminin yerine oturmuş olduğu da pek söylenemez Bu yüzden Murat Belge haklı bir eleştiride bulunarak şunları söyler: “Sen”i gördükçe bunu “O” diye okumaya çalışıyoruz, çünkü bu anlatılanların başımızdan geçmediğini biliyoruz.”¹⁸²

---

¹⁸⁰ Öz, *age*, 37.

¹⁸¹ Öz, *age*, 4.

¹⁸² Belge, *12 Mart Romanlarına*, 14.

Romanda kullanılan “mekanikleşme” ile gerçeküstücü bir imge gibi görülebilecek “Nurileşme” kavramları, “olgu”nun (işkence) nedenini daha net bir biçimde verilebilseydi, başarılı olunabilirdi. “Nurileşme”, İonesco’nun bireyin yok edilmesini simgeleyen “gergedanlaşma” kavramını anımsatıyor. “Mekanikleşme”, 12 Mart faşizminin bireyi yok edici tutumu için “Nurileşme”ye yardımcı kavram olarak kullanılabilirdi. Ama belki de bunun için İonesco olmak gerekirdi. Bu noktada Murat Belge’nin eleştirisini burada anmak gerekir: “Erdal Öz’ün romanında, soyut bir ‘varoluşsal sorunsal’ yer alıyor. İşkencecilerin eline düşen insanın, o yerlerdeki varoluşu, oraya gelinceye kadarki tarihinden önce geliyor. Çünkü o sadece bir “Sen”. Başına gelen şey, açıklaması olmayan bir olay ya da gene büyük harfle yazılmış Faşizm...”¹⁸³

3.2.2.2. Füzuzan: 47’liler

Romanın Edebi Haritası

Mekan – Zaman:

Mekanlar Erzurum, İstanbul ve İzmir’dir. Erzurum, baş karakterin çocukluğunun geçtiği mekandır. İstanbul, gençlerin devrimci mücadelelerine, İzmir ise burjuva yaşantısına mekan olmaktadır. Olayların geçtiği zaman ise 12 Mart 1971 muhtırasını izleyen dönemdir. Kimi bölümlerde serbest çağrışımlarla karakterlerin çocukluk dönemlerine ya da müdahale öncesinde Üniversite eylemlerinin yapıldığı tarihlere dönülür.

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Emine: 1947 yılında İstanbul/ Beşiktaş’ta doğmuştur. Çocukluğunun büyük kısmı Erzurum’da geçmiştir. Ailesinin memur olması, Anadolu’nun farklı yerlerini görerek tanınmasını sağlamıştır. İyiliksever biridir. Yaşamı ve yaşam karşısında aldığı konumu sürekli sorgular. Emine, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde öğrenci olduğu dönemde devrimci mücadeleye katılır. Eylemlerde, boykotlarda, protesto gösterilerinde yer alır. Verdiği mücadeleye inanan biridir. Bu durum işkencede “çözülmemesinde”, yani gördüğü işkenceye karşın polislere

---

¹⁸³ Belge, **age**, 15. Bu eleştiriye yakın bir eleştiriye de Berna Moran getirir. Ona göre Erdal Öz, karakterinin nasıl bir eyleme katıldığını belirtmez. Bkz. Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, 14.

istedikleri bilgileri vermemesinde görülür. Yaşadıklarıyla keskin, belli bir çizgiyi sürdürür.

Haydar: 1947 yılında Kars'ta doğmuştur. Ortaokulu Kars'ta, liseyi Erzurum'da okur. Yoksul bir ailenin çocuğudur, sınıf bilinci gelişmiştir. Üniversitede okurken öğrenci liderlerinden biri olur. Romanda kimi yerlerde babacan, iyi niyetli, hümanist bir tavır takınır. Olayları soğukkanlılıkla karşılar. Öyle ki, gözaltına alınacağı gece saat üç dolaylarında kapı zili çalındığında bile soğukkanlılığını korur.

Nüveyre: Emine'nin annesidir. Cumhuriyetin kuruluş döneminde yetişmiş, Cumhuriyet ilkelerine bağlı bir öğretmendir. Yükselmeyi seven, kendi bulunduğu sınıftan hoşlanmayan, bir üst sınıfa dahil olmaya çalışan biridir. Öğretmen olarak gittiği Anadolu kentlerinde daima kendini kent in ileri gelenlerinin arasında görmeye çalışır. Eşi ve çocukları üzerinde hakimiyet kuran, çocukların kendisinin istediği tarzda büyümesini isteyen biridir.

Seçil: Emine'nin ablasıdır; Emine'ye düşkündür. Seçil mutsuz biridir. Erzurum'da mutsuz bir öğrencilik hayatı yaşar, ardından sevgilisinden ayrılır ve İstanbul'a gönderilir. Burada evlenen Seçil, İzmir'e yerleşir ve şehrin sosyetesine karışır. Ancak bulunduğu yerden sıkılır, yaşam biçimi onu mutsuz eder. İki kez intihar girişiminde bulduktan sonra üçüncüsünde başarılı olur.

Melek: 1948 İstanbul doğumludur. Babası profesör, dedesi ise Kurtuluş savaşı gazilerinden olan Melek, burjuva ailesinden gelmesine karşın toplumsal sorunlara duyarlı biridir. Üniversitede öğrenci iken boykotlara katılır, devrimci mücadeleye girer. 12 Mart muhtırasının ardından işkence görür.

Cemşit: 1947 yılında Tunceli/ Hozat'ta doğmuştur. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi'nde okumaktadır. El becerisinin iyi olması, makinelerle uğraşmada ona ustalık kazandırmaktadır. Müdahaleden sonra o da işkence görür.

Zülkadir: 1947 yılında Siirt / Pervari'de doğmuştur. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğrencisidir. Öğrenci birliği liderlerindedir. Uzun boylu, zayıf, yanakları çökük biridir. İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen bir gösteride faşistlerce katledilir.

Şerife: 1948 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi öğrencisidir. Zülkadir'in sevgilisidir. Onun da sevgilisi gibi devrime ve toplumu ideallere bağlılığı tamdır. Kısa boylu biridir. Muhtıradan sonra o da işkence görür.

Olay Örgüsü:

Roman, ilk bölümden itibaren devrimcilere yapılan işkencelerin anlatılmasıyla başlar. İşkencenin vermiş olduğu acı ve duyduğu dayanılmaz gürültü, Emine'nin içe kapanmasına neden olmuştur. Bu nedenle Emine geçmişine gider, çocukluk anılarını hatırlar. Erzurum'da yaşadığı olayları; Kiraz'ın babaannesinin kayboluşunda Kiraz'a yardım ederek babaannesini araması için sergilediği tavır, ablası Seçil için aile büyüklerince görüşülmesi yasaklanan üsteğmene mektup götürmesi..., bu olaylardaki gözü karalığını, karşı duruşunu hatırlar. Romanın bazı bölümlerinde yazar Emine'yi cezaevinde yaşadıklarına, geçirdiği işkencelere götürür. Örneğin romanın başlarında Emine cezaevinde atıldığı hücreyi şöyle hatırlar: “Hücrede öylesine ince bir aydınlık matematiği yapmışlardı ki gölgesini bile salamıyordu kişi bulunduğu yere.”¹⁸⁴

Emine çocukken annesiyle Seçil'in bir kavgasına tanıklık eder. Bu kavgada mağdur olan Seçil'e acımış ve onun yanında olma kararı vermiştir. Seçil'in annesiyle kavga etmesinin nedeniyse, bir üsteğmen ile ilişkisinin olmasıdır. Emine annesiyle tartışmalarında, “Siz salt anlar gibi görünmeyi denersiniz. Beceriniz bilin ki buna da yetmiyor artık. Annelikle edindiğiniz en önemli bağ olan kan bağı bile çocuklarınızı yönetmeye yetmiyor. Çocuklarınızın sizi akılları ile beğenmeleri gerekirdi. O da çözüm değil. Çünkü sizin aklınız kurnazlık ile yer değiştirmiş.” der. Bu tartışma kuşak tartışmasına döner. Emine “Bizler Türkiyeliyiz” der, annesi ise “Biz de Cumhuriyetin ülkücü öğretmenlerindiniz.” diyerek karşılık verir.¹⁸⁵ “47'liler”, 1961 Anayasası için mücadele eden ve onun tanımış olduğu özgürlükleri savunan bir romandır.¹⁸⁶

Seçil'in intihar girişimi romanın önemli bölümlerinden biridir. Yazar romanı örerken burjuva yaşam tarzını Seçil üzerinden gösterir.¹⁸⁷

Zülkadir'in katledilmesi romanın önemli kırılma noktalarından biridir. Zülkadir'in annesi Siirt'ten gelir ve cenaze töreninde en ön saflarda durur. Yazar, Şerife ile Zülkadir'in aşkına da yer verir.

Emine en ağır işkencelere bile direnir. Örneğin Emine'nin cinsel organına elektrik verilir. Ancak Emine direngen, inatçı karakteriyle bütün bunlara dayanır. Emine

¹⁸⁴ Füzuan, **47'liler**, 6. bs. (İstanbul: Can Yayınları, 1990), 8.

¹⁸⁵ Füzuan, **age**, 63.

¹⁸⁶ Füzuan, **age**, 150.

¹⁸⁷ Füzuan, **age**, 190.

gözüaltından çıktıktan sonra annesiyle babası, Emine'yi Ankara'ya götürme konusunda aralarında konuşurlar. Ancak Emine gitmek istemez ve okulunu bahane ederek Ankara'ya gitmekten kendisini kurtarır.

Haydar'ın ağabeyinin Emine'yi görmeye gelmesi, Emine ile konuşmaları ona umut verir, yeniden canlandırır. Annesinden gelen telgraf ise Emine'yi derin bir sessizliğe gömer: Seçil intihar etmiştir.

Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması

“47'liler”, incelediğimiz 12 Mart romanları arasında en uzun olanıdır. Füzûzan 12 Mart sonrasında gelişen olayları yaşayan kişileri romanına yerleştirmiş gibidir. Yazar, romanına aldığı insanları hayatın kimi alanlarında çok iyi tanımaktadır. Ancak karakterleri politik hayat içinde kavramakta yetersiz kalmıştır. Yarattığı devrimci tiplerinin gerçeklikte karşılıkları yoktur. Romanda politik ve ideolojik bakımdan da 1960 sonrasında değil, öncesinin sorunsalları öne çıkmaktadır. Romanın büyük çoğunluğunda Anadolu köylerinin sefaleti, ülkenin geri kalmışlığı gibi sorunsallar işlenmektedir. Murat Belge romana ilişkin değerlendirmesinde şunları söylemektedir: “(Yazar) yasal çerçevenin dışına çıkmıyor, bu romandaki devrimciler de; ne eylem ne de ideoloji düzeyinde. Devrimcilikleri, Atatürk ilkeleri dışına çıkmayan bir popülizm olarak kalıyor. Dolayısıyla ahlaki kökenli, hümanist bir yurtseverlik sorunsalı olarak ortaya konuyor her şey.”¹⁸⁸ Emine'nin kimi yaklaşımlarında savunduğu devrimci çizginin 27 Mayıs darbesini savunan bir çizgi olması, edebi ve nesnel harita arasında bir uyumu göstermekten uzaktır. Örneğin Emine'nin işkencecilere verdiği bir cevap şöyledir: “Ne istediklerini bilemiyorum adamlarınızın benden. 27 Mayıs anayasasının koyduğu haklarla yasaların dışına çıkanlara karşı anayasayı savunmak için çabalıyoruz. Eğer bu suçsa biz bunu yaptık.”¹⁸⁹

Emine ve diğer devrimcilerin yaptıkları tartışmaların teorik düzeyi de zamanın devrimci gençlerininkiyle karşılaştırıldığında çok yetersizdir. Teorik söylem, “Sağ sol yok, boykot var!”, “Türkiye’de Türk subaylarının bile giremediği Amerikan üsleri var”, “Çalışan %90 gelirin %42’sini, kalan %10 nasıl %58’ini alabiliyordu bakalım”, “27 Mayıs demokratik özgürlükçü anayasasını savunup geçerli yasalar

¹⁸⁸ Belge, **12 Mart Romanlarına**, 12.

¹⁸⁹ Füzûzan, **age**, 254.

haline getirmek, halkımıza mal etmek görevimizdir”, “Daha çok Vietnam’lar”, “Mart 1970 bağımsızlık için ant” gibi sloganlardan oluşmaktadır.¹⁹⁰

12 Mart’a neden olan devrimci hareket, yalnızca antiemperyalist yönüyle görülünce, o zaman o, Atatürk ile Che Guevara’yı bir tutan ve bununla özdeşleştirilen bir hareket olarak anlaşılır. Emine’nin evinde hem Atatürk’ün, hem de Che Guevara’nın resimlerinin olması bu anlayışın bir göstergesidir:

“Atatürk mü bu, demişti annesi, hiç görmemiştım bu fotoğrafını.

-Evet, İstiklal Savaşı’nın eşsiz güzellikteki fotoğraflarından biridir. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal’in resmi. Görmemişsinizdir. Bilinenler çoğunluk Ş. Süreyya imzasıyla büyütölüp renklendirilmiş fotoğraflarıdır.”¹⁹¹

Çizilen tabloda devrimci gençliğin istekleri yasal, ayrıca ideolojik bakımdan meşruluk sınırları içinde kalmalarına karşın, hesabı verilmesi gereken şey, devrimcilerin eylemlerinin meşruluk sınırını aşmaları olmaktadır. Bu tablonun 12 Mart’ın nesnel haritasını verdiği söylenemez. Yapıt, en başta adıyla bir 12 Mart romanı olduğunu ilan etmesine karşın, onda öne sürülen savlarla ve verilen mesajlarla sanki bir 27 Mayıs romanı gibi görünmektedir.

Mesaj:

Edebi harita ile nesnel harita, birbiriyle uyumlu olmayınca, verilen mesajların sağlam bir taban bulması olanaklı değildir. Buna karşın Füzuzan’ın, romanında genel fikirler olarak verdiği mesajlar vardır. Bu mesajlar ve değindiği sorunlar on bir başlık altında toplanabilir:

-Aydın Sorunu:

Füzuzan, aydınların bir çıkmaz içinde buldukları mesajını verir. Aydınlar kendi aralarında ülke ekonomisi üzerine politik tartışmalar yapmaktadırlar. Ancak bu tartışmalar soyuttur. Ama romanın bazı bölümlerinde aydınların pratiğin içine girmeleri gerektiği mesajı da verilmektedir.

-27 Mayıs ve Getirisi:

Yazar, karakterleri aracılığıyla 27 Mayıs Anayasası’nın haklar ve özgürlükler açısından ileriye doğru bir atılım olduğunun altını çizer. Roman kimi noktalarda

---

¹⁹⁰ Füzuzan, **age**, 305.

¹⁹¹ Füzuzan, **age**, 180.

Kemalist ideolojiyi savunan bir tavır almaktadır. Verilmek istenen mesaj da bu doğrultudadır. Karakterler, çocukluklarında gerçekleşen 27 Mayıs darbesini coşkuyla karşıladıklarını belirtirler.¹⁹²

-Devrimci Mücadelenin Nedeni:

Bu sorunu Füzuran iki açıdan ele almaktadır: Birincisi, Emine'nin çocukluğunda ailesinde yaşanan bazı olaylara karşı verdiği mücadeledir. Bu mücadele, Emine'nin gelecekte de mücadelecisi bir karakter olacağını ipuçlarını vermektedir. İkincisi ise, ülkede verilen devrimci mücadelenin eşitsiz gelir dağılımından kaynaklandığı mesajdır.

-Halk Sorunu:

Füzuran halka verilen vaatlerin gerçek olması gerektiği mesajını verir. Halka her ne pahasına olursa olsun daima doğrular söylenmelidir, çünkü halk sömürge değildir.¹⁹³ Halkın sorunlarının doğru tahlil edilebilmesi için, iyi gözlem yapılmalıdır. Sanatın kullanımının da bilinçlendirme için iyi bir adım olduğu vurgulanır.¹⁹⁴

-Devrimciler Arası Teorik Tartışma:

Romanda teorik tartışmalara sık sık yer verilmektedir. Nihilizm, küçük burjuva sorunu, anarşizm, sosyal tahlil gibi konularda roman boyunca tartışmalar yapılmaktadır. Füzuran, dönemin bu tarz teorik tartışmalarını doğru ya da yanlış olduğu yönünde yargı vermeden yüzeysel biçimde aktarır.

-Küçük Burjuva İdeolojisi:

Füzuran, öğrenci eylemlerinin küçük burjuva karakterde olduğunu Haydar'ın ağzından söylemektedir.

-İşkence ve İnsani Tavrı:

Roman ilk bölümünden itibaren devrimcilerin karşılaştıkları işkenceleri sık sık dile getirir. İşkencenin bir insanlık suçu olduğu, işkence gören kişinin kadın olması durumunda işkencenin daha da ağırlaştığı belirtilir. İşkence karşısında sessiz

---

¹⁹² Füzuran, **age**, 150.

¹⁹³ Füzuran, **age**, 260.

¹⁹⁴ Füzuran, **age**, 207.

kalmanın, işkencecilere istedikleri bilgileri vermemenin takınılması gereken doğru tavır olduğu belirtilir.

-Eğitim Sorunu:

Okullarda ve Üniversitelerde verilen eğitimin soyut olduğu, gerçeklik ile ilişkisinin olmadığı, Türkiye'nin sorunlarına ilişkin olmadığı mesajı verilmektedir. Egemen sınıflar, eğitimi istedikleri biçimde, istedikleri doğrultuda, sosyal içerikten yoksun olarak vermektedirler. Üniversite eğitiminin kapitalist anlayışı yansıttığı, kapitalist yaşam biçiminin yeniden üretilmesine hizmet ettiği vurgulanmaktadır.

-Umutsuzluk:

Emine gözaltından çıktıktan sonra serbest bırakılır. Yaşadıkları devrime olan inancını yikmiştir. Sevdiğinin tutuklu olması Emine için çok büyük bir mutsuzluk kaynağıdır, bu nedenle büyük bir umutsuzluğa kapılmıştır. Emine böylece eve kapanır.

-Yeniden Umut ve Canlanma:

Eğitimsiz Kurban'ın Emine'yi görmeye gelmesi, Emine'nin geçim mücadelesi için gösterilen çabayı Kurban'da bir kez daha görmesi, umutlarını canlandırır.

-Yeniden Yıkılış:

Seçil'in intiharı, canlanmakta olan Emine'yi tekrar yıkar. Emine ne yapacağını bilemez. Yazarın Seçil'in intihar etmesiyle vermek istediği mesaj, mutsuz, amaçsız bir burjuvanın sonunda mutlaka bunalıma sürükleneceğidir. Roman bir kararsızlık mesajıyla ve çarpıtılmış insan motifiyle biter. Bu konudaki değerlendirmeyi Lukacs'ın şu sözlerine bırakmak istiyoruz: "Gerçekliğin çizilişinde çarpıtma da marazilik kadar vazgeçilmez bir yöntem olur. Oysa edebiyatın çarpıtmayı yerli yerinde kullanabilmesi, yani onu çarpıtma olarak görebilmesi için, bir normallik ölçüsü olması gerekir. Normallik edebi ilginin asıl amacı olmaktan çıktığı için böyle bir tipolojiyle bu değerlendirmeyi yapmak söz konusu olmaz. Kapitalist düzendeki hayat, çoğu zaman haklı olarak, insan ögesine çarpık bir biçim vererek yansıtır."¹⁹⁵

---

¹⁹⁵ Lukacs, **Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı**, 37.

3.2.2.3. Tarık Dursun K.: Gün Döndü

Romanın Edebi Haritası

Mekan-Zaman:

Olaylar İstanbul ile küçük bir kasabada geçer. İstanbul’da Kerim’in örgüte katılımı, eylemlerde görev alışı, yaşadığı ilişkiler, Kerim’in ve arkadaşlarının yaşantıları anlatılır. Küçük kasaba ise Kerim’in doğup büyüdüğü yerdir. Kerim’in burada babası, annesi ve kız kardeşiyle yaşadıkları anlatılır. Kasaba aynı zamanda Kerim’in tutuklanmasına da sahne olacaktır.

Romanda anlatılan olaylar 12 Mart muhtırasının ardından girilen dönemde geçmektedir. Olaylar Kerim’in etrafında, geriye dönüş tekniğiyle anlatılır.

Romandaki Belli Başlı Kişileri ve Özellikleri:

Kerim: Romanın başkarakteridir. 1947 yılında küçük bir kasabada doğar. İstanbul Üniversitesi’nde okuduğu dönemde devrimcilerle tanışır. Devrimci eylemlere, bir de adam kaçırmaya katılır. Öne çıkan tipik özelliği, çok iyi niyetli olmasıdır.

Hamza: Romanın kimi bölümlerinde sert söylemleriyle öne çıkan bir devrimcidir. İşkencede konuşmayan, direngen biridir. Kişiliğinin sertliği sevgilisine şiddet uygularken de ortaya çıkar.

Necla: Kerim’in sevgilisidir. Bir akşamüstü, arkadaş grubu içinde tanışmışlardır. Kerim’i çok sevmekte, ona çok güvenmektedir. Kerim onu örgüte katılmaya davet ettiğinde, onun bunu hiç tereddüt etmeden kabul etmesi, Kerim’e duyduğu güvenin göstergesidir. Adam kaçırmaya katılanlar arasında Necla da vardır.

Semay: Hamza’nın sevgilisi, Necla’nın arkadaşıdır. Necla ile birlikte kalmaktadırlar. Hamza’yla kavga ettikten sonra ortadan kaybolur. Ancak Hamza ile Kerim izini bulurlar, Hamza ile ilişkileri tekrar başlar.

Romanda olaylar bu dört karakter ile yardımcı karakterler çerçevesinde gelişmektedir. Dört ana karakterin romanda karakter özellikleri belirgindir. Diğer karakterler ise roman örgüsü içinde sadece görünür kaybolurlar.

Olay Örgüsü:

Romanda olay örgüsü işkence ile başlar. Ardından Kerim’in Necla ile tanışması anlatılır. Kerim, Necla, Hamza, Rıza, İbrahim ve Güner, Doktor Tezer Bey’i

kaçırırlar. Kaçırılan Tezer Bey öldürülür. Olayın ardından İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan edilir. Kerim, arkadaşları ile birlikte İstanbul'u terk etmeye karar verir. Bu arada Hamza eve geldiğinde tutuklanır. Gözaltında çok ağır işkencelerden geçer, aylarca hastanede yatmak zorunda kalır.

Kerim ise Necla'dan ayrıldıktan sonra bir yük treniyle memleketi olan küçük kasabaya varır. Gizlice annesi ve kız kardeşiyle görüşür. Kasabadaki bağ evinde saklanır. Daha sonra annesi, onun bağ evinde olduğunu babasına söyleyerek yakalanmasına neden olur. Burada babanın amacı oğlunun öldürülmesine engel olmaktır. Kerim tutuklanır, hapisten çıktıktan sonra da uzun süre kasabaya gitmez. Kasabaya tekrar gitmesi, kız kardeşi Şükran'ın evlenmesi vesilesiyle olur. Babasının gözleri artık görmemektedir. Annesi, kız kardeşi ve kız kardeşinin eşi tren istasyonundan onu yolcu ederler.

Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması

Edebi harita ve Nesnel Harita arasında roman kişileri bir yana bir uyum vardır. Yazar, 12 Mart darbesinin toplum üzerindeki baskısını, devrimciler üzerinde de fiziksel işkenceleri bütün ayrıntıları ile açıklamıştır. Edebi haritada öne çıkan adam kaçırma, teslim olma gibi motifler dönemine uygunluk teşkil etmektedir. Sözü edilen adam kaçırma olayı, gazetelere yansıdığı biçimiyle Elrom Olayı'nı çağrıştırmaktadır.¹⁹⁶ Kişi isimleri değiştirilerek olay romanın kurgusunda merkeze yerleştirilmiştir.

Mesaj:

Romanda 12 Mart darbesinin ardından devrimcilerin yaşadıkları baskılar, cezaevi ortamı ve işkence anlatılsa da, verilen asıl mesaj o dönemde devrimci eylemlere katılanların ne yaptıklarının ve nasıl yaptıklarının farkında olmamalarıdır. Yazar pişman olmuş bir devrimci portresi çizer. Küçük burjuva bilinciyle hareket eden başkarakter, devrim sürecinde her şeyin yolunda gideceğini, sonucun iyi olacağını düşünür. 12 Mart muhtırasının ardından kendilerine karşı “balyoz hareketi” gerçekleştirildiğinde ise gerçekliğin, imgeleminde yaşadığı gibi olmadığını görür. Bu

---

¹⁹⁶ Elrom Olayı: 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom, Mahir Çayan'ın önderliğini yaptığı Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi'nce kaçırılması olayıdır. (Bkz. Turhan Feyizoglu, Mahir, İstanbul: Su Yayınevi, 1999)

durum, roman karakterlerinde bir bilinç yenilgisi olmaktadır. Tam da burada küçük burjuva bilincinin tutarsızlığını görmekteyiz.

Yazarın romanda yaptığı sosyolojik belirlemeler başarısız kalmaktadır. Örneğin devrimcilerin eylemleri yalnızca adam kaçırmaya gibi olumsuz bir nokta üzerinde yoğunlaştırılır. Örneğin: “Biz bir adam kaçırdık” dedin. “Bunu yapmamız gerekiyordu, yaptık. Karşılığında bazı şeyler bekliyoruz. Sen de biliyorsun bunu. Tehlikeli bir işe girdik. Sonun ne olacağını bilmiyoruz.” Bu sözlerle adam kaçırmaya neden gerekli olduğu söylenmiş mi olur? “Bazı şeyler bekliyoruz” derken bekledikleri şeyler nelerdir? Bu gibi sorulara yazar romanda yanıt vermemektedir.

Yazar, Mahir Çayan’ı savunmak amacıyla onu temsil eden karakterin ağzından, örgütün kuruluş amaçlarını açıklar. Ancak bu savununun doğru olmadığını birçok eleştirmen ifade etmiştir. Örneğin, Murat Belge bu durumu şöyle dile getirir: “Mahir Çayan’ın savunmasında ve başka yazılarında bazı politik gerekçelerle ‘Sol Kemalistler’ edebiyatı yapması, bazı cunta ilişkileri düşünmesi eleştirilebilir. Ama Mahir Çayan bununla savunulamaz.”¹⁹⁷ Benzer bir eleştiri de Fethi Naci, yazarın romanın başına İsmet İnönü’nün devrimciler için söylediği “Bunlar, nihayet memleket çocuklarıdır.”¹⁹⁸ sözünü alması nedeniyle yapar, devrimcilerin böyle bir yaklaşımla savunulamayacağını söyleyerek, “Kimleri kimlere karşı mazur göstermek istiyor Tarık Dursun?” diye sorar.¹⁹⁹

Mahir Çayan’ı simgeleyen karakter, kurmayı amaçladıkları örgütün ilkelerini şöyle anlatmaktadır: “İlkelerimizi şöyle düşündüm: Cumhuriyetçilik baş koşuldur, milliyetçilik temeldir, devletçilik kalkınmanın yöntemidir, laiklik cumhuriyetin tamamlayıcısıdır, halkçılık vazgeçilmez yöntemdir. Milletin içinden halk ve ayrıcalıklı sınıflar ayrımı, milleti ikiye ayırıp tehlikeli çatışmalara yol açan bir durumdur. Milli birliği sağlamlaştırmak kaçınılmazdır.”²⁰⁰ Fethi Naci’nin devrimci karakterin bu sözlerine ilişkin yorumu şöyledir: “Tarık Dursun’un rolünü ezberleyememiş bir oyuncudan farkı yok; o kötü oyuncular suflörden medet umarlar ya, Tarık Dursun da suflör yerine geçecek kaynaklar bulmuş, onlardan yararlanıyor: Polis raporları, mahkeme tutanakları.”²⁰¹ Ardından Fethi Naci, romanda yanıtız

¹⁹⁷ Belge, **12 Mart Romanlarına**, 11.

¹⁹⁸ Tarık Dursun K. , **Gün Döndü**, (İstanbul: Köprü Yayınları, 1974), 7.

¹⁹⁹ Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye’de Roman**, 417.

²⁰⁰ Tarık Dursun K. , **age**, 123.

²⁰¹ Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye’de Roman**, 417.

kalan bazı sorular sıralar: “O gençler hangi koşullar içinde o duruma gelmişlerdir, nasıl bilinçlenmişlerdir, çıkmazlarının nesnel nedenleri nelerdir... gibi sorular belli ki Tarık Dursun K’nın kafasını pek kurcalamamış.” Fethi Naci, romandaki tek insani dramın babanın oğlunu ihbar etmesi olduğunu söyler. Ancak babanın ihbardan sonra geçirdiği dönüşümü, yaşadığı çelişkileri yazarın anlatmayarak bunu da yarım bıraktığını söyler.²⁰²

Fethi Naci, Kerim’in de nesnel koşulları içinde, onu kendisi yapan koşullar içinde çizilmediğini, ona ilişkin anlatılan pek çok şeyin, örneğin çocukluğunun, anne ve babasıyla ilişkisinin, ilk aşkının, öğrenciliği ve çıraklığının, kasaba yaşamının, hapishanedeki durumunun roman içinde bir gelişmeyi sağlamaktan çok süsleme öğeleri olarak kaldıklarını belirterek başkarakterin portresinin çizilmesinin de eksik bırakıldığını söyler.²⁰³

Mesajın yanlış verildiğini, son olarak yine Fethi Naci’nin sözleriyle özetleyelim: “Tarık Dursun K, Gün Döndü’de çok şey anlatmak istemiş: 12 Mart sonrası dönemi, eyleme katılan gençler, gençlerin yurt sorunları üzerindeki düşünceleri, işkenceler, babalar ve oğullar, yargılanmalar, memleketin genel havası... Ne var ki Tarık Dursun’un bu konulara yaklaşımının, yeni kişiler aracılığıyla çağdaş sorunları tartışmaya girişmek gibi, romanımıza bir açılım getirmek gibi kaygılarla bir ilintisi yok. Çünkü bunun için zihni hazırlığı yok.”²⁰⁴

3.2.3. Toplumsal Sorunları Roman Karakterlerini Tipleştirerek Veren Romanlar

3.2.3.1. Kemal Bekir: Kanlı Düğün

Romanın Edebi Haritası

Zaman-Mekan:

Mekanlar, bir Anadolu ilçesi ile İstanbul ve Ankara’dır. Roman, 12 Mart müdahalesi sonrası dönemde (1974 yılında), iki devrimcinin Anadolu’da bir ilçeye gelmesi ile başlar. Olaylar bu ilçede geçecektir. Bazı bölümlerde devrimcilerin ilçeye gelmeden önce İstanbul’da yaşadıkları da anlatılacaktır.

---

²⁰² Fethi Naci, **age**, 418.

²⁰³ Fethi Naci, **age**, 419.

²⁰⁴ Fethi Naci, **age**, 416.

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Hakkı: Üniversiteyi bitirmiş, bir yere atanmıştır. Üniversitede okuduğu dönemde eylemlere katılmış, ancak sonradan devrimci hareketten uzaklaşmıştır. Esnaf çocuğudur. Kendisini, onu büyük kentte okuttukları için ailesine karşı sorumlu hissetmektedir. Çocukluktan beri aile, din, gelenek görenekle ayırında olmadan bulunduğu çevreye hazırlanmıştır. Yetişkinliğinde durumun ayırında olması karşısında ise aidiyetini bu kez “sorumluluk”, “çevreye saygı” gibi avuntularla kurmaktadır.

Hüsnü: Hakkı'nın arkadaşıdır. Yazar ikinci bölümde Hüsnü'yü belirginleştirir. Hüsnü'nün üyesi olduğu sol örgüt, 12 Mart darbesinin ardından dağılmıştır. Hüsnü, Hakkı ile birlikte geldiği ilçede devrimci mücadeleye girmeyi tasarlamaktadır. Halkın yakında patlayacağı, devrimcilerin mücadelesine el vereceği sanısı içindedir. Aynı inanış Hakkı'da da görülür.

Ahmet Enişte: Ağa çocuğudur, daha sonraları ticarete atılmıştır. İlçenin önemli, varıl kişilerindedir, bir mağazası vardır. Gösteriş meraklısıdır. Dilediği zaman kentli gibi davranır, dilediği zaman da yörenin alışkanlıklarına uyar. Feodal yapının kapitalist yapıyla iç içe geçmişliğinin simgesidir. Hakkı'nın teyzesinin kızıyla evlidir.

Yücel: Sabir Paşa'nın torunudur. O da bir sol örgütün üyesidir. 12 Mart sonrası kimileri gözlerden uzak olmayı seçmiş, Yücel ise mücadelesine devam etmeye karar vermiştir. Katledilir.

Nejat: Bir şirkete danışmanlık yapmaktadır. İşi ile evi arasında mekik dokur. Tekdüze, içi boş yaşantısını düzen sayar. Günü dakikası dakikasına programlanmıştır ve o bu programın dışına çıktığında rahatsız olur. Her gün karşılaştığı, tokalaştığı insanlardan tiksindiği için eve gelir gelmez yaptığı ilk iş yıkanmaktır. Romanda burjuva toplumundaki yabancılaşmanın tipik örneğini oluşturur.

Nesrin: Nejat'ın eşidir. Varlıklı bir aileden gelir. Kolej mezunudur. Rahatına düşkündür. Gerçek yüzünü kimseye göstermeyen, sahte tavırlar arkasına gizlenen, yabancılaşmış bir bireydir.

Seyfullah: Nejat'ın babasıdır. Toplumsal amaçlarla Anadolu'nun kurtuluş mücadelesine katılmış, fakat sonraları amacına yabancılaşmış biridir. Cumhuriyet

kurulduktan sonra arsa parselleme işine girer. Toplumsallığı bir kenara bırakır, bireyciliği, çıkarıcılığı ön plana çıkar.

Komiser Rıza: Pol-Der üyesi bir polistir. Kendince adaletli ve kanunlara uyan, haksız yere insanların yargılanmasına karşı olan bir komiserdir.

Olay Örgüsü:

Olaylar, Hakkı ile Hüsni'nün birlikte yaptıkları bir tren yolculuğu ile başlar. Hakkı üniversite yaşamının bir döneminde devrimci mücadeleye yakınlık duymuş, birkaç eyleme katılmıştır. Ancak artık mücadeleden uzaklaşmak, evlenerek yaşamında yeni bir dönem açmak istemektedir. Hüsni'nün amacı ise devrimci mücadeleyi sürdürmek, bunun için de bir süreliğine İstanbul'dan uzaklaşarak gözlerden ırak bir yere sığınmaktır. Ancak tamamen zıt amaçlarla çıktıkları bu yolculuk ikisini de ölüme götüren bir sürecin başlangıcı olacaktır. Bu sonuca, olay örgüsü kurgusunda bir paralellikle varılır. Bu paralellik, Hakkı'nın düğünü için yapılan hazırlıklarla Hüsni'nün yakalanması için yapılan operasyon hazırlıklarının eş zamanlı olarak ilerlemesiyle verilmiştir.

Hakkı bir aylığına yıllık izine ayrılmıştır. Bu süre içinde ilçeden, ailesinin kendisi için bulduğu bir kızla evlenecektir. Hüsni'nün ilçeye gelişindeki asıl neden ise ilk bölümde açıklanmaz. Hüsni yalnız Hakkı'nın eniştesi Ahmet'e şöyle bir açıklama yapar: "Zaten Hakkı'ynan sözümüz vardır birbirimize. İkimiz de birbirimizin düğününde hazır bulunacaktık."²⁰⁵

Yücel karakterinin ortaya çıkmasıyla birlikte Hüsni'nün bu yolculuğunun nedeni anlaşılır: Hüsni'nün Yücel aracılığıyla yardım ettiği bir grup devrimciyi polis yakalayarak gözaltına almıştır. Arkadaşları polise Yücel'in ismini verdikleri takdirde kendisinin de yakalanabileceğini düşünen Hüsni, İstanbul'dan uzaklaşmak istemiştir. Ancak Hakkı, ondan kuşkulandığından Hüsni, yaşadığı olayları Hakkı'ya onun anlayacağı şekilde, çarpıtarak anlatır, onu inandırmaya çalışır. Radyodan sıkıyötenim bildirimleri okunur.

Memlekete vardıklarında Hakkı'nın varsıl eniştesi Ahmet, Hakkı'ya kendisi gibi ticaretle varsıllaşmış biri olan Kızıklı Sinan'ın kızını ister. Düğün hazırlıkları başlar. Bu sırada ilçeye geldiği ilk günlerdeki tedirginliğini üzerinden atan Hüsni, radyoda kötü haberi duyar: Öğrenci yurdundan ayrıldıktan sonra evlerinde kaldığı üç

²⁰⁵ Kemal Bekir, **Kanlı Düğün**, (İstanbul: Ceylan Yayınları, 1997), 17.

arkadaşı, kendisine yataklık ettikleri gerekçesiyle tutuklanmışlardır. Hüsni İstanbul'daki üç arkadaşının başını yakmakla suçlar kendini. Sıkıntısını, suçluluğunu Hakkı'ya anlatmak ister, ama başaramaz. Babasının evine gideceğini söyler. Hakkı ise Hüsni'nün bu garip durumunu anlamaya çalışmak yerine, bu ani gidiş karşısında çevrenin şaşıracağını düşünür.

İstanbul'da ise biri komiser, ikisi polis, üç sivil memur Yücel'in doğup büyüdüğü Sabirpaşa apartmanına gelirler. Evin hizmetçisi Emine, Yücel'in üvey ablası Nesrin'i durumdan haberdar eder. Nesrin Yücel'in arandığını kocası Nejat'a anlattığında Nejat, umursamaz. Aslında o, durumu önceden bilmektedir. Gazetelerden okumuş, ama bunu eşine söyleme gereği duymamıştır. Yücel, daha sonra kaçarken öldürülecektir.

Hüsni'nün babası, oğlunun arandığını radyodan duyar. Yazar bilinç akışı tekniğini kullanarak babayı oğlunun çocukluğuna götürür. Oğlunun zaman içinde konuşmalarının değişmesinden, ondaki dönüşümü anlar.

On ikinci bölümde olaylar, Hüsni'nün ailesinin çevresinde gelişir. Kaşlı ailesi Anadolu'da küçük bir ilçede yaşamaktadır. Bu ilçe, Hakkı'nın ailesinin yaşadığı ilçeye hem yakın, hem de benzerdir. Çocukluğunu anımsayan Hüsni kendi dünyasına kapandığı için, dış dünyada yapması gerekenlerle bağlantıyı son anda kurabilir. Yakalanmamak için yapması gereken pek çok şeyi son anda akıl edebilmiştir. Eve geldiğinde babası dışında evdeki herkese güvenir. Babasının ne tepki vereceğini bilemezler. Baba eve geldiğinde, oğlunu görünce bayılır. Ayıldığında ağlamaya başlar. Oğlunun kaçtığını ihbar etmek için savcılığa gider. Aslında oğlunu kurtarmak isterken, onun ölümüne varacak süreci başlatmış olur. Hüsni, ailesinin yaşadığı ilçeden kaçarak Hakkı'ların ilçesine gelir. Gültekinlerin evine sığınır.

On beşinci bölüm, Hüsni'nün yerini belirlemekle görevlendirilmiş polis memurunun kalabalık tren istasyonuna ayak basmasıyla başlar. İstanbul'dan ilçeye gelen polis memuru, İlçe Emniyet Müdürlüğüne giderek Komiser Rıdvan ile görüşür. Hüsni Kaşlı adlı "anarşistin", arkadaşının düğününe gelmiş gibi yaparak bu civardaki bir ilçede gizlendiğini söyler. Böylelikle ilçeye gelişi daha önce polisin dikkatini çekmeyen Hüsni'nün yeri tespit edilmiş olur.

Son bölümde yazarın tüm eser boyunca hazırlıklarını anlattığı düğünün hemen ardından operasyon gerçekleşir. Açıktan yapılan düğün hazırlıklarının yanında, son derece gizli yapılan operasyon hazırlıkları da sürmektedir. Operasyon için görevlendirilen bir özel tim, düğün sabahı oldukça erken saatlerde ilçeye ulaşır. Geleceklerinden ilçe karakolunun komiseri Rıdvan'ın dahi haberi yoktur.

Komiser Rıdvan, kendisine düşen görevi yerine getirmek için Hüsnü'yü göz hapsine aldırır. Hüsnü'nün kaldığı ev, görüştüğü kişiler belirlenir. Düğünü izleyen günlerde ilçeden ayrılacağı bilinir, bu nedenle operasyon için düğün sonrası uygun görülür. Hakkı, operasyon yapılacağını, düğünün bitiminde kuzeni Cahit'ten öğrenir. Bu nedenle eşi Münevver ile birlikte olamaz. Hesap sormak için Hüsnü'nün kaldığı, dayısının evine gider. Hüsnü'ye ağır hakaretler eder. Kendisini kurtarabilmek için, Hüsnü'nün teslim olmasını ister. Hüsnü ise kaçmaya, kaçamadığı takdirde ölmeye karar verir. Hüsnü, Hakkı'nın dayısının çocuklarının oyuncak tabancasını da yanına alır. Hakkı sağlıklı düşünecek durumda olmadığından, teslim olmaksızın Hüsnü ile birlikte ilçeden ayrılıp İstanbul'a gitmeyi, sıkıyönetim mahkemesine onu ihbar etmeyi düşünür. Hüsnü ilçeden ayrılmaya karar verince, Gültekin onu nereye isterse oraya bırakacağını söyler. Hüsnü ile Hakkı'yı bağ evine bırakıp döner. Gültekin, hemen karakola götürülüp sorgulanır. Dövülmesine karşın bildiklerini inkar eder. Komiser Rıdvan, babasına işkence yapılabileceği tehdidiyle onu konuşturur. Gültekin'den Hakkı ile Hüsnü'nün bağ evinde olduğunu öğrenen şef, oraya doğru harekete geçer. Hakkı ile Hüsnü bağ evinde sarılır. Hüsnü'nün yüreklendirmesiyle arka kapıdan kaçmaya çalışan Hakkı vurulur. Hüsnü ise elindeki oyuncak tabancayla "Yaşasın Devrim"²⁰⁶ diyerek ileri atılır. O da öldürülür.

Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması

Edebi harita ile Nesnel Harita arasında roman kişileri bir yana tam bir uyum vardır. Yazar, bu romanıyla 12 Mart döneminden bir kesiti belgelemek istemiştir. 12 Mart öncesi ve sonrasına tanık olan yazar, devrimcileri, burjuvaları, küçük burjuvaları, yoksul kasaba insanlarını, işçileri, vs. ihanetleri ateşli bir biçimde anlatır. Devrimcilerin sonunun ne olacağını ipuçlarını romanın başlarında verir. Burjuva ilişkileri yabancılaşan insan motifleriyle, kasabadaki orta sınıfın ilişkileri feodal biçimlerle verilir. Devrimci gençlerin eylemleri de onların ilişkilerinin göstergesidir. Tüm bu göstergeleri nesnel haritada bulmak mümkündür.

²⁰⁶ Kemal Bekir, *age*, 484.

Mesaj:

Kemal Bekir “Kanlı Düğün” romanıyla Türkiye’nin bir panoramasını verir. Yazar, devrimciler, dönekler, ajanlar, polisler, faşistler, burjuvalar, feodaller, köylüler vs. toplumun her sınıfından insanları “tipleştirmiştir”. Onları, onlar nasıl hareket ederse öyle vermiştir. Bu nedenle yazar, gerçekçi edebiyat açısından başarılı tipleştirmeler yapmıştır. Toplumsal olayları doğru nedensellikleriyle ortaya koymuştur. Üniversite olaylarını, katledilen devrimcilerin cenaze törenlerini, egemen ideolojiyi, burjuvaların yabancılaşmasını ve batı özentisini, kirli bürokrasiyi, yargısız infazları, toprak rantlarını, vs. gerçekçi bir çizgide göstermiştir. Lukacs yazarın bu durumunu şu cümlelerle aktarır; “Her önemli gerçekçi sanatçı yaşam deneyimlerinden elde ettiği materyale kendince bir biçim ve üslup kazandırır ve bunu yapmak için de diğer birçok şeyin yanı sıra, soyutlama tekniklerinden yararlanır. Fakat amacı nesnel realiteyi yöneten yasalara nüfuz edip bunların gerçeğini kavramak, dolayimsız olarak algılanabilen toplumu oluşturan ilişkiler ağını ortaya çıkarmak ve bunu anlaşılır, görünür kılmaktır.”²⁰⁷

Romanda doğru bir bilinç akışı kullanılmıştır. Örneğin Hüsnü’nün arandığını duyan babası, oğlunun çocukluk yıllarına döner. Böylece biz burada Hüsnü’deki değişimi görürüz. Yazarın kendisi, Türkiye sol hareketinin henüz olgunlaşmamış koşullarında mücadele vermiş biri olduğundan şimdiki mücadelenin de başarıya ulaşamayacağını, romandaki devrimci karakterlerin katledilişiyle gösterir. İlçeye gelen sivil polislerce de yargısız infazlar gösterilir. Kemal Bekir’in bir diğer başarısı da kasaba ve kentlerdeki sosyal-ekonomik olaylarla ilgili nesnel mesajlar vermesidir. “Kanlı Düğün”, gerçekçi edebiyatın iyi bir örneğidir. Romanın gerçekçi olması, kullandığımız yönteme uygun yanıtlar vermesini sağlar.

3.2.3.2. Sevgi Soysal: Şafak

Romanın Edebi Haritası

Mekan-Zaman:

Mekan Adana’dır. Bu da işçi Ali’nin evi, Emniyet Müdürlüğü, Adana sokakları diye ayrıntılı olarak verilebilir. Zaman tek bir gece ile sınırlıdır. Olayların geçtiği tarih,

---

²⁰⁷ George Lukacs’tan aktaran, Cengiz Gündoğdu, **Taşkıran**, 331.

net olarak belirtilmemekle birlikte, 1970-1980 yılları arasındaki bir zaman dilimine denk düştüğü söylenebilir.

Belli Başlı Kişiler ve Özellikleri:

Ali: Alevi bir işçidir. “Ecevitçidir”. Bu deyim, 1960’lı ve 1970’li yıllarda CHP içinde İsmet İnönü’ye muhalefet eden Bülent Ecevit’in destekçileri için kullanılmaktadır. Ali dürüst, sınıf bilinçli bir işçidir. Ali karakterinin kuruluşu, Sevgi Soysal’ın halktan kişileri eleştirmemesine, hatta zaman zaman idealleştirmesine bir örnektir. Ali gözaltına alındığında dayak yer, ancak dayak karşısında sinmez. Kendisini döven polis memuruna aradan bir süre geçtikten sonra “Ha siktir len!”²⁰⁸ deyebilmektedir. Yazarın Ali’den son kez söz edişi de onun sınıf bilinçli tavrını göstermek içindir: Ali’nin çalıştığı fabrikanın müdürü olan Muzaffer Bey, üç günlük yevmiyesini keser. Yazar bu durum karşısında Ali’nin sinmeyip hakkını arayacağını, “Haksız kesilen yevmiye üzerinde duracak. Üç günlük de olsa, hakkını alacak. Mutlaka.”²⁰⁹ sözleriyle anlatır.

Mustafa: Ali’nin yeğenidir. İşçi bir ailede doğmuş, yine bir işçi olan dayısı Ali’nin desteğiyle okuyabilmiştir. İstanbul’da okuduğu dönemlerde öğrenci hareketleri içinde yer alır, kendisi gibi öğrenci olan Güler ile evlenir. Ardından Matematik öğretmeni olarak Urfa’ya tayini çıkar, oraya yerleşirler. Bu arada Mustafa tutuklanır, on dört ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılır.

Mustafa, küçük burjuva devrimcilerini simgeleyen iki karakterden biridir. Bir işçi sınıfı ailesinden gelmesine karşın, öğretmen olarak sınıf atlar. Bu iki sınıf arasında kalmışlık durumu nedeniyle sürekli kendini sorgular, küçük burjuva kimliği ile devrimci kimliği sürekli birbiriyle çatışır. Tutuklu kaldığı dönemde cezaevinde tanıştığı Ahmet, Mustafa’nın açmazını şöyle dile getirir: “Örneğin siz öğretmenler, tipik küçük burjuvalarsınız. Bütün yaşantınız ve tavırlarınızla. Sen öğretmenliği, küçük burjuvalığı seçmişsin, ama bir yandan içinden geldiğin sınıfın ideolojisine sahip çıkmak istiyorsun. Olmaz, iki şey birden seçilmez.”²¹⁰ Tahliye edildikten sonra Mustafa da akrabası olan avukat Hüseyin’e durumlarını tahlil ederken şunları söyler: “İşte bizleri zayıflatan bu. İçinden geldiğimiz bir sınıfa, fark etmeden özenmek. Çünkü yıllarca tahsili filan hep sınıf atlamak için yapmışız. Yıllarca bunun için

²⁰⁸ Sevgi Soysal, **Şafak**, 2.bs. (İstanbul : İletişim Yayınları, 2003), 23.

²⁰⁹ Soysal, **age**, 38.

²¹⁰ Soysal, **age**, 77.

sıkıntı çekmişiz. Kendimize ait olması gereken bir ideolojiyi keşfettiğimizde, daha doğrusu keşfettirildiğimizde bocalıyoruz. Çok yatırım yaptığımız bir şeyden zor mu vazgeçiyoruz, nedir? İçinde bulunduğumuz koşulları değiştirmeyi o kadar uzun bir süredir kafaya koymuşuz ki, bu olanaklar elimize geçmeye başladığında, istemesek de sarılıveriyoruz. Ancak, sınıf değiştirmeye özenmemiş bir işçi, gerçek bir devrimci olabilir. Bir de, işçi sınıfı ideolojisi adına, kendi sınıflarını değiştirebilenler.”²¹¹ Burada görülmektedir ki yazar, Mustafa’nın devrimci olmakta zorluk çekmesini sınıf değiştirmeye özenmesine bağlamaktadır. Küçük burjuva aydınının durumuna eğilmek isteyen yazar, Mustafa’nın anıları aracılığıyla başka örnekler vererek aynı konuyu tartışır. Mustafa’nın cezaevinde yattığı dönemde tanıdığı bir diğer devrimci olan Doğan, bir fabrikatörün oğludur, burjuva ailesinden gelmesi nedeniyle kendisini adeta borçlu hissetmekte, bunun bedelini ödemek istemektedir. Bu nedenle cezaevi koşullarının ağırlaştırılmasından yanadır. Onun bu tutumunu, tutuklulardan işçi Nuri şöyle yorumlar: “Biz burada sefilleri oynamaya özenmiyoruz senin gibi. Acıyı, zoru, açlığı falan bebelikten biliriz.”²¹²

Oya: Romanda küçük burjuva devrimcilerini simgeleyen diğer karakterdir. Oya evli ve iki çocuk annesi bir yazardır. Örgütlü mücadele içinde değildir, ancak yazılarında komünizmi övmek suçundan hüküm giyer. Hapisten çıktıktan sonra Adana’ya sürgüne gönderilir. Romanın konusunu oluşturan olayların geçtiği sırada sürgünlüğünün bitmesine bir hafta vardır. Oya da Mustafa gibi küçük burjuvalık ile devrimcilik arasında çatışma yaşamaktadır. Ancak Mustafa ile arasında şöyle bir fark vardır: Mustafa işçi sınıfından bir aileden gelmektedir, sonradan öğretmen olarak sınıf atlamıştır. Oya ise sınıfsal köken olarak zaten küçük burjuvadır. O içinden çıktığı sınıfa karşı, işçi sınıfından yana tavır almayı seçmiştir, ancak sürekli bocalamaktadır.

Oya, Mustafa ile tanıştıklarında hemen aralarında bir ortak duygu olduğunu sezer. Bu duygu, “kendini beğenmeme, kendinden hoşnut olmama duygusudur.”²¹³ Bunun nedeni, yaşadıkları iç çatışmadır. Oya’nın yaşadığı iç çatışma, Ali’nin evindeki yemek davetine giderken düşündüklerinde dışa vurulur. Oya daveti otel odasında yalnız kalmaktan sıkıldığı için kabul etmiştir. Ancak daha sonra kendini hatalı bulur, bu tavrını eleştirir. Kendisi hakkında “Yaşanan bunca şeye, deneye rağmen kendisini

---

²¹¹ Soysal, **age**, 78.

²¹² Soysal, **age**, 193.

²¹³ Soysal, **age**, 55.

olayların akışına bırakan bir küçük burjuvaydı, o kadar.”²¹⁴ diye içinden geçirir. Oya ilerleyen bölümlerde de pek çok davranışından ötürü kendini benzer biçimde suçlar. Örneğin, gözaltına alındıklarında Emniyet Müdürü Zekai Bey Oya’yı sorgularken “onca erkek içinde ne aradığını” sorar. Namusu sorgulanmaya kalkışılan Oya hemen savunma tavrı alır. Namusunu, farklı bir namus anlayışıyla, ama sonuç olarak yine ahlakçı bir tavırla savunmaya çalışır. Oya sonradan bu davranışından ötürü pişmanlık duyacak ve kendini sorgulayacaktır: “Her yerde korumaya çalışıyoruz bu anlayışı, istemesek de.”²¹⁵ diyerek küçük burjuva namus anlayışına sarıldığı için kendisini eleştirir.

Hüseyin: Mustafa gibi o da Ali’nin yeğenidir. Avukattır. Önce İşçi Partili iken, ardından Birlik Partili²¹⁶ olmuştur. Kendisini sosyalist olarak tanımlamasına karşın, Alevi kimliği üzerinden çıkar sağlama peşindedir. Birlik Partisi’ne üye olarak buradan müşteriler kazanmayı düşünmekte, günün birinde milletvekili olmayı hayal etmektedir. Hüseyin’in bu durumu, küçük burjuva aydınlarının romandaki örneklerinden birini oluşturur.

Olay Örgüsü:

Romanın olay örgüsü yalındır. Sevgi Soysal, bir grup insanın toplanmasıyla başlayan, dağılmalarıyla sona eren bir geceyi anlatır. Yazar, öyküyü birbirinin tersi iki hareketin çerçevesi içinde sunmakla, Berna Moran’a göre öyküye ritm ve bütünlük sağlayan bir teknik uygulamış olur.²¹⁷

Öykünün geçtiği gece, Adana’da iki ayrı evde birbirinden çok farklı iki toplantı vardır. Biri İşçi Ali’nin evindeki yemekli toplantıdır. Diğeri ise Akdeniz Sanayi Fabrikası Müdürü Emekli Albay Mufazzer Bey’in evindeki briç partisidir. Polis, İşçi

---

²¹⁴ Soysal, *age*, 42.

²¹⁵ Soysal, *age*, 100.

²¹⁶ Birlik Partisi, Alevi kökenli bir grup siyaset adamınca 17 Ekim 1966’da kurulmuş ve başkanlığına Hasan Tahsin Berkman getirilmiştir. Birlik Partisi’nin amblemi Hz. Ali’yi simgeleyen bir aslanla, onun çevresinde Oniki İmamı simgeleyen on iki yıldızdan oluşuyordu. Parti programında din ve vicdan özgürlüğü vurgulanıyor, kamu düzenine, genel ahlaka ve yasalara aykırı olmayan ibadetlerin serbest bırakılması isteniyordu. 1967’de genel başkanlığa Hüseyin Balan getirildi. Birlik Partisi 1969 seçimlerinde % 2.8 Oy oranı ile 8 milletvekilliği kazandı. Daha sonra Millet Partisi’nden istifa eden 2 milletvekili de Birlik Partisi’ne katıldı. 1969 Kasımında parti başkanlığına Mustafa Timisi seçildi. 1970’de Birlik Partisi’nin bazı milletvekilleri Adalet Partisi’ne geçti. Bu milletvekilleri partiden ihraç edildiler, ancak kamuoyunda partinin imajı büyük bir darbe aldı. Parti 1973’te Türkiye Birlik Partisi adıyla girdiği seçimlerden sadece bir milletvekilliği elde edebildi. Daha sonraki seçimlerde oy oranı sürekli düştü ve 1977’den sonra siyasal etkinliğini tümüyle yitirdi. (Bkz. “Cumhuriyet Döneminde Alevilik”, Alevilik- Bektaşilik Araştırmaları, <http://www.alevibektasi.org/tarihi13.htm> [25.12.2009])

²¹⁷ Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 19.

Ali'nin evindeki, herhangi bir siyasi amacı olmayan yemekli toplantıyı basar. Evde bulunanlar gözaltına alınıp Emniyet Müdürlüğü'ne götürülür. Emekli Albay Muzaffer Bey'in evindeki partide bulunan Emniyet Müdürü Zekai Bey de, sorguya katılmak amacıyla Emniyet Müdürlüğü'ne gider. Böylece toplumsal çatışmanın tarafları, emniyet Müdürlüğü'nde karşılaşmış olur. Öykü, gözaltına alınanların ikisinin sorgulanıp, birinin dövülmesinin ardından, şafak vakti serbest bırakılmalarıyla sona erer.

Yazar, tek bir geceden oluşan dar bir zaman aralığında gelişen olayların arka planını anlatmak ve karakterlerin portrelerini çizmek için zaman zaman geri dönüşler yapar, karakterlerin anılarına yer verir. Bu anılar aracılığıyla romandaki karakter çeşitliliği de arttırılır. Oya'nın anılarında Çiğdem, Sema, Menekşe, Firdevs gibi farklı kadın tiplerine, Mustafa'nın anılarında da Ahmet, Doğan, Nuri gibi farklı devrimci mahkum tiplerine yer verilir.

Edebi Harita ile Nesnel Haritanın Karşılaştırması

Roman kişileri bir yana, bu iki harita arasında tam bir uyum vardır. Yazar, bu romanıyla 12 Mart döneminde bir kesiti belgelemek istemiştir. 12 Mart öncesi ve sonrasına tanık olan yazar, yaşadıklarını kadın gözünden aktararak devrimcileri, burjuvaları, küçük burjuvaları, yoksul kasaba insanlarını, işçileri, vs. ihanetleri anlatır. Devrimciler sonun ne olacağının ipuçları romanın başlarında verir. Burjuva ilişkileri yabancılaşan insan figürleriyle verilir. Bu ilişkilerle devrimci gençlerin eylemlikleri, önsel bir motif olarak kullanılmıştır.

Mesaj:

Romanında devrimcilerin egemen güçlerle yaşadıkları dış çatışmadan çok, küçük burjuva devrimcilerinin yaşadıkları iç çatışmaya ağırlık verilmiştir. Bu durum, Mustafa ile Oya'nın iç çatışmalarında somutlaşır. Küçük burjuva devrimcilerinin sınıfsal kimlikleri ile ideolojik kimlikleri arasında yaşadıkları çatışma, romanın ana temasıdır.

Romanın önemli bir özelliği, devrimcilerin egemen güçlerle yaşadıkları dış çatışmaya kadınların bakış açısından da yaklaşması, devrimci kadınların sorunlarına eğilmesidir. Sevgi Soysal, devrimci kadınların ataerkil toplum yapısı içinde yalnız siyasi değil, aynı zamanda ahlaki bir suç da işlemiş sayıldıklarını göstermek istemiştir. Bu algılayış biçimi nedeniyle devrimci kadınlar, erkeklerden farklı olarak

cinsel içerikli işkencelere, tacizlere, tecavüzlere uğrarlar. Cinsel şiddetin en belirgin simgesi coptur. Örneğin, Oya'nın anılarında yer verilen devrimci kadınlardan biri olan Sema'ya polisler copla tecavüz ederler. Sema duyduğu aşağılanmışlığı ve tiksintiyi şöyle anlatır: “Cinsellik olmasa, beni döverler; evet, elektrik verirler, tırnaklarımı sökerler... Her ne ise... Ölesiye acı çektirirler, acıdan delirtebilirler... Ama bunla anlatılabilir, bunlardan sonra şimdi duyduğum tiksinti duyulmaz asla. Böyle utanılmaz... Kadın erkek ayrımı bana oynanan oyunların en kötüsüydü.”²¹⁸

Yazar kadın sorununa devrimcilik bağlamının dışında da yer verir. Lumpenler arasında da, aydınlar arasında da kadının ikincil konumunun değişmediğini göstermek ister. Yine Oya'nın anılarında yer alan Firdevs karakteri, lumpen kadının toplumdaki ikincil konumunu benimsemesine, kaderine boyun eğmesine, cinsiyetinden ötürü ezildiğinin bilincine varamamasına örnektir. Firdevs'in kocası esrar kaçakçısıdır. Bir gün esrarı karısına taşır. Firdevs yakalanır ve yirmi dört yıl hapis cezasına mahkum olur. Kocasını ise, iki çocuğuyla hapse düşen Firdevs'i bir daha arayıp sormaz. Tüm bunlara karşın Firdevs kocasıyla övünür: “İrkeğe sogri sormak dogri diyeldir... Benim Abdullah bir sogri için beş tokat patlatır, öyle erkek adamdır ki...”²¹⁹

Kadınların ikincil konumunun aydınlar arasında da değişmediğine örnek ise Mustafa'nın karısı Güler'in durumudur. Güler ile Mustafa İstanbul'da okudukları dönemde öğrenci hareketleri içinde tanışmışlardır. Ancak evlenip Maraş'a yerleştikten sonra Güler'in Mustafa'ya ve Mustafa'nın akrabalarına hizmet etmekten başka görevi kalmaz. Mustafa karısını devrimci yaşantısına sokmaz.

Romanda tartışılan bir diğer önemli konu da, devrimciler açısından “şafak” vaktinin gelip gelmediğidir. “Şafak”, devrimin gerçekleşeceği zamanın yaklaşmasını anlatmak amacıyla kullanılan bir imgedir. Yazar, devrimcilerin silahlı mücadeleye çok erken girmekle hata yaptıklarını, 1970'li yılların Türkiye'sinde silahlı mücadelenin nesnel koşullarının henüz oluşmadığını anlatmak istemiştir. Şafak imgesinin bu anlamı, romanın son bölümlerine doğru belirginlik kazanır: Oya'nın cezaevinde kaldığı dönemde, mahkumlardan Feza adlı bir kızla aralarında geçen konuşmanın bir bölümü şöyledir:

---

²¹⁸ Soysal, **age**, 114.

²¹⁹ Soysal, **age**, 145.

“(...) Akşam zamanı şafağı vura saat sadece yanlıştır. Sen aslında yanlış çalan saate inanmak istesen de batan günle doğan günün sırasını tersine çeviremezsin.”

“Hata yapıldı evet...”

“Yapıldı, yapıldı ki buradayız.”

“Demek aşağı yukarı hepimizin saati bozuk.”

“Çünkü aslında şafak vakti değil...”²²⁰

Devrimcilerin saati bozuktur. Onlar şafak vakti gelmeden geldi sandılar, silaha sarıldılar. Nasıl ki, “Düğün”ünde devrimci hareketin başarısızlıkla sonuçlanacağını ipuçlarını Kemal Bekir vermişse, aynı şekilde Sevgi Soysal da hareketin erken olduğunu dolayısıyla başarısız olacağını yanlış algılanan şafak imgesiyle estetik bir tarzda vermiştir.

---

²²⁰ Soysal, **age**, 258.

SONUÇ

Sanat, toplumun, yaşamın bir yansıma biçimidir. Sanatçı, incelememizde olduğu gibi bir yazar, bir romancı ise, ürününde yansıttığı olaylara ister doğru, ister yanlış bir açıdan baksa da sonunda ürün, bakış açısına göre yine bir yansıma olur.

Bir edebiyat sosyolojisi çalışması, sanatçının edebi tarzda yapıtta yansıttığı şeyden hareketle geriye doğru giderek yansıyan şeyi kavramsal bir tarzda ortaya koymaktır. Romanda yaşam, çarpık bir tarzda yansımışsa, ister sanatçının bilincinde ister yaşanan şeyde çarpılmış bir şeyler var demektir. Kuşkusuz yapıt ile gerçeklik arasında birebir bir karşılıklılık olmaz. Sonunda yapıt edebi bir üründür, mahkeme tutanakları değil. Ayrıca mahkeme tutanaklarının da gerçeği birebir yansıttığı söylenemez. Ama elbette toplumsal içerikli edebi yapıtlarda, onların gönderimde bulunduğu gerçeklik durumları vardır. İşte biz, bu çalışmada bu gönderimlerle gerçeklikler arasındaki ilişkileri inceledik. Ama yapıtların neyi yansıttıklarını daha açık görmek amacıyla, yansımalara bakmadan önce, onların gerçeklikte nasıl yaşandığını belgelere, verilere (dokümanlara), yorumlara dayanarak ortaya koyduk. Bunların sahiplerinin de konunun uzmanı olan, sözü dinlenir kişiler olmasına dikkat ettik

12 Mart muhtırasının sol aydınların toplumsal olaylara bakışındaki çeşitlenmelerin kırılma noktası olduğu söylenebilir. Önceki 27 Mayıs darbesi, bir sol devrim olmamakla birlikte sola getirdiği özgürlükçü ortamla aydınların olumlamasını kazanmıştı. “Aydınlar” diyor, “sol aydınlar” demiyoruz. Çünkü o zaman aydınlar hep solcuymdu. “Sağ aydın” deyimini 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinden sonra kullanıma girmiştir. Bu kullanım da bir bilinç çarpıklığını göstermektedir.

Bu çarpık bilinç, incelediğimiz 12 Mart romanlarının çoğunda görülür. Ayrıca bu durum, 12 Mart’tan beri yaşanan süreçte, bugün kendilerini “solcu”, “devrimci” diye niteleyen kimi aydınlarımızın Cumhuriyet’in kazanımlarına, özellikle laikliğe karşı nasıl duyarsız kaldıklarını anlamak bakımından da ilginçtir.

Çalışmada sonuç olarak görülmüştür ki, 12 Mart dönemine ilişkin pek çok veri barındırmalarına karşın 12 Mart romanları, genel olarak küçük burjuva sosyalistlerinin muhtıranın ardından içine düştükleri bunalım, değer yitimi, teorik ve psikolojik çöküş durumunu yansıtmaktadır. Bunda muhtıraya yol açan devrimci hareketlerden beklentilerin boşa çıkmasının bir neden olduğu söylenebilir. Nitekim, böyle bir beklentinin görülmediği, tersine hareketin başarısız olacağı görüşünü veren Kemal Bekir'in "Kanlı Düğün" ile Sevgi Soysal'ın "Şafak" adlı romanları, böyle bir ideolojik-psikolojik çöküşü yansıtmaz. Bu iki romanda, insanın çelişkileri, toplumla olan ilişkileri, toplumsal sorunlar, ekonomik ve sosyal olaylar eşliğinde sunulmuştur. Her iki yazar da romanlarını oluştururken toplumcu gerçekçi yaklaşım doğrultusunda hareket etmiş ve tipik olanı yansıtmayı başarmıştır.

Diğer romanlarda ise karakterler, nesnel koşullar, sınıfsal ilişkiler çerçevesinde verilmemişlerdir. Bunun anlamı şudur: Karakterlerin yaşadıkları bunalımın, içinde buldukları nesnel koşullarla ve taşıdıkları küçük burjuva bilinciyle ilişkisi gözden kaybolmaktadır. Bunalım, umutsuzluk, tükenmişlik durumu, insan doğasına içkinmiş gibi ortaya konmaktadır.

Çalışmamızda nesnel bir okuma yapmak için kullandığımız yöntemin ve seçtiğimiz romanların isabetli olduğu çözümlenmelerde kendini göstermiştir. Yaşananların romanlarda yansımalarının doğru bir okumasının verilmesi, önemli ölçüde yönteme de bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Adalet. **Bir Düğün Gecesi**. 3.bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Aşırı Milliyetçi Sağ”. **Geçiş Sürecinde Türkiye**. ed. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak. 3. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- Ahmad, Faroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980**. İstanbul: Hil Yayınları, 1994.
- _____ Bedia Turgay Ahmad. **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945-1971**. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976.
- Aker, Ahmet. **12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme**. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.
- Akser, Ali Murat, “The Lost Battle: Representations of the Intellectual In March 12 Novels”. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999.
- Akyaz, Doğan. **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Althusser, Louis. **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**. çev: Yusuf Alp, Mahmut Özışık. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- Aren, Sadun. **TİP Olayı (1961-1971)**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Aristoteles. **Poietika**. 1. bs. çev. Nazile Kalaycı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Avcıoğlu, Doğan. **Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın (2. Kitap)**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982.
- Aydinoğlu, Ergun. **Türkiye Solu (1960 – 1980)**. İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- Bekir, Kemal. **Kanlı Düğün**. İstanbul: Ceylan Yayınları, 1997.
- Belge, Murat. “12 Mart Romanlarına Genel Bir Bakış”. **Birikim Dergisi**. s. 12 (1976): 8 – 16.
- _____ . “Ahmet Hamdi Başar’ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler”. **Birikim Dergisi**. s. 11 (1976): 14 – 23.
- _____ . “Bir Edebiyat Malzemesi Olarak 12 Mart”. **Birikim Dergisi**. s. 14 (1976): 14 – 21.

- Boran, Behice. **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970.
- “Cumhuriyet Döneminde Alevilik”. Alevilik- Bektaşilik Araştırmaları.
<http://www.alevibektasi.org/tarihi13.htm> [25.12.2009].
- Çavdar, Tefvik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**. 3. bs.
Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- _____. **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Kesitler**. İstanbul: Nâzım Kitaplığı, 2005.
- Eagleton, Terry. **Eleştiri ve İdeoloji**. çev: Esen Tarım, Serhat Öztopbaş, İstanbul:
İletişim Yayınları, 1985.
- _____. **Edebiyat Eleştirisi Üzerine**. çev: Handan Gönenç, İstanbul: Eleştiri
Yayınevi, 1990.
- Eralp, Atilla. “Uluslararası İşbölümü Azgelişmişliği Açıklar Mı?”. **Yapıt**. c.3. s.48
(1984): 95 – 107.
- Fethi Naci. **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**. İstanbul:
Gerçek Yayınevi, 1981.
- Feyizoğlu, Turhan. **Mahir**. İstanbul: Su Yayınevi, 1999.
- Freville, Jean. **Sosyalist Gözle Toplum ve Sanat**. çev: Asım Bezirci. İstanbul: İzlem
Yayınları, 1963.
- Gevgilili, Ali. **Yükseliş ve Düşüş**. 2. bs. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.
- Gülalp, Haldun. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**. İstanbul: Belge
Yayınları, 1993.
- _____. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- Gündoğdu, Cengiz. **Taşkıran**. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2004.
- _____. “Anımsatıyorum”. **İnsancıl Dergisi**. s. 186 (2006): 1 – 7.
- Işıklı, Alpaslan. “Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında
Özgünlüğü”. **11. Tez**, s. 5 (1987): 10 – 31.
- İleri, Selim. **Her Gece Bodrum**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1981.
- İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**. İstanbul: Avcıol Basın Yayın, 1988.
- Jameson, Fredric. **Marksizm ve Biçim**. çev: Mehmet H. Doğan, İstanbul: YKY,
1997.
- Kakıncı, Tarık Dursun. **Gün Döndü**. İstanbul: Köprü Yayınları, 1974.
- Kazgan, Gülten. **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**. İstanbul: Gerçek Yayınevi,
1973.

- Keleş, Ruşen. **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.
- Keyder, Çağlar. Türkiye’de Devlet ve Sınıflar. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- _____. **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**. 3. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- _____. “İthal İkâmecî Sanayileşme ve İç Çelişkileri”. **Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**. der. Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- _____. “İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980”. **Geçiş Sürecinde Türkiye**. ed. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak. 3. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- Koç, Yıldırım. “İşçi Hakları ve Sendikacılık”. **11. Tez**, s. 5 (1987): 32 – 75.
- _____. **100 Soruda Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.
- Kurtuluş, Hatice. “Türkiye’de Kentsel-Metropolitan Alanların Biçimlenmesinde Devletin Rolü”. **İktisat Dergisi**. s. 404 (2000): 124 - 125.
- Lukacs, Georg. **Gerçekçilik Değerlendiriliyor: Estetik ve Politika**. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Eleştiri Yayınevi, 1985.
- _____. **Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı**. çev. Cevat Çapan. 5.bs. İstanbul: Payel Yayınevi, 2000.
- Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. **Sanat ve Edebiyat**. çev. Murat Belge. İstanbul: De Yayınevi, 1971.
- Moran, Berna. **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. 8. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- _____. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – 3**. 10. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Öz, Erdal. **Yaralımsın**. İstanbul: Cem Yayınevi, 1974.
- Özdemir, Hikmet. **Rejim ve Asker**. İstanbul: Afa Yayınları, 1989.
- _____. “Siyasal Tarih (1960 – 1980)”. **Türkiye Tarihi 4**. yay. yön. Sina Akşin. 7. bs. İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Platon. **Devlet**. çev. Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz. 3. bs. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- _____. **Timaios**. çev. Erol Güneş, Lütfü Aydın. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2001.

- Redeker, Horst. **Edebiyat Estetiği**. Ankara: Kuzey Yayınları, 1986.
- Savran, Sungur. **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1919-1980**. İstanbul: Kardelen Yayınları, 1992.
- Schick, Irvin Cemil, Ertuğrul Ahmet Tonak. “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”. **Geçiş Sürecinde Türkiye**. ed. Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak. 3. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 1998.
- Soykan, Ömer Naci: “Edebiyat Sosyolojisinde Uygulamalı Bir Yöntem Denemesi”. **Adam Sanat Dergisi**. s. 46 (1999): 19 – 22.
- Soysal, Sevgi. **Şafak**. 2.bs. İstanbul : İletişim Yayınları, 2003.
- Sülker, Kemal. **100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.
- Sülker, Kemal. **Türkiye’yi Sarsan 2 Uzun Gün**. İstanbul: Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi (YAZKO), 1980.
- Şnurov, A. , Y. Rozaliyev. **Türkiye’de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları**. çev. Güneş Bozkaya, M. Anibal. İstanbul: Ant Yayınları, 1979.
- Teziç, Erdoğan. **100 Soruda Siyasi Partiler**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.
- Türkay, Mehmet. “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri”. **İktisadın Dama Taşları – III**. yay. haz. İÜ İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti. İstanbul: Kurtiş Matbaacılık, 2002.
- _____. **Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamikleri**. Ankara: Doğuş Matbaacılık, 2003.
- Türkeş, Ömer. 2006. 12 Mart’ın Masumları. **Radikal Gazetesi Kitap Eki**, 21 Nisan.
- _____. “Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 Kuşağı”. **Birikim Dergisi**. s. 132 (2000): 80 – 85.
- _____. “Romanda Kentleşme: Gecekondudan Villa Kentlere”, **Kent Gündemi**. s.8 (2007): 85 – 87.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**. 1961.
- Ünsal, Artun. **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Yerasimos, Stefanos. **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye (3. Cilt): 1. Dünya Savaşı’ndan 1971’e**. İstanbul: Belge Yayınları, 2005.
- Yetkin, Çetin. **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Medet Turan, 1980 yılında Sivas/Zara'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Zara'da tamamladı. Yıldız Teknik Üniversitesi Metalurji ve Malzeme Mühendisliği bölümünden 2002 yılında, Makine Mühendisliği bölümünden 2003 yılında mezun oldu. Başlıca ilgi ve çalışma alanları siyaset felsefesi, estetik, siyaset ve edebiyat ilişkisidir.